

Gabriel DAVIDESCU

Vasile CHIRICA

Mihai CUCOLEA

**ISTORIE ȘI VIAȚĂ SPIRITUALĂ
ÎN ZONA MONTANĂ ȘI SUBMONTANĂ
A NEAMȚULUI**

**Editura PIM
Iași, 2005**

Copertă: Cecilia STOIAN

Tehnoredactare, corectură: Raluca KOGĂLNICEANU

© Vasile CHIRICA

ISBN

CUPRINS

Introducere	5
Cadrul natural	7
Geologia	7
Relieful	8
Clima	10
Apele	12
Flora și vegetația	12
Fauna	13
Rezervații naturale	13
Milenii de locuire și viață spirituală	15
Cele mai importante mănăstiri și biserici nemțene.	71
1. Mănăstirea Bistrița	71
2. Mănăstirea Războieni	80
3. Mănăstirea Tazlău	83
4. Mănăstirea Neamț	86
5. Biserica <i>Nașterea Sfântul Ioan Botezătorul</i> din Piatra-Neamț	100
6. Mănăstirea Bisericiani	104
7. Biserica „Sfântul Nicolae” din Piatra-Neamț	109
8. Mănăstirea Pângărați	117
9. Mănăstirea Secu	121
10. Biserica Buhalnița	127
11. Mănăstirea Agapia	129
12. Mănăstirea Sihăstria	139

13. Schitul Sihla	145
14. Mănăstirea Vărațic	148
15. Mănăstirea Durău	153
16. Mănăstirea Horaița	157
Drumeții de simțire și trăire spirituală; unde ne îndreptăm pașii	161
1. Valea Bistriței	162
2. Piatra-Neamț – Tazlău	166
3. Piatra-Neamț – Târgu Neamț	167
4. Piatra-Neamț – Hanu Ancuței	171
5. Piatra-Neamț – Roman	172
Forme și tipuri de turism laic și monahal	175
Bibliografie	181

INTRODUCERE

Zona montană și submontană a Neamțului constituie o importanță „piață” turistică, cu o ofertă complexă, datorată unui patrimoniu bogat, în care se evidențiază stațiunile arheologice, muzeele, mănăstirile și bisericile. Peisajul deosebit cu numeroase zone constituite în rezervații naturale, este completat de obiective istorice, monumente de arhitectură și de artă, case memoriale, muzee etc. Stațiunile balneoclimaterice, care folosesc factorii naturali de tratament, prin amenajări specifice și regimul climateric anual, permit practicarea unei activități turistice permanente, diversificate în forme de turism de vară sau de iarnă cu posibilități de a avea o activitate sportivă specifică fiecărui anotimp. Săptămânal se practică turismul de *weekend*, îndeosebi de caracter religios, cu o durată de 1-2 zile, de către credincioșii care se îndreaptă spre așezămintele bisericesti, sau de către orașenii dornici de a petrece timpul liber în mijlocul naturii.

Cei care au concediu anual sau timp liber mai îndelungat pot participa la activități turistice de sejur, de tranzit sau complexe. Infrastructura din domeniul transporturilor asigură un flux turistic constant, iar amenajările de cazare, alimentație, comerț, îngrijirea sănătății și agrement corespund cerințelor actuale.

Acesta este ținutul în care a copilărit Ion Creangă, acel neîntrecut povestitor în opera căruia strălucesc nepieritoarele nestemate ale limbii române, unde s-au născut atâția eroi ai romanelor lui Mihail Sadoveanu și în care s-au desfășurat minunatele călătorii ale lui Calistrat Hogaș, iubitorul fără egal al frumuseților naturii; aici s-au născut sau și-au desfășurat activitatea Miron Costin – cronicarul, episcopii cărturari Macarie, Dosoftei și Melchisedec Ștefănescu, pictorii C.D. Stahi, Lascăr Vorel și Aurel Băeșu, filosoful Vasile Conta, scriitorii Gala Galaction și Cezar Petrescu și pictorii Nicolae Grigorescu, Nicolae Tonitza, Irineu Protcencu etc.

Puține regiuni din România au un asemenea număr (350) de monumente, a căror valoare istorică este însoțită adesea de remarcabile calități artistice. Iar dacă adăugăm la acestea și numeroase vestigii de interes arheologic, se poate considera că patrimoniul județului Neamț oferă posibilitatea de a cunoaște toate etapele istorice care au marcat existența și evoluția socială, multimilenară de pe întregul teritoriu al țării.

Ținând cont de aceste coordonate, propunem prezenta lucrare cu gândul că va sosi cândva timpul de a fi valorificat pe deplin importantul potențial turistic al județului Neamț.

CADRUL NATURAL

*„Dacă zeițele din legendele grecești
ar fi aflat de aceste ținuturi,
ar fi venit aici din Olimpul lor”*

Zona montană a Neamțului, care ocupă 51% din suprafața județului Neamț), parte componentă a Carpaților Orientali, este formată din culmi, cu înălțimi de 100-1900 m, ce aparțin grupelor Stânișoara, Bistrița, Ceahlău, Tarcău și Hășmaș, separate de râurile Bistrița, cu afluenții Bistricioara, Bicaz și Tarcău. Înălțimile ating maximum 1907 m în Vf. Toaca din masivul ceahlău, 1859 m în Budacul din munții Bistriței, 1792 m în Hășmașul Mare și 1530 m în Vf. Bivolul din munții Stânișoarei. Spre est, munții scad în înălțime, dominând cu numai 200-400 m relieful submontan deluros al subcarpaților Moldovei (care dețin 29% din suprafața județului Neamț), în cuprinsul cărora se individualizează depresiunile Cracău-Bistrița și Ozana-Topolița (a Neamțului), dealurile Corni-Mărgineni-Runcu și Culmea Pleșului (G. Davidescu, 2000; G. Davidescu, T. Onofrei, 1998).

1. Geologia

Teritoriul este format din două unități morfostructurale: unitatea montană a orogenului carpatic (reprezentată prin zona cristalino-mezozoică și zona fleșului) și unitatea neogenă subcarpatică (I. Băncilă, 1958; M. David, 1931).

Cristalinul carpatic apare în vest și este evidențiat prin Seria de Tulgheș (cuarțite negre, șisturi grafitoase sericito-cloritoase, porfiroide) și seria de Hășmaș (micașturi, paragnaise). Pe aceasta din urmă există un depozit sedimentar mezozoic (dolomite, calcare, conglomerate triasice, calcare grezoase, marne jurasice).

Flișul este alcătuit din formațiuni cretacice (Strate de Sinaia, conglomerate de Ceahlău, fliș grezos-șistos) și paleogene (faciesurile gresiei de Tarcău, Fusaru și Kliwa) prinse în mai multe cute simple și cute solzi ce aparțin unui sistem de pânze care se suprapun succesiv de la vest către est.

Unitatea neogenă subcarpatică este, în cea mai mare parte, formată din depozite aquitaniene (argiloase, cu sare), burdigaliene (gresii, alternanțe de marne cu gresii, conglomerate de Pleșu), badaliene (gresii, gresii calcaroase, nisipuri și marne) (Enciclopedia Geografică a României, 1982).

2. Relieful

În nord-vest, munții Bistriței sunt formați din masivul Budacu (1859 m), iar la sud de acesta urmează, până la Bistricioara, munții Grințieș, cu altitudinea de peste 1700 m, în vest pe roci cristaline, dar sub 1400 m, în est pe fliș marno-grezos. Văile sunt înguste și adânci.

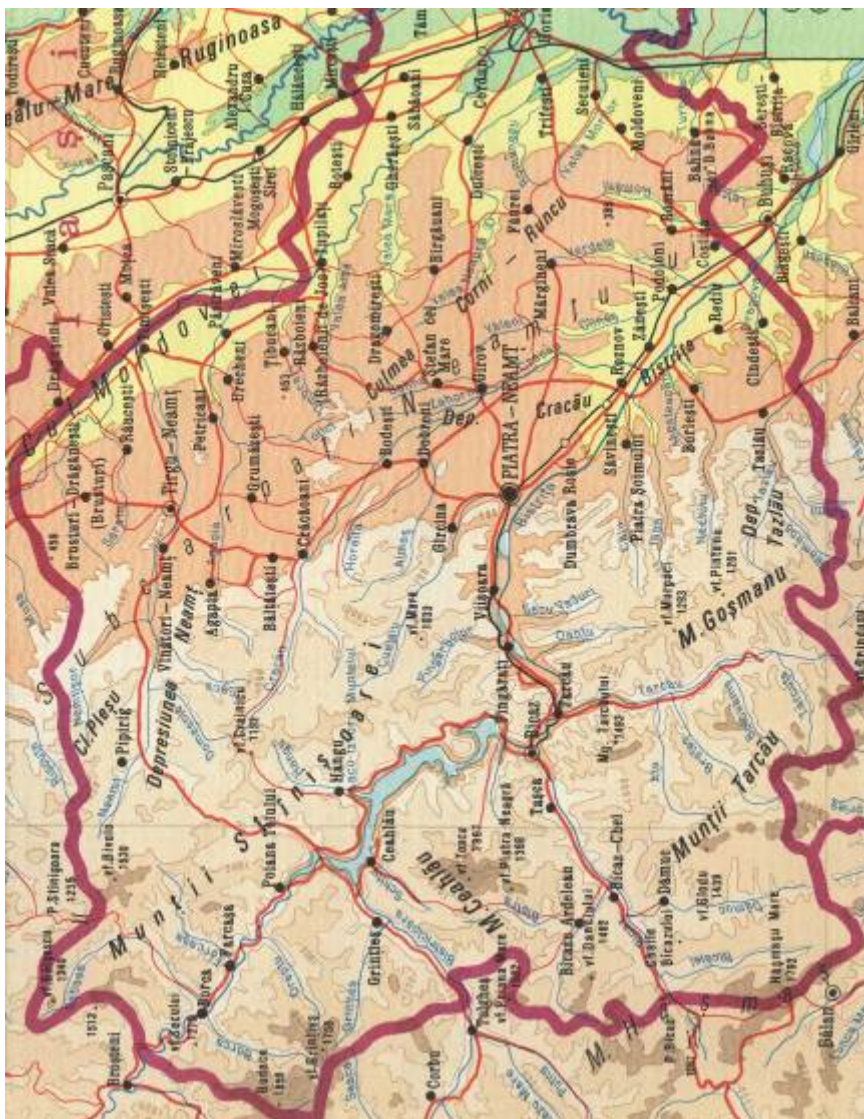
Munții Ceahlău se desfășoară între Bistricioara și Bicaz. De zona centrală, alcătuită din conglomerate calcaroase, sunt legate forme de relief rezidual și înălțimi de peste 1800 m (Toaca – 1907 m, Panaghia, Ocolașu Mare), la periferie, culmile sunt joase (1000, 1250 m), fiind alcătuite din fliș marno-grezos. La contactul dintre cele două sectoare apar abrupturi litologo-structurale de 400-600 m.

La nord și est de Bistrița se află Munții Stânișoarei, alcătuiți din gresii, conglomerate (care formează vârfuri și culmi înalte), argile, marne, șisturi (pe care s-au dezvoltat șei, culmi joase, bazine depresionare și sectoare de vale largite – Pipirig, Hangu, Secu, Nemțșor). Se distinge o culme centrală cu vârfuri care depășesc 1200 m (Bivolul – 1530 m, Buhalnița – 1230 m) și înșeuări la 800-950 m. De o parte și de alta sunt culmi scurte, la 750-1000 m, separate de văi largi. În est ele se termină brusc, dominând cu 200-300 m depresiunile subcarpatice. Între aceste unități montane, Bistrița și-a creat o vale transversală, cu sectoare largi (mai multe terase) și sectoare înguste cu caracter de defileu.

La sud de Bistrița și Bicaz se află Munții Tarcăului, străbătuți central de râul cu același nume. Sunt alcătuiți din feciesuri predominant grezoase sau marno-argiloase și șistoase, prinse în cute normale în vest, care se impun în peisajul morfologic. Sunt caracteristice culmile înalte cu vârfuri care depășesc 1400-1500 m pe gresii (Muntele Lung, Măgura Tarcăului, Grindușu, culmile joase, șeile și bazinele depresionare dezvoltate pe marno-argile).

Valea Tarcăului are, pe cea mai mare parte a sa, un caracter longitudinal, prezintă șase terase și o luncă mai extinsă compartimentar. Ea separă Munții Tarcăului din vest de Munții Goșmanu în est, reprezentați în județ prin Culmea Murgoci, aflată la 1250-1350 m (din ea, spre est, se desprind cinci culmi la 900-1000 m).

Harta fizico-geografică (Enciclopedia Geografică a României, 1982)

La vest de râul Dămuc, care-i separă de munții Tarcău, se desfășoară o parte din munții Hășmaș (munții Curmăturii) cu înălțimi de 1200-1700 m (Hășmașu Mare 1792 m), platouri structurale, îndeosebi pe calcare pe care s-a dezvoltat un bogat relief carstic, vârfuri ascuțite (pe calcare dolomite) și rotunjite (cristalin), numeroase văi cu sectoare de chei (Bicaz, Bicăjel) (Gh. Dumitroaia, 1999).

În vecinătatea munților, pe o lungime de peste 80 km și o lățime de până la 15 km, se află un culoar depresionar la 340-500 m altitudine. În cadrul său, în nord, se desfășoară Depresiunea Ozana-Topolița, situată la altitudinea de 380-400 m, fiind dominată de culmi montane și subcarpatice aflate la 500-900 m cu un relief care este dominat de terase și șesuri aluviale pe râurile Neamț (Ozana) și Topolița. Peste șaua de la Crăcăuani (538 m) se trece în Depresiunea Cracău-Bistrița, de-a lungul celor două văi. Ea coboară de la 500 m către sud-est, la 340 m. În aceeași direcție, depresiunea se lărgeste de la 3-4 km la peste 15 km. Pe latura de vest a depresiunii, la nord de râul Bistrița, se ridică Dealul Balaurului, la cca. 525 m. La sud de Bistrița câteva dealuri la 450-500 m separă Depresiunea Ozana-Topolița de Depresiunea Tazlău. Râul Bistrița prezintă aici o luncă largă, cu numeroase despletiri. A suferit, ca și în regiunea montană, modificări în urma amenajărilor hidroenergetice. Ulucul depresionar este închis la exterior de un șir de dealuri a căror înălțime scade spre sud-est. În aceeași direcție, trecerea la unitățile de relief limitrofe se atenuază treptat. În nord se află culmea Pleșu (915 m), dezvoltată pe un anticlinal format din conglomerate burdigaliene, ceea ce a favorizat apariția abupturilor de 400 m, față de Depresiunea Ozana-Topolița.

Urmează Dealul Boiștea (583 m), care închide în est Depresiunea Ozana-Topolița. La sud de pâraul Topolița se află culmea subcarpatică Corni-Runcu. Ea prezintă câteva vârfuri de peste 500 m (Corni – 603 m, Holmu Mare – 520 m, Șerbești – 512 m, Mărgineni – 502 m) separate de șei largi (Girov, Bârjoveni) (V. Băcăoanu și colab., 1978).

3. Clima

Gradul mare de accidentare a teritoriului, ca și situarea acestuia în sectorul adăpostit față de circulația din vest, se reflectă în mărimea, cât și în distribuția în timp și spațiu a valorilor complexului de elemente meteorologice. Invasiile de aer rece de la est și inversiunile termice care se produc determină scăderea locală a valorilor termice caracteristice.

Sumele medii anuale ale radiației solare globale se mențin între 106,0 și 107,0 kcal/cm²/an, valorile lunare cele mai scăzute fiind cuprinse între 2,0 și 3,5 kcal/cm²/an în intervalul noiembrie – ianuarie. Sumele medii lunare cele mai mari se înregistrează în perioada mai – august (14 – 16,0 kcal/cm²/an).

Pentru sectorul submontan este specifică circulația aerului continental rece iarna și cald și uscat în cursul verii. Sunt frecvente invaziile de aer rece de origine subpolară de la nord și cele care provin din aria anticiclonului siberian. Circulația dinspre nord-vest este specifică pentru zonei montane.

Temperatura medie anuală a aerului înregistrează în subcarpați valori de cca. 8,5° C (Târgu Neamț 8,2° C, Piatra-Neamț 8,4° C, Roman 8,3° C), iar în munți, pe culmile cele mai înalte ale Ceahlăului valori de 2,0° C.

În ansamblul lor, treptele de relief carpatice și subcarpatice se caracterizează prin valori medii anuale cuprinse între 2,0° C și 8,5° C, cu diferențieri locale în sectoarele depresionare și culoarele văilor. Temperatura medie a lunii iulie este cuprinsă între 20,0° C în est și 8,0° C pe culmile înalte ale Ceahlăului și Hășmașului, situate în vest. Zona montană înregistrează valori termice cuprinse între 8,0° C și 12,0° C, iar etajul subcarpatice între 12,0° C și 16,0° C. Temperatura medie a lunii ianuarie este cuprinsă între – 3,0° C în est (Târgu Neamț –3,8° C, Piatra-Neamț –3,3° C) și –8,0° C la nivelul celor mai importante culmi montane (Fl. Mihăilescu, 1975).

Cantitățile medii anuale ale precipitațiilor cresc gradat de la est către vest, de la 550 mm în est la peste 1000 mm în vest. Zona montană, cu altitudini mai mari, primește anual între 800 și 1050 mm, iar Subcarpații între 550 și 700 mm (Piatra-Neamț 650 mm, Târgu Neamț 672 mm).

Precipitațiile sub formă de zăpadă cad începând cu prima decadă a lunii noiembrie, în Subcarpați și aproximativ cu două luni mai devreme în zona montană. Stratul de zăpadă se menține între 100 și 160 zile pe culmile carpatice mai înalte și între 70-100 zile în Subcarpați, (Piatra-Neamț 64,2 zile). Grosimea stratului de zăpadă ajunge în zona de munte la 80-110 cm, iar în sectorul dealurilor la 25-40 cm.

La nivelul celor mai înalte culmi montane sunt predominante vânturile din vest și nord-vest. Frecvențele medii pentru direcția vest sunt de 18,0%, iar pentru cea nord-vest 8,0%. La înălțimi mai mari, vitezele medii ale vântului depășesc 10 m/s (Ceahlău-Toaca 10,3 m/s). La înălțimi mai mici aceste viteze scad repede sub 4,0 m/s (Pîngărați 3,9 m/s, Târgu Neamț 3,4 m/s, Piatra-Neamț 3,0 m/s).

4. Apele

Rețeaua hidrografică este colectată, în cea mai mare parte, de afluenții de ordinul I ai Siretului, Moldova și Bistrița.

Densitatea rețelei hidrografice variază, în limite largi, de la 0,3 la 1,1‰, valorile extreme înregistrându-se pe zone restrânse din regiunea înaltă a bazinului râului Bistricioara (0,9 –1,1‰) și din zonele joase depresionare (0,3-0,5‰). În restul teritoriului predominant este densitatea medie de 0,5-0,7‰. Scurgerea medie multianuală specifică de apă variază în teritoriu între 10 l/s km² în zona înaltă a Munților Hășmaș și Tarcău și cca. 3-5 l/s km² în Subcarpați (V. Băcăoanu și colab., 1978).

Râul Bistrița, prezent în județ prin sectorul său mijlociu, curge pe o distanța de 126 km. La intrare în județ, Bistrița are aspectul unui râu tipic de munte. În aval de Fărcașa și în special de lacul de acumulare și barajul Izvorul Muntelui, aspectul și condițiile naturale ale râului sunt complet modificate prin intervenția omului. În aval de Piatra-Neamț, râul pătrunde în Depresiunea Cracău-Bistrița, valea se lărgeste, iar panta râului scade. În aval de lac afluenții importanți de ordinul I sunt: Bicazul, Tarcăul, pe partea dreaptă și Cracăul pe partea stângă, iar de ordinul II Dămuțul din bazinul râului Bicaz.

Caracteristice sunt lacurile de acumulare de pe valea Bistriței, de interes hidroenergetic, ca Izvorul Muntelui, Pîngărați, Vaduri și Bâtea Doamnei. Cel mai mare este lacul Izvorul Muntelui care, la nivel natural de retenție, are o suprafață de 3100 ha și un volum de apă de 1240 mil. m³, puterea instalată a hidrocentralei fiind de 210 MW. Celelalte lacuri de acumulare au dimensiuni mai reduse.

Râul Moldova, cu bazinul său inferior cuprins în aval de localitatea Drăgușeni străbate teritoriul pe o lungime de 76 km din totalul lungimii sale de 216 km, și primește afluenți pe dreapta: Râșca, Ozana, Topolița. Debitul mediu multianual în secțiunea de vărsare este de 32 m³/s, contribuția cea mai importantă datorându-se râurilor Ozana (2,5 m³/s) și Râșca (2 m³/s).

Apele sunt curate din punct de vedere a gradului de poluare.

5. Flora și vegetația

Unitățile vegetale sunt dispuse, în linii generale, de la est la vest, urmărind liniile majore ale succesiunii unităților de relief.

Etajul pădurilor de foioase ocupă cea mai mare parte a teritoriului. În dealurile subcarpatice predomină gorunetele în alternanța cu fâgetele, iar la contactul dintre Subcarpați și munte apare o fâșie îngustă, pe alocuri întreruptă, de fâgete. În zona montană, cu extindere mare, apar pădurile de amestec (fag, brad, molid), fiind însă frecvente și inversiunile de vegetație, molidul ajungând, uneori, în contact cu gorunul, la limita dintre dealuri și munți (cf. Gh. Dumitroaia, 1995).

Pe povârnișurile stâncoase apar uneori arborete de pin (*Pinus Silvestris*). În prezent, arealul pădurilor de foioase este fragmentat de

terenuri agricole și pajiști secundare, dintre care cele din zona subcarpatică, îndeosebi în depresiuni, predomină pajiștile secundare stepizate cu *Festuca sulcata* și *Batriochloa ischaemum*. În etajul făgetelor și al pădurilor de amestec predomină pajiștile mezofile cu *Agrostis tenuis* și *Festuca rubra*.

Etajul pădurilor de molid are extinderea maximă în zona de munte, și este alcătuit din molidișuri și pajiști montane secundare cu *Festuca rubra* și *Nardus stricta*.

Etajul subalpin ocupă suprafețe reduse în zonele cele mai înalte ale munților Ceahlău, Hășmaș, Budacu. Este constituit din pajiști de firuță (*Festuca supina*) și tufărișuri de jnepeni, merișor și afin. Condițiile ecologice, îndeosebi în masivul Ceahlău, sunt favorabile conservării a numeroase rarități: *Empetrum nigrum*, *Dianthus spiculifolius*, endemisme carpatice (*Primula leucophylla*, *Aconitum toxicum*), ca și monumente ale naturii: *zada* (*Laxis decidua*), *papucul doamnei* (*Cypripedium calceolus*), *ghințură galbenă* (*Gentiana lutea*).

Etajul forestier ocupă peste 45% din suprafața județului Neamț (locul 7 pe țară) (cf. M. Petrescu-Dâmbovița, V. Spinei, 2003).

6. Fauna

În domeniul forestier este reprezentată prin elemente tipice de pădure: cerb, râs, câprior, vulpe, pârșul de alun, jder, veveriță. Dintre păsări, frecvente sunt aici ierunca, alunarul, cocoșul de munte, șoimul, acvila, huhurezul (specii ocrotite). Dintre reptile amintim șopârla de munte. Datorită activității antropice, se întâlnesc des infiltrații de stepă: iepure, popândău, hârciog, ciocârlie, prepeliță. În etajul subalpin sunt caracteristice păsările: cinteza alpină, brumărița, fâșa de munte, alături de specii de pădure ce urcă până în golul subalpin: ursul, lupul, mărăcinarul, vinderelul roșu, vipera comună (Gh. Dumitroaia, 1995).

Recent a fost colonizată capra neagră (monument al naturii). Frecvente sunt endemismele: *Tritus alpestris*, *Licista betulina*.

Ihtiofauna este reprezentată prin păstrăv, lipan, în cursul superior al râurilor găsindu-se scobar, clean, mreana vânătă. Lacurile de acumulare de pe valea Bistriței sunt populate cu *ciprinide*.

7. Rezervații naturale

Raritățile și unicatele floristice și faunistice sunt ocrotite în mai multe categorii de rezervații.

Parcul Național Ceahlău, cu o suprafață de peste 5200 ha (din totalul de 6212 ha cât ocupă rezervațiile naturale din suprafața județului Neamț), cea mai mare rezervație naturală (va deveni, grație *Asociației Muntele Ceahlău – Lacul Izvorul Muntelui – Bicz*, un modern complex regional), adăpostește numeroase specii rare de plante ocrotite. În această zonă găsim: *laricele* din

celebrele *Polite cu crini, floarea de colț* – o specie deosebit de rară, emblema muntelui Ceahlău, gruparea de *jnepeni* de pe platoul superior (*Ibidem*).

Pe valea Tarcăului întâlnim rezervația forestieră Goșmanu (173 ha), un cadru cu specii de fag și conifere a căror vârstă este cuprinsă între 135-270 de ani. La Braniște, lângă Târgu Neamț, pe o distanță de 10 km se păstrează o pădure de stejar cu exemplare de peste 300 de ani. Între localitățile Agapia și Văratec se găsesc două rezervații: *codrii de aramă* și *pădurea de argint* (de gorun și, respectiv, de mesteceni). În parcurile din Târgu Neamț, Roznov, Văleni (Botești), Grumăzești și Români se găsesc arbori seculari de specii diferite, adevărate rarități dendrologice.

În zona Neamțului găsim și unele monumente ale naturii din categoria celor paleontologice, cu bogate depozite forestiere, în cadrul cărora apar frecvent peștii fosili oligoceni (zona municipiului Piatra-Neamț – masivele Cozla, Pietricica și Cernegura). Pe muntele Cozla se distinge un microrelief sculptat în gresii mai dure, sub forma unor marmite eoliene numite *căldări* sau *căldările uriașilor*.

La Poiana Teiului, la *coada lacului*, stă de veacuri o *klifă* calcaroasă numită *Piatra Teiului*, de natură recifală. Foarte aproape de Cheile Bicazului întâlnim Cheile Șugăului, împreună cu masivul Munticelu, rezervația se distinge prin prezența marmitelor suspendate și de albie, precum și prin peștera Munticelu, unică în zona carstică a Carpaților Orientali. În apropierea pârâului Capra, într-o zonă cu intensă activitate mofetică evidențiată prin apariția izvoarelor de ape minerale, se găsește peștera Toșorog (*Ibidem*).

Foarte importantă este rezervația botanică *Ochi de stepă*, cu vegetație de stepă ilustrată de *colilie* (*Stipa stenophylla*), *ruscuța de primăvară* (*Adonis vernalis*), *păiuș* (*Festuca valesiaca*), *amăreala* (*Polygala major*), *sânziene* (*Galium verum*), situată la contactul Carpaților cu Subcarpații, în dealul Vulpea-Boțoaia. La aceasta trebuie adăugată și Dumbrava Roșie, singurul loc din țară unde vegetează *smeoia* (*Seseli hippomarathrum*).

* * *

*

Ținut de legendă, cu așezări străvechi încadrate în unitatea și continuitatea evoluției societății din întreg spațiul românesc, zona montană și submontană a Neamțului a oferit dintotdeauna, prin relief, climă, ape, floră și faună deosebit de echilibrate, atât în zona de munte, cât, mai ales, pe platformele, terasele și văile din vecinătatea Bistriței și Moldovei condiții deosebit de favorabile viețuirii oamenilor. Din timpuri imemorabile, cadrul geografic deosebit de generos, frumusețea și tihna locurilor au atras aproape toate comunitățile care s-au succedat în această parte a Europei, creatoare a unor civilizații și culturi înfloritoare.

MILENII DE LOCUIRE ȘI DE VIAȚĂ SPIRITUALĂ

„Toute religion, toute valeur, toute pensée s'élabore mécaniquement au fil des temps parcourus rétrospectivement par la science préhistorique. La vanité ne s'accorde même pas à une telle richesse, à de telles certitudes, à telles facilités qu'offrent les données archéologiques à toute réflexion spirituelle. L'outil, le feu, la chasse, la mort, le foyer, les règles, l'art, le conflit l'imaginaire, l'invention, le mythe, le partage, l'autorité, la lucidité, et les règles morales: toute la <nature de l'humain> se trouve disponible, sure vérifiable, incontestable et, surtout, articulée selon des règles de succession logique impitoyable, balayant tout argument théorique fondé aujourd'hui sur la seule réflexion philosophique. L'aventure de l'humanisation n'a qu'un seul sens, qu'une seule cohérence, qu'une seule logique; elle n'admet pas la fantaisie, ni le dogmatisme” (M. Otte, 2004, p. 5). Iată cum, în doar câteva fraze, se atestă importanța cercetărilor preistorice asupra identificării fenomenului spiritual, raportat la întreaga umanitate, de la începuturile ei și până astăzi. Am putea spune că, în linii mari, s-au schimbat, s-au multiplicat, s-au potențat, s-au diferențiat doar mijloacele „tehnice” ori mentale de analiză pluridiferențiată a celui *être humain*, căci în esență, ființa umană a rămas aproape neschimbată pe tot parcursul timpului și spațiului, în imensitatea lor, pe care le-a traversat extraordinara „aventură umană”.

* *
*

Spațiul geografic luat în considerație a oferit comunităților umane condiții favorabile de viață începând din cele mai vechi timpuri, mai exact din epoca pietrei cioplite. Ne referim la extrem de bogatele locuiri de pe terasele Bistriței, acoperite ulterior de apele lacului de acumulare al Histrocentralei de la Bicaz. Aici, în Bazinul Răpciuni, au fost identificate și cercetate prin săpături sistematice mai multe stațiuni cu unul sau mai multe niveluri de locuire, din Paleoliticul superior (Aurignacian și Gravettian). Dintre numeroasele descoperiri nu pot fi trecute cu vederea acelea de la Ceahlău – Dârțu, Cetățica, Podiș, Bufu Mic, Bistricioara – Lutărie, Piatra Neamț – Poiana Cireșului, alte urme de locuire fiind atribuite perioadei epipaleolitice (Swiderian): Bicaz - Benzinărie sau Ceahlău – Poiana La Scaune.

Trebuie să precizăm că *harta* arheologică a întregului județ număra, în 1992, peste 920 descoperiri din toate culturile arheologice și perioadele istorice, din Paleolitic și până în Evul mediu (Ștefan Cucuș, 1992). Între timp, numărul acestora a crescut simțitor, studiile și volumele de specialitate consemnând densitatea de locuire în funcție de culturile arheologice sau de marile perioade istorice, abordate de specialiști (Gh. Dumitroaia, 1992; idem, 2000). Noi nu ne propunem o nouă inventariere a descoperirilor arheologice din *zona* Neamț, deoarece acest fapt nu ar putea servi în manieră exhaustivă acestei lucrări; vom încerca să luăm în considerație, uneori să prezentăm cu anumite detalieri, ceea ce considerăm a fi relevant în demersul nostru, adică de a evidenția corelația dintre *locuirile* omenești și *viața spirituală* a comunităților umane, elemente pe care noi le apreciem ca reprezentând *omul*, suprema entitate a pământului viu. De altfel, trebuie să mai facem observația că dubla realitate (sau supoziție) nici nu poate fi tratată pe un spațiu geografic restrâns, sau pe o perioadă limitată în timp. De altfel, încă în 1937, în *Introducere. Bază, sens și hotar* la marea sa lucrare, *Istoria Românilor*, Nicolae Iorga scria: “*Istoria poporului nostru, a cărui dezvoltare trebuie s-o urmărim, este în legătură, desigur, cu toate națiile care au trecut pe pământul, mult mai larg decât al Daciei, refugiu și punct de plecare, pe rând, și mai ales cu acelea care, prin șederea lor îndelungată pe această vastă bază geografică, au contribuit la alcătuirea acestui neam*” (N. Iorga, 1988). În accepțiunea marelui nostru istoric, *neamurile* reprezintă totalitatea comunităților umane care au găsit refugiu, hrană, condiții de viață în actualul spațiu carpato-ponto-nistrean.

Descoperirile arheologice sunt cunoscute cu întreaga lor valoare istorică, uneori cu aportul dat evoluției vieții, civilizației și culturii în spațiul geografic de referință. Noi dorim doar să evidențiem unele elemente, arheologice, deci de viață materială, pe baza cărora să putem deduce preocupările din viața spirituală a oamenilor, de-a lungul îndelungatei istorii, chiar dacă ne vom referi, mai întâi, la *preistoria* locuirilor omenești.

Vom trata acest fenomen, al relației viață-spiritualitate începând cu primele dovezi ale existenței acestei relații, pe toate continentele cu dovezi certe ale locuirilor omenești. Precizăm că aceste *prime dovezi* aparțin, cu un destul de înalt grad de certitudine, începuturilor vieții umane, pe continentul african. Ne referim mai întâi la descoperirea de la Makapansgat, Africa de Sud: australopitheci care locuiau aici, au adus în mediul lor locuibil un galet dintr-o varietate de jasp, care evoca figura, înfățișarea umană, deci a celor asemenea lor. Datarea acestui sediment, inclusiv a materialelor arheologice

pe care le-a conservat, este de peste 2 milioane de ani (J.-C. Marquet, M. Lorblanchet, 2000). Dar, în mod deosebit, noi ne referim la depunerea rituală, cu semnificație spirituală, a unui topor cioplit bifacial, în cadrul unei înmormântări intenționate, care s-a petrecut cu aproximativ 1,5 milioane de ani în urmă. Trebuie să precizăm că în *prezentul istoric* la care ne referim, însuși cioplirea unei astfel de piese, care necesita un foarte mare grad de măiestrie, de creativitate, de îndemânare, constituia un element de supremație spirituală față de ceilalți membri ai societății. Alăturarea intenționată a unei piese de o valoare practică și spirituală, unei ființe ce făcuse parte din comunitatea umană respectivă (poate că mortul fusese el însuși *creatorul* toporului bifacial), constituie, după părerea noastră, cea mai veche mărturie a existenței unui *sentiment* de religiozitate. Această afirmație trebuie explicată. Pornim de la întrebarea dacă poate exista viață spirituală și sentiment religios *înaintea* constituirii, cu caracter instituțional, a unei religii. Răspunsul este, cu siguranță, afirmativ. Unii dintre exegeții religiilor preistorice constată existența *sacru* individual, înaintea celui colectiv, care implica existența *instituționalizată* a manifestării sacru (M. Otte, 1993; A. Leroi-Gourhan, 1990). Pentru noi, întrebarea, al cărei răspuns îl căutăm, este *cum a ajuns omul la manifestarea sacru*, aproape încă de la începutul existenței sale. Răspunsul poate fi foarte greu de formulat tocmai prin simplitatea lui, pentru că astăzi, cu greu se poate atribui primilor oameni existența și manifestarea unui sentiment spiritual, religios. Dar noi credem că, alături de atributul primilor oameni ca fiind caracteristica socială, trebuie să le acordăm și caracteristica spirituală, religioasă. *Omul s-a născut cu sentimentul religios*. Trebuie să apelăm la dimensiunea biblică, dar și la cea arheologică a entității umane. Nu ne vom opri, aici, la actul de decizie a *creației*: „Să facem om după chipul și asemănarea noastră”, înzestrat, deci, cu puterea cunoașterii, cu inteligență, creativitate și cu putere de decizie; ne vom opri la cel puțin două elemente de identitate aproape totală, între scrierile biblice și descoperirile arheologice preistorice. Este bine cunoscut pasajul biblic al căderii în păcat. Noi vom aduce în discuție blestemul Creatorului asupra șarpelui: „Pentru că ai făcut aceasta, blestemat să fii între toate animalele și între toate fiarele câmpului; pe pânțelele tău să te târăști și țărână să mănânci în toate zilele vieții tale! Dușmănie voi pune între tine și femeie, între sămânța ta și sămânța ei; *aceasta îți va zdrobi capul, iar tu îi vei înțepa călcâiul*” (s.ns.) (Biblia, 1968, *Facerea*, 3, 14-15). Evident, prin „înțeparea” călcâiului trebuie să se înțeleagă moartea fizică, dar și spirituală. Am ales acest pasaj, deoarece printre descoperirile care reprezintă elemente de artă paleolitică, din celebra stațiune franceză Laussel, se află și binecunoscuta plachetă numită *Venus de*

la Berlin, Marea Mamă (Marea Zeiță) fiind alăturată imaginii șarpelui (A. Russot, 1975). Inițial, noi am considerat că ar fi hazardat să considerăm această reprezentare ca fiind arhetipul Evei din limbajul biblic (V. Chirica, 2004), dar faptul că *Venus* de la Laussel ține șarpele în mâna dreaptă, ne îndreptățește să asociem elementul scripturistic cu descoperirea arheologică; în plus, pentru a adăuga necunoașterea unor transmisiuni etnologice, mai amintim că numai în cultura greacă (*Războiul Troian*) întâlnim vulnerabilitatea călcâiului, căci o altă divinitate, zeița Thetis îl scăldase pe Ahile, marele erou, în râul Stix, pentru a-i face corpul invulnerabil, dar, ținându-l de călcâi, această parte a trupului nu a fost atinsă de apele Stixului (N. A. Kun, 1964). Un al doilea exemplu pe care l-am luat în considerație se referă la epoca neolitică. Se știe că toți exegeții artei și religiilor neolitice au ajuns la interpretarea unui fapt din viața comunităților umane ale epocii, potrivit căruia triburile de cultivatori observaseră că bobul de grâu trebuia să „moară” când era redat pământului, prin însămânțare, pentru ca din el să răsară o viață nouă, ba mai mult, să producă recoltă bogată (V. Chirica, în N. Iorga, 1988, p. 148; V. Gordon-Childe, 1967). Această credință a fost transpusă în practici religioase, specifice comunităților de agricultori, potrivit cărora „regele” grâului, statueta masculină din lut ars trebuia sacrificată și îngropată ritual, pentru a renaște sub forma unei ființe tinere, puternice. În felul acesta, *forțele generatoare ale naturii iau forme omenești și devin zei și zeițe* (M. Eliade, 1981). Dar, iată ce identitate găsim în *Evanghelia după Ioan* (12, 24): „Adevărat, adevărat zic vouă că dacă grăuntele de grâu, când cade în pământ, nu va muri, rămâne singur; iar dacă va muri, aduce multă roadă”. În ambele situații este vorba despre moarte și renaștere, o evidență a conținutului ideii de *trecere și transmisie* (Î.P.S. Daniel Ciobotea, 2005). Evident, se pune în mod inevitabil întrebarea dacă se poate accepta o identitate între cunoașterea lui „Dumnezeu” de către lumea Antichității și cea a Preistoriei. Mai întâi, credem că pentru epoca preistorică, noțiunea cu care ar trebui să operăm ar fi cea de „divinitate”, dar Baruch Spinoza (1993) ne oferă definiția: „Prin <Dumnezeu> înțeleg ființa absolut infinită, cu alte cuvinte, substanța care constă din infinite atribute, dintre care fiecare exprimă o esență eternă și infinită”. Din acest punct de vedere, nici nu credem că se mai pune problema existenței *cunoașterii*, ci numai a *sentimentului* religios, iar fenomenul religios poate fi constatat într-o manieră cvasi universală (M. Otte, 1995), căci este vorba de o constantă a spiritului uman, existent încă din momentul în care acesta și-a asumat caracteristicile sociale, deci de viațuire în comunitate, prin relații interindividuale, dar și cu începuturi de instituționalizare a comportamentului. Nu este nevoie să apelăm la marii

exegeți ai religiilor pentru a demonstra capacitățile creatoare ale omului, încă din Paleoliticul inferior. Toate descoperirile arheologice, analizate în cadrul interdisciplinarității cercetărilor, demonstrează caracteristicile sociale ale activității primelor comunități umane încheiate. De altfel, trebuie să acceptăm faptul că aceste comunități nici nu s-ar fi încheiat dacă membrii lor nu aveau deja comportamentul social, poate un derivat al sacralității. De asemenea, este de neîntâlnit faptul că în această epocă de constituire a comunităților umane nu se poate vorbi de existența unor religii, căci aceasta ar însemna existența unor reguli instituite și acceptate, posibil codificate în limbaj sau gesturi comune, obligatorii, inclusiv transmiterea lor altor comunități sau descendenților. Credem că ne putem referi doar la existența unui sentiment, cu totul individual, al sacralului, poate creat de om, poate impus lui prin conflictul permanent cu mediul ecologic în care trăia. Bineînțeles, existența sacralului individual este de natură emotivă și subiectivă, dar creat prin acumulări succesive, pe măsura evoluției cunoașterii, dar și a evoluției fizice, intelectuale, conștiente a oamenilor. Câteva elemente de ordin paleoantropologic vin să confirme afirmațiile noastre. Richard Leakey, celebrul descoperitor al primilor oameni, în Africa, a constatat că „din punct de vedere anatomic, canalul de naștere la *Homo erectus* avea aceeași lărgime ca și cel al omului modern ... Concluziile sunt clare. Progeniturile de *Homo erectus* se nășteau cu un creier reprezentând o treime din dimensiunile creierului adult, la fel ca și oamenii actuali, și probabil că se nășteau în aceeași stare de neajutorare. Putem presupune că grija parentală intensă, *care este parte importantă a comportamentului social uman modern* (s.n.s.), începuse deja să apară la *Homo erectus* timpuriu, acum circa 1,7 milioane de ani (R. Leakey, 1995). La aceste constatări se adaugă acelea provenite pe cale pur arheologică. *Homo erectus*, a cărui datare istorică a fost precizată în mai toate studiile de geocronologie și de cronologie absolută, era creator al pieselor cioplite bifacial și al folosirii intenționate a focului, creator al primelor organizări de aspect social, de tipul amenajărilor speciale, sub forma unor adăposturi contra vânturilor, cu locuri speciale pentru cioplirea uneltelor și pentru tranșarea cărnii provenite din vânătoare. Precizăm că, pe teritoriul european, *Homo erectus* are o vârstă mai mică, fiind datat începând cu aproximativ 700.000 de ani (ne referim la craniul de la Ceprano-Italia, cu caractere specifice de *Homo erectus*, datat la 700.000 ani, cf. D. Cauche ș.a., 2001). De altfel, alte descoperiri, din Belgia (Belle-Roche) sau Franța (terasele înalte și medii ale Loarei), datate pe la 1.000.000 de ani, par să facă dovada existenței unor construcții special amenajate încă la această vârstă (J.-M. Cordy ș.a., 1992; idem, 2001; Jackie Despriée ș.a., 2001). În acest

context, trebuie să precizăm că inventarea (domesticirea) focului a avut o însemnătate extraordinară pentru istoria evoluției comunităților umane paleolitice, reprezentând cea mai importantă creație a omului, cu imense efecte spirituale și chiar pe tărâmul *fenomenului religios*, deoarece se consideră că, mai ales în acest *început*, focul avea un rol sociologic (oamenii se adunau în jurul lui pentru a se proteja și își făceau cunoscute achizițiile reciproce), dar și metafizic, prin extinderea, accentuarea relațiilor, a conștiinței colective. În această fază, „clasică” a Paleoliticului inferior european (Acheuleanul), datată între aproximativ 400.000 și 250.000 de ani, s-au constatat, pe baza descoperirilor din grotă Lazaret (Franța) importante elemente ale comportamentului social al comunităților umane: organizarea spațiului, generalizarea folosirii focului și a amenajării vetrelor, organizarea vânătorii, amenajarea structurilor de locuire. În stratul 5 de locuire, H. de Lumley ș.a. (1969) au pus în evidență resturile unei cabane cu dimensiunile de 11 x 3,50 m, construită în interiorul grotii, nu departe de intrare. Conturul construcției era alcătuit din blocuri de piatră, iar scheletul fusese ridicat din coarne de cerb. S-a presupus că întreaga amenajare era acoperită cu piei de cerb. În interiorul său au fost identificate răspândiri de cărbune de lemn și cenușă, oase de animale, arse și nearse: diafize, crani, mandibule, oase lungi de erbivore și carnivore. Prin delimitarea aglomerărilor de resturi de debitaj litic s-au putut realiza remontaje ale unor nuclee. Cabana era alcătuită din două camere, despărțite printr-un perete intermediar, fiecare cameră având propria vatră pentru încălzire, în jurul căreia erau amenajate locurile pentru dormit. Cioplirea uneltelor se făcea în *abri*-ul din imediata apropiere a grotii, unde au fost identificate atelierele de cioplire. Prin analiza detaliată a resturilor faunistice s-a putut constata că acheuleenii din această grotă practicau o vânătoare selectivă, dar aveau și o strategie de exploatare a animalelor vâdate, caracteristică ce a fost constatată și la alte grupuri umane de aceeași vârstă. Specialiștii au putut constata, ca element principal, deosebit de important, inclusiv de natură spirituală, faptul că, pe la 300.000 de ani, exista ideea transformării radicale și ireversibile a preparării nucleelor în vederea cioplirii, a desprinderii așchiilor de formă predeterminată. Această *mise en forme* a blocului, înaintea detașării primelor așchii de decorticare, denotă începutul specializării în domeniu, specific, apoi, întregului Continent (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Vom completa aceste date despre începuturile vieții spirituale a comunităților umane cu o descoperire recentă, efectuată în grotă Kozarnika din Bulgaria. În nivelele de locuire aparținând Paleoliticului inferior, datate între 1,4 și 0,9 milioane de ani, au fost descoperite mai multe așchii osoase, decorate cu striuri intenționate, care nu

provin de la operațiunile de tranșare a cărnii. Cea mai reprezentativă este o tibie de bovideu, lungă de 95,15 mm și lată de 12,41 mm, ce provine din stratul 12, datat la 1.000.000 de ani (A. Guadelli & J.-L. Guadelli, 2004). Piesa a fost decorată cu mai multe serii de striuri cu lungimea de 10-15 mm. Prima serie de striuri este situată la extremitatea stângă a piesei, acestea fiind oblice în raport cu axul piesei. Această serie este constituită dintr-o striatie și un grup de 3 incizii. A doua serie este situată la 16 mm dreapta față de prima serie, și este formată dintr-un grup de 4 incizii paralele, distanțate la 1-2 mm una de alta, dispuse tot oblic, dar a patra incizie, ultima, este alcătuită, la rândul ei, din 4 tăieturi fine, tot oblice. A treia serie este incompletă, probabil datorită stării proaste de conservare a piesei. Această serie este situată la 25 mm distanță de seria precedentă, și este alcătuită din 2 incizii, ce par a fi superficiale, dar trasate aproape perpendicular pe axul lung al piesei. Lungimea lor este de 8,5 și 11,5 mm. A treia serie, cea mai bine conservată, este și cea mai bogat reprezentată. Este situată la 11,5 mm distanță de precedentă, iar lungimea celor 4 incizii este de 10-13 mm. Prima incizie este profundă și are un profil în *U* asimetric, cu o ușoară răzuire la partea inferioară. A treia incizie s-a executat pe fundalul unei lustruiri; a doua și a patra incizie nu au trăsături diferite de precedentele. Autorii studiului consideră această piesă ca reprezentând o figurație prin simboluri, deci un sistem de simboluri (*Ibidem*). Fără a mai lua în considerație și alte elemente de artă, aparținând Paleoliticului inferior, vom încheia cu observațiile aceluiași mare antropolog, R. Leakey (1995): „În orice caz, reiese clar din dovezile arheologice că aceste făpturi aveau un mod de viață superior celui al maimuțelor mari, nu în ultimul rând datorită abilității lor de a folosi unelte pentru a avea acces la alimente cum ar fi carnea sau tuberculii subterani. În această etapă a preistoriei noastre, strămoșii noștri deveneau oameni, deja foarte asemănători cu ceea ce suntem noi astăzi”.

Am constatat, așadar, că extraordinara mobilitate a lui *Homo erectus*, dar și trăsăturile sale specific umane l-au ajutat să traverseze timpul și distanțele imense și, de la locul de origine, undeva în spațiul african, să ajungă în Europa, pe care a populat-o prin urmele arheologice pe care le-a lăsat. În felul acesta, echipat cu depline aptitudini tehnice, sociale, spirituale, omul s-a adaptat la mediul oferit de Lumea Veche a teritoriului euro-asiatic, evident, și african. În tot acest parcurs în timp și spațiu, M. Otte (1995) a identificat trei aspecte, care pot fi considerate cele mai importante în certitudinea cu care omul a tranșat în favoarea lui conflictul permanent cu mediul în care era obligat să supraviețuiască:

Primul aspect l-a constituit vânătoarea animalelor de mari dimensiuni, cu imensă forță distructivă în comparație cu slabele resurse fizice ale vânătorului, pentru care acesta a fost obligat să caute asocierea celor “după chip și asemănare”, dar și unelte, arme și metode, apte pentru exploatarea întregului mediu fizic, mineral, vegetal, animal. În primul rând este de subliniat conflictul permanent cu mediul animal, un conflict de forțe, din care a ieșit învingătoare inteligența creatoare, obligatorie și necesară propriei supraviețuirii. Pe plan spiritual, acest conflict, între două forțe cu caracteristici aproape identice și profunde: sânge, respirație, căldura corpului, într-un cuvânt, viață, în toate manifestările ei, a fost determinant în dobândirea puterii de reflexie a supraviețuitorului: omul. Această putere de reflexie dobândită s-a manifestat, încă de atunci, în aptitudini creatoare, în domeniul creației artistice, indiferent cât de incipientă ar fi aceasta (incizii pe materii dure *animale* – ca reflex al gândirii supraviețuitorului –, repetiții de imagini cu valoare de simbol), dar și pe planul apariției miturilor fundamentale, unde confruntarea om-animal este dominantă – ambele domenii ale creației reprezentând multiplicarea elementelor de spiritualitate umană preistorică. Acest aspect, vânătoarea, este și cel mai vechi, și el aparține, de fapt, oricărei ființe vii, care se naște cu instinctul de hrană, vital pentru supraviețuire.

Al doilea aspect îl constituie, așa cum am enunțat mai sus, domesticirea, crearea, inventarea focului, element vital, nu numai pentru supraviețuire, cât mai ales pentru evoluția fizică și mentală a celui care a știut să-l folosească inteligent. Deja omul își prelungea forța mâinilor prin folosirea uneltelor, de piatră sau de lemn. Acum, prin foc, omul își adaugă o putere covârșitoare asupra mediului: stăpânirea întunecului prin lumină, a frigului, prin căldură, a transformării materialelor folosibile, a asigurării supremației psihice asupra animalelor. În acest moment, omul atât de vechi, cu o vârstă istorică de peste două milioane de ani, devine primul *Prometeu*, cu valoare imensă simbolică în întreaga lume animală, vegetală, minerală. Prin foc, omul devine, încă de atunci, stăpânul Universului său, reprezentat, geografic, de întreaga Lume Veche.

Al treilea aspect din ordonarea propusă de M. Otte îl constituie proporția, capacitatea craniană a omului. De fapt, credem că este o interdependență totală între evoluția capacității craniene și cele două aspecte menționate, căci fără o anumită evoluție a capacității craniene, a puterii și disponibilității de gândire, omul nu s-ar fi putut ridica din mediul animal, la cel superior, destinat numai celui „după chipul și asemănarea” divinității, nu ar fi știut, mai întâi să folosească, apoi, să domine aproape întregul mediu din care provenea. Nu întâmplător, printre primele manifestări cultice, cunoscute

la oamenii cu mentalități și aptitudini preistorice, se află acelea în cadrul cărora craniul uman, sau măcar porțiuni ale acestuia, se bucurau de atenții și tratamente deosebite, specifice fenomenului religios preistoric. Dar nu trebuie să ne cantonăm în ideea că *Homo erectus*, creatorul pieselor cioplite bifacial și al folosirii intenționate a focului, acorda atenție deosebită, în cazul unor înmormântări, numai craniului – socotit principala sursă a vieții; ne referim la destul de numeroasele schelete descoperite în poziție anatomică. Printre acestea, a devenit celebră *Lucy* (numită așa după bine-cunoscuta melodie a Formației Beatles, în vogă în momentul descoperirii), a cărei vârstă biologică era de aproximativ 20 de ani, iar vârstă geologică (preistorică), de 3,8 milioane de ani, deci chiar mai „în vârstă” decât *Homo erectus* din spațiul său clasic de apariție și evoluție culturală și tehnologică.

* *
*

În Paleoliticul mijlociu, datat în linii generale între aproximativ 300.000 și 30.000 ani B.P., fenomenul religios se diversifică, iar dovezile existenței sale se multiplică. Două elemente, bazate pe descoperiri arheologice, stau la baza afirmației noastre:

- Apariția elementelor artistice pe obiecte non-utilitare, sau prezența unor obiecte, naturale, dar cu trăsături de caracter artistic (de asemenea, obiecte non-utilitare, dar selectate din natură tocmai prin caracterul lor insolit, însă cu anumite semnificații în imaginarul cultural și cultural al lumii de atunci)

- În mormântările, care devin în mod manifest intenționate, cu certe și numeroase trăsături de spiritualitate evoluată și accentuată în comparație cu ce a fost înainte. *Omul de Neandertal* este creatorul culturii musteriene, cu o dezvoltare geografică imensă, unitară în diversitatea sa internă, semnalată prin *faciesurile tehnice*, specifice debitajului și tipologiei uneltelor. M. Otte crede – și are dreptate, că în mormântarea intenționată a celor „după chip și asemănare”, indiferent de vârstă biologică a decedatului, demonstrează voința omului de a-și distinge propriul destin față de al animalelor. Corpul uman trebuia protejat, mai ales după moarte, iar relativ numeroasele ritualuri stereotipe și elaborate, identificate prin săpăturile arheologice, alături de groapa propriu-zisă a mormântului, protejată sau nu cu mijloace nedestructive (lespezi de piatră), demonstrează caracterul de certitudine a atenției comunității față de membrii săi (M. Otte, 1995). Printre elementele specifice Paleoliticului mijlociu, în privința ritualurilor mortuare, perpetuate, cu unele adausuri și în Paleoliticul superior, studiile de specialitate

semnalează depunerea chircită a trupului (unii consideră că aceasta trebuia să reprezinte poziția fătului înainte de naștere, dar ideea ar putea fi exagerată), orientarea mormântului și a corpului depus, situarea gropii mortuare în spații bine delimitate, apropiate de locuințe sau chiar în interiorul structurilor de locuire, depunerea unor resturi de animale, sau a unor obiecte (piese cioplite), asociate mortului, ca idee a necesității acestora în imediata sa apropiere. Să nu ne închipuim că trupul celui decedat era înmormântat ca astăzi; de multe ori, resturile umane sunt la fel de incomplete ca și fragmentele osoase aparținând animalelor vâdate, suferind, în plus, intervenția celor rămași în viață: s-au găsit fragmente de oase tăiate, arse, sparte, cu lovituri intenționate. Era oare nevoie ca, în acest fel (prin aceste ritualuri înainte de înhumarea propriu-zisă), să se producă, simbolic, o apropiere între om și animal, pentru ca omul, după moarte, să recupereze, tot simbolic, forța, agilitatea, vigoarea animalului? Etnologia pare să dea răspunsuri afirmative. În tot cazul, spiritualitatea Neandertalienilor, detaliată uneori prin descoperiri arheologice, alăturate constatărilor oferite de etnologia comparată, constituie o certitudine cu privire la nivelul ridicat al societății pe care o reprezentau comunitățile de Neandertalieni (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Pentru cunoașterea, interpretarea și înțelegerea fenomenului religios la Neandertalieni, ca și la *Homo sapiens*, creatorul tuturor culturilor și civilizațiilor din Paleoliticul superior și până astăzi, apelul la informațiile oferite de Etnologie este absolut necesar. Astfel, se pare ca de atunci s-a generalizat existența unor mituri legate de vânătoarea ursului (P. Auguste, 2001). Elementele esențiale cu privire la existența acestor mituri se bazează pe descoperirile, numeroase, de urs, îndeosebi de peșteră (*Ursus spelaeus*), cu care omul a trebuit să lupte aproape în permanență pentru ocuparea acestor adăposturi naturale, la care se adaugă alte descoperiri de aglomerări faunistice, bazate îndeosebi pe predominanța cantitativă a oaselor de urs de peșteră, dar și pe identificarea, tot în peșteri, a unor „aranjamente” de cranii, dispuse în locuri ce păreau special amenajate. Descoperirea mai multor cranii de urs de peșteră, la Borosteni-Peștera Cioarei, pe o nișă preparată special în acest scop (M. Cărciumaru, 2000) poate constitui un bun exemplu, chiar dacă există opinii potrivit cărora astfel de „aranjamente” ar aparține chiar urșilor (idee ce ni se pare destul de hazardată!). La acestea se adaugă constatarea unei anumite predilecții ale unor comunități (cum ar fi acelea din peșterile carpatice), în vânătoarea ursului. De altfel, noi credem că diferențierea acestei „specializări” pentru vânarea anumitor specii de animale nu se datorează „strategiei” sau altor elemente, de ordin psihic-spiritual, ci ofertei mediului ecologic. În această aserțiune ne bazăm pe constatările făcute pe teritoriul României: în

timp ce musterieni din peșterile carpatice vâneau ursul (ponderea resturilor osoase de urs este net superioară în toate straturile arheologice musteriene în comparație cu totalul resturilor faunistice aparținând celorlalte animale vâdate), la Ripiceni-Izvor, pe Prut, comunitățile de Neandertalieni, mai mult sau mai puțin contemporane cu acelea din peșterile carpatice, vâneau cu predilecție mamutul – dovadă cantitatea impresionantă de oase de mamut, în toate cele șase nivele arheologice, la care se adaugă folosirea oaselor acestuia la construirea adăposturilor special amenajate, dar și identificarea unei gropi în care a fost depus un maxilar de mamut – exemplar foarte tânăr, protejat cu lespezi de piatră. Revenind la manifestările culturale legate de vânarea, dar și de protejarea vânatului – în cazul de față, ursul, sursa cea mai credibilă din punct de vedere etnografic o constituie James George Frazer, cu impresionanta sa lucrare, *Le rameau d'Or* (Paris, 1923, tradusă și în românește, *Creanga de Aur*, București, 1980). În capitolele rezervate *uciderii ursului sacru*, se oferă detalii despre manifestările culturale, bine elaborate și perpetuate, dintr-o comunitate care trăia aproape exclusiv din vânarea ursului: un pui de urs, foarte mic, este capturat și oferit unei familii din comunitatea respectivă, spre creștere. Acesta este crescut în familie alături de ceilalți copii, alăptat de mama acestora, îngrijit și iubit ca orice membru al comunității. Când animalul poate deveni periculos pentru oameni, este închis într-o cușcă, dar continuă să se bucure de afecțiunea tuturor localnicilor. La vârsta de trei ani, animalul trebuie sacrificat, în cadrul unui ritual care impune o incantație adresată de vânătorul-șef al comunității: *“Acum ne-am reunit la o mare sărbătoare în cinstea ta. Nu te teme de nimic. Noi nu vrem să-ți facem nici un rău. Vrem numai să te ucidem și să te trimitem la zeul pădurii, care te iubește (...); nu vei suferi deloc, atât de repede va fi sfârșitul tău. Am făcut destule pentru tine; acum este rândul tău să te sacrifici pentru noi. Tu ai să-l rogi pe zeu să ne trimită la iarnă multe lutrii și mulți jderi și la vară multe foci și pește cu îmbelșugare. Nu uita să predai aceste mesaje, căci noi te iubim mult, iar copiii noștri nu te vor uita niciodată. Adu-ți aminte! Adu-ți aminte! Eu îți readuc aminte toată viața ta și toate serviciile pe care noi ți le-am adus. Este rândul tău acum să-ți împlinești datoria. Nu uita ce ți-am cerut. Tu vei spune zeului tău să ne dăruiască bogății; și vei cere ca vânătorii noștri să se întoarcă din pădure acoperiți de blănuri rare, cu pradă bogată de animale comestibile; ca pescarii noștri să găsească pe țărnul mării trupe de foci și în mare atâta pește, încât năvoadele să gemă sub greutatea lor. Toată speranța noastră ești tu. Duhurile rele își bat joc de noi și prea des ne sunt potrivnice și ne aduc nenoroc. Dar ele se vor închina în fața ta. Noi te-am hrănit. Și ai fost voios și sănătos. Acum, te omorâm, ca*

tu, la rândul tău, să ne trimiți bogății, nouă și copiilor noștri! (A. A. Lillin, 1986). A. Leroi-Gourhan (1964; 1990) apreciază că ideea unei mitologii a animalelor vâdate, în Paleoliticul mijlociu, nu poate fi încă pe deplin dovedită, dar noi credem în existența unui cult al animalelor vâdate cu predilecție, în funcție de spațiul ecologic în care trăiau comunitățile respective. Pe de altă parte, pasajul de mai sus poate avea și unele inadvertențe, în sensul că ursul, sacrificat, nu este trimis să ceară divinității bogăție *de urși*, de carne și de blănuri, ci de alte animale. De aici putem deduce că exista, nu un mit al ursului, ci al vânătorilor, iar zeitatea era a tuturor animalelor pădurii și a vietăților marine. În acest context, din nou facem apel la scrierea biblică: „... Și a făcut Dumnezeu ... bărbat și femeie. Și Dumnezeu i-a binecuvântat zicând: < Fiți rodnici și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l stăpâniți și domniți peste peștii mării, peste păsările cerului, peste toate animalele, peste toate vietățile, ce se mișcă pe pământ, și peste tot pământul!>” (*Facerea*, 27-28), deși transmiterea culturală a noțiunilor nu ne este cunoscută. Apare însă, divinitatea, ca noțiune, cu caracteristici de superioritate față de om, dar cu care omul trebuie să se afle în relații de oarecare subordonare în vederea împlinirii solicitărilor.

Cercetările arheologice au avut darul să evedențieze multe dintre caracteristicile de viață, de comportament social al Neandertalienilor. Ne referim la dovezile arheologice privind strategia descoperirii și utilizării materiilor prime, a vânătorii, inclusiv, și poate, mai ales a protecției vânatului, a stocării produselor minerale și animaliere necesare, a organizării spațiului locuibil în cadrul campamentelor pe care le schimbau destul de des, în căutarea aproape permanentă a surselor de hrană. Prin măsurătorile efectuate de specialiști s-a putut cunoaște faptul că Neandertalieii aveau o capacitate cerebrală echivalentă sau chiar superioară mediei contemporanilor noștri. Cu unele detalii, care privesc îndeosebi îngustimea zonelor prefrontale, creierul *Omului de Neandertal* corespundea celui din zilele noastre, prin numărul de celule, îndeosebi din zonele cortexului mijlociu (R. Leakey, 1995; A. Leroi-Gourhan, 1983, vol. I), putând controla „motorul expresiei verbale, deci de executare a sunetelor în secvențe armonioase prin centrul motor din trunchiul cerebral (Ph. Van den Bosch de Aguilar, 1995). Pe aceste considerente, unele descoperiri, fortuite sau pe cale științifică, au frapat, lumea savantă a secolului trecut: „cazul” Stelmoor, în Germania: în albia unui vechi lac, au fost descoperite mai multe schelete de ren, femele, depuse intenționat, dar cu cavitatea toracică umplută cu pietre; scepticii, care nu au identificat aici o anumită practică spirituală, au interpretat faptul ca o măsură de a ține animalele vâdate „la rece”, în vederea conservării cărnii.

Dar, chiar și în această accepțiune, trebuie să vedem existența unui important mecanism mental, privind strategia conservării vânatului. A. Leroi-Gorhan (1990) a găsit explicația prezenței numai femelelor vâmate: la renul sălbatic, femelele migrează separat de masculi, și că poate fi considerat un fapt obișnuit vânarea numai a femelelor. Pentru ideea unei practici culturale ar pleda, însă, faptul că toate animalele erau femele. De altfel, savanții ruși au mai făcut o altă importantă constatare privind relația om-ren (animal) de-a lungul mileniilor: necesitatea și instinctul supraviețuirii a determinat ca imensele turme de reni să urmeze zăpezile, în înaintare sau retragere; cum drumurile urmate de reni erau absolut aceleași pe parcursul zecilor de milenii ale Preistoriei vechi (Paleolitic), comunitățile umane s-au adaptat mediului și au urmat cu perseverență aceleași căi, stabilindu-și campamentele în funcție de deplasările populațiilor de reni (V. Chirica, I. Borziac, 2003).

În ceea ce privește aspectele social-cultuale ale construcțiilor de locuințe, cercetările arheologice au evidențiat faptul că în Rusia și Ucraina (exemplul de la Molodova, pe Nistru, este citat în absolut toate lucrările de referință) locuințele erau amenajate sub forma unor „cercuri” de oase mari, în cadrul cărora craniile (12), sau defensele (14) de mamut reprezentau certe elemente ale unui ritual al construcțiilor. La acestea se pot adăuga alte exemple, printre care micile „sanctuare” consacrate craniilor de urs: amenajate cu pietre (Bächler, Elveția), depuse în nișe speciale (alături de Borosteni., citat deja, adăugăm Zotz, Germania), asociate cu piese de silex, cioplite (Ehrenberg, Austria), depuse în gropi rituale, simple (Bonifay, Dordogne), sau direct pe sol, fără alte amenajări (Malez, în fosta Iugoslavie) etc. (A. Leroi-Gourhan, 1990). M. Otte (1996) apreciază că în întreaga Preistorie omul a căutat să refuze solidaritatea sa fundamentală cu Natura din care se detașase, devenind un element esențial. Îndeosebi în Paleoliticul mijlociu, comportamentul omului față de Natura reprezentată de lumea animală s-a modificat substanțial, distincția fiind elaborată, mental, pe criteriul: omul – protejat, animalul – consumat prin vânătoare. În felul acesta poate fi explicată prezența resturilor osoase animaliere în mormintele epocii, la care se adaugă, cum am mai spus, necesitatea ca omul, chiar și după moarte (sau îndeosebi *atunci*) să se „îmbrace”, să-și asume caracteristicile animalelor vâmate. Substituirea poate avea, încă de atunci, caracteristici obligatorii de spiritualitate. Și din nou apelăm la faptele *biblice*, referindu-ne la faptul că Moise, după primirea Tablelor Legii, unde cuvântul scris avea caracter abstract, a trebuit să-l opună imaginii reale, a *vițelului de aur*. În acest caz, constatăm opoziția a două entități cu caracter se divinitate:

Dumnezeu, deci Divinitatea care a creat Omul (*poporul ales*), opusă Divinității *create* de om, chiar dacă era reprezentată de același popor ales:

„După ce a încetat Dumnezeu de a grăi cu Moise, pe muntele Sinai, i-a dat cele două table ale legii, table de piatră, scrise cu degetul lui Dumnezeu.

Văzând însă poporul că Moise întârzie a se pogori din munte, s-a adunat la Aaron și i-a zis: <Scoală și ne fă dumnezei, care să meargă înaintea noastră, căci cu omul acesta, cu Moise, care ne-a scos din țara Egiptului, nu știm ce s-a întâmplat>.

Iar Aaron le-a zis: <Scoateți cerceii de aur din urechile femeilor voastre, ale feciorilor voștri și ale fetelor voastre și-i aduceți la mine>.

Atunci tot poporul a scos cerceii de aur din urechile alor săi și i-a adus la Aaron.

Luându-i din mâinile lor, i-a turnat în tipar și a făcut din ei un vițel turnat și l-a cioplit cu dalta. Iar ei au zis: <Iată, Israele, dumnezeul tău, care te-a scos din țara Egiptului!> ...

Iar după ce s-a apropiat de tabără, el (Moise) a văzut vițelul și jocurile și, aprinzându-se de mânie, a aruncat din mâinile sale cele două table și le-a sfărâmat sub munte.

Apoi a luat vițelul, pe care-l făcuseră ei, l-a ars în foc, l-a făcut pulbere și presărându-l în apă, a dat-o să o bea fiii lui Israel> (Ieșirea, 31, 18; 32, 1-4, 19-20). Așadar, chiar și scris, deci abstract, cuvântul Divinității – elementul de spiritualitate, este superior elementului material, creat de om, reprezentat de animalul pe care omul îl vânează și îl asociază morții sale.

Un alt exemplu de substituție îl oferă situația în care a fost pus patriarhul Avraam, obligat să-și sacrifice propriul fiu pentru a dovedi dragostea, atașamentul față de Divinitate, aceasta substituindu-l pe Isaac unui berbec oferit pentru sacrificiu: „După acestea, Dumnezeu a încercat pe Avraam și i-a zis: <Avraame, Avraame!> Iar el a răspuns: <Iată-mă!>

Și Dumnezeu i-a zis: <Ia pe fiul tău, pe Isaac, pe unicul tău fiu, pe care-l iubești, și du-te în pământul Moria și adu-l acolo ardere de tot pe un munte, pe care ți-l voi arăta Eu!>

Sculându-se deci Avraam dis-de-diminează, a pus samarul pe asinul său și a luat cu sine două slugi și pe Isaac, fiul său; și tăind lemne pentru jertfă, s-a ridicat și a plecat la locul despre care-i grăise Dumnezeu

Iar dacă au ajuns la locul, de care-i grăise Dumnezeu, a ridicat Avraam acolo jertfelnic, a așezat lemnele pe el și legând pe Isaac, fiul său, l-a pus pe jertfelnic, deasupra lemnelor.

Apoi și-a întins Avraam mâna și a luat cuțitul, ca să junghie pe fiul său.

Atunci îngerul Domnului a strigat către el din cer și a zis: <Avraame, Avraame!> Răspuns-a acesta: <Iată-mă!>

Iar îngerul a zis: <Să nu-ți ridici mâna asupra copilului. Nici să-i faci vreun rău, căci acum cunosc că te temi de Dumnezeu și pentru mine n-ai cruțat nici pe singurul fiu al tău>.

Și ridicându-și Avraam ochii, a privit, și iată la spate un berbec încurcat cu carnea într-un tufiș. Și ducându-se, Avraam a luat berbecul și l-a adus jertfă în locul lui Isaac, fiul său” (Facerea, 22, 1-3, 9-13). Vedem din nou, jertfirea animalului (vânat), ca element al lumii materiale, care se substituie jertfei rituale, element al lumii spirituale.

Descoperirile arheologice au precizat faptul că încă din Paleoliticul inferior, oamenii au fost atrași de prezența unor obiecte insolite, pe care le-au adus în perimetrul locuibil, cărora le atribuiau, probabil, sensuri necunoscute, dar posibil de necesitate: fosile, minerale, coloranți. „Capul uman” de la Makapansgat constituie un bun exemplu. Luat din mediul lor natural și transportat în mediul locuibil, deci dintr-un „univers” în altul, acestea căpătau sensuri simbolice identice celor conferite în societățile primitive de astăzi: talismane, fetiși etc. (M. Otte, 1988). Putem aprecia că oamenii făceau tocmai legătura între cele două lumi, cea din afara locuirilor și din interiorul acestora, iar pe plan spiritual, obiectele deveneau elemente de transmisie, de legătură între mediul natural și cel umanizat. Chiar dacă acceptăm faptul că unele dintre aceste obiecte erau aduse în perimetrul locuibil numai datorită caracterului lor estetic, tot trebuie să acordăm comunităților respective atributele cunoașterii *frumosului* ca element de spiritualitate, cu finalitate pozitivă, benefică. M. Otte (1988) mai crede că bucăți de roci cu rol de colorant puteau să fie folosite pentru înroșirea (vopsirea) propriului corp, sau a pieilor de animale vânat, ceea ce ne duce tot la vocația spirituală, estetică.

Unele obiecte, tot non-utilitare au suferit intervenția intenționată a omului, încă din Paleoliticul inferior: o lamă din os, de vârstă acheuleană, de la Pech de l’Azé (Dordogne, Franța), a fost decorată cu striuri oblice, dispuse în zig-zag, o plachetă de la Quneitra (Israel), de aceeași vârstă, prezenta incizii curbe, iar în stațiunea contemporană, de la Berekhat-Ram, tot Israel, o „statuetă” era cioplită destul de rudimentar; am prezentat piesele din stațiunea Kozarnika, în Bulgaria. În Paleoliticul mijlociu, printre destul de numeroasele exemple putem cita descoperirea dintr-un mormânt din celebra stațiune La Ferrassie (Dordogne), cu o dală din piatră ce acoperea scheletul, decorată cu mici cupule dispuse în triunghi; în Musterianul de la Tata (Ungaria), un bloc de piatră era gravat cu două linii în cruce; la Bilzingsleben

(Thuringia, Germania), numeroase fragmente de lame din os erau decorate cu incizii, și nu este vorba de urme provenite de la operațiunile de descărnare; tot în Germania, la Bockstein s-au descoperit fragmente de oase perforate.

Cea mai interesantă, mai etonantă creație a *Omului de Neandertal* o constituie, fără îndoială, „masca” umană de la Roche-Cotard, Franța. În nivelul musterian de aici, situat în fața intrării în grotă cu același nume, a fost descoperită, în perimetrul unei vetre și în asociere cu unelte de silex, specifice Paleoliticului mijlociu, o plachetă din silex, cu modificări intenționate. Este vorba de faptul că Neandertalienii care au locuit aici au găsit o așchie masivă din silex local, de formă aproape ovală, dar cu negativele unor desprinderi anterioare, naturale. Oamenii au contribuit la definitivarea creării unei înfățișări umane prin alte două desprinderi, care să accentueze existența ochilor; cum la acest nivel al desprinderilor, în placa de silex exista un nodul din calcar, acesta a fost eliminat și în locul lui a fost introdusă o așchie din os, pentru ca „ochii” să capete relief; s-a intervenit și în partea de jos a așchiei, printr-o altă desprindere, care să marcheze gura figurinei reprezentate aici (J.-C. Marquet, M. Lorblanchet, 2000). Autorii descoperirii (*Ibidem*) consideră că această descoperire are o importanță particulară: o piatră cu elemente figurate, colectată, apoi modificată intenționat de om, descoperită în poziție stratigrafică de certă factură musteriană, a devenit element al premiselor nașterii artei paleolitice, ca proto-figurină antropomorfă. Dar noi credem că această piesă reprezintă mult mai mult: ea constituie prima tentativă a omului de *umanizare* a universului nelocuit de om, prin faptul că omul a intervenit în natura amorfă a plăcii de silex, pe care a antropomorfizat-o. În acest sens, nu credem că imaginea ar putea reprezenta o prezență animalieră (felină), căci în perimetrul, destul de restrâns al locuirii nu au fost descoperite decât puține fragmente osoase, printre care o coastă de erbivor de talie mare, alte fragmente nefiind determinabile. În cadrul a ceea ce putem estima ca reprezentând, la nivelul cunoașterii Neandertalienilor, elemente ale fenomenului religios, „masca” de la Roche-Cotard nu putea constitui decât una dintre cele mai vechi încercări ale omului de a-și dovedi lui însuși superioritatea față de mediu prin umanizarea acestuia, sau prin integrarea sa ca element al mediului.

Enumerarea exemplurilor ar putea continua, dar considerăm că sunt suficiente aceste dovezi prin care omul a intervenit asupra elementelor materiale pentru a le dota cu semnificații simbolice, spirituale.

Înmormântările intenționate sunt cele mai epatante, din punct de vedere spiritual, atât prin constatarea expresă a existenței acestei atitudini speciale față de morți, dar și prin ritualurile însoțitoare. Câteva exemple pot

fi convingătoare, ca manifestare a spiritualității *Omului de Neandertal*. Existența practicilor mortuare este astăzi o realitate necontestată la acești paleantropi, și în cadrul lor pot fi luate în considerație mai multe dovezi revelatoare: existența unui cult al craniilor sau al mandibulelor (poate și datorită faptului că aceste părți ale scheletului s-au păstrat mai bine decât altele). Statistica oferită de A. Leroi-Gourhan (1990) merită o atenție deosebită, deși situația nu trebuie absolutizată:

	lup %	hienă %	vulpe %	toate trei %	om %
Dinți	62	82	35	60	60
Mandibule	19	10	15	15	20
Maxilare	10	2	9	7	5,8
Oase lungi	7	4	39	17	13

Printre cele mai importante descoperiri de pe Continent merită enunțate acelea de la Guattari, Italia, unde craniul a fost depus cu certă semnificație rituală, într-un perimetru amenajat cu pietre, la capătul unei camere a locuinței, fiind asociat cu multe fragmente de oase de animale, sau din peștera Krapina, Croația, unde s-au descoperit 30 de schelete de Neandertalieni, fragmentare, ce păreau amestecate cu resturi aruncate de oase de animale, piese de cremene, cioplite. Acest fapt a fost interpretat ca o veritabilă dovadă a unui canibalism, fie și ritual. Unii specialiști au refuzat ipoteza în favoarea ideii unei înmormântări secundare, ulterioare primului ritual funerar. Nici una dintre cele două ipoteze nu trebuie abandonată definitiv, căci există analogii în domeniul etnologic, unde canibalismul este strâns subordonat funcției religioase, prin care spiritul defunctului trebuie conservat și recuperat de către descendenți. Prima ipoteză poate fi exemplificată cu descoperiri similare de oase umane izolate, înmormântate special sau depuse (poate chiar aruncate) în perimetrul locuibil al stațiunilor; s-au evidențiat și cazuri certe de exhumări și reînmormântări intenționate, printre care amintim cazul de la Kebara, Israel, unde s-a constatat că după înmormântare, craniul a fost detașat și reînmormântat (un dinte a fost uitat, sau lăsat intenționat în groapa inițială) (M. Otte, 1993; 1999). Poate la fel de importantă este constatarea că în cele mai multe cazuri de crani descoperite izolat de corp, chiar dacă au fost înmormântate cu ritualul corespunzător, acestea aparțin copiilor, nu adulților (Kiik-Koba, La Ferrassie, Le Moustier, Spy etc.). Astfel, în grotă La Ferrassie, au fost dezvelite 7 morminte, dintre care, 5 aparțin copiilor, mormântul nr. 5 fiind reprezentat de scheletul aproape întreg al copilului, în perimetrul său fiind depuse 3 unelte de silex,

specifice culturii musteriene. Asocierea aceasta dintre copii și unelte de piatră specifice adulților pune alte probleme cu privire la semnificația unor practici religioase ale Neandertalienilor.

Orientul Apropiat oferă și în acest domeniu numeroase elemente inedite, referitoare la practicile mortuare din Paleoliticul mijlociu, dar și la caracteristicile fizice ale populațiilor care au locuit această zonă geografică în perioada Paleoliticului mijlociu. Astfel, analiza scheletelor a permis încadrarea comunităților umane în două tipuri fizice: Proto-Cro-Magnon și Neandertalienii propriu-zisi. Primul tip a fost identificat la Qauzeh, unde s-au descoperit 9 adulți și 7 copii, și la Skhoul, unde au fost înmormântați 7 adulți și trei copii; al doilea tip este reprezentat de înmormântările de la Shanidar: 7 adulți și 2 copii, Amoud, Taboun (în fiecare fiind găsite mai multe schelete de adulți, bărbați), Kebara, cu 7 adulți și trei copii etc. Unele schelete erau asociate, la Quafzeh, cu un bogat inventar funerar, alcătuit din coarne de cerb, oase de capră, depozite de ocră roșu (cf. V. Chirica, D. Boghian, 2003). O importanță particulară trebuie acordată mormântului de la Shanidar, Irak, unde corpul celui decedat a fost depus pe un pat de flori. Ulterior, pe baza analizelor de polen, au fost identificate și speciile de plante, constatându-se că și în prezent păstorii nomazi irakieni caută aceste flori pentru efectele lor terapeutice. În acest context, putem estima dubla semnificație a înmormântării: dacă luăm în considerație numai prezența florilor, trebuie admis sentimentul estetic, acest element constituind o trăsătură a spiritualității din toate timpurile și la toate comunitățile umane; dacă avem în vedere aspectul tămăduitor al speciilor *alese* intenționat, trebuie să acordăm comunității respective calități superioare, de natură efectiv spirituală, oferind celui decedat posibilitatea însănătoșirii, chiar și după moarte.

Existența unor elemente, practici și ritualuri spirituale, în Paleoliticul mijlociu, nu mai este astăzi nici exagerată, nici contestată. Cercetările arheologice și interpretarea lor au făcut dovada unor practici și credințe cu caracter religios, în primul rând în legătură cu vânătoarea, dar și cu existența omului, pe pământ ori după moarte. În acest context, putem aprecia că fenomenul religios a fost specific tuturor populațiilor Paleoliticului mijlociu, din Europa, dar și din Orientul Apropiat, îndeosebi prin atenția acordată celor plecați dintre cei vii. Simbolurile și atributele unei lumi încă insuficient de bine cunoscută, reprezintă motivația arheologilor, de a o readuce la lumina cunoașterii actuale.

*   *
                 *

Odată cu Paleoliticul superior, datat în general între 30.000 și 10.000 de ani BP, ne apropiem și de spațiul geografic luat în considerație, prin existența certă a locuirilor umane, dar și prin manifestările estetice, de artă, cu evidente conotații spirituale, poate chiar religioase.

Se impun câteva precizări de ordin general:

Această perioadă este cea mai strălucitoare, mai bogată și mai complexă din întreaga Preistorie a omenirii. Din punct de vedere geocronologic, primele locuri aparținând cu certitudine Paleoliticului superior se plasează în a doua parte a ultimei glaciațiuni (Würm), corespunzătoare cu ultima parte a Pleniglaciului mijlociu (stadiile izotopice 3b – 3a) – oscilațiile climatice Hengelo-Denekamp, iar din punct de vedere cronologic, între aproximativ 40.000 și 30.000 ani BP. Literatura de specialitate precizează că descoperirile, chiar mai vechi de 40.000 de ani, de la Temnata și Bacho-Kiro, Bulgaria (date între 46.000 – 43.000 ani BP), sau din alte stațiuni din Europa Centrală, ar putea aparține unui Paleolitic superior inițial, dar nu de factură aurignaciană (J.K. Kozłowski, 1979; J.-Ph. Rigaud, 2001). De altfel, referitor la etapele climatice, se apreciază că în Eurasia mileniilor 45 – 10, au fost 20 de fluctuații, la care grupele umane au fost nevoite să se adapteze (P. Haesaerts, I. Borziac, V. Chirica ș.a., 2001).

Din punct de vedere al evoluției tipului fizic uman, se apreciază că această perioadă reprezintă trecerea de la *Homo Neandertalensis* la *Homo sapiens sapiens*, cel care este după chipul și asemănarea noastră, dar acest fenomen nu s-a petrecut simultan în timp și spațiu. Există diferențieri remarcabile între Europa, Orientul Apropiat, nordul Africii. În acest sens, se consideră că primele inovații tehnice ale Paleoliticului superior par să fie „opera” ultimilor Neandertalieni. Este aproape sigur că în nordul Africii și în Orientul Apropiat, omul modern a conviețuit alături de Omul de Neandertal, fiind autorul, atât a ultimelor elemente musteriene, dar și al primelor creații de tip Paleolitic superior, după cum s-a constatat că întreaga industrie de tip chatelperronian aparține Neandertalienilor (B. Vandermeersch, 1990).

Paleoliticul superior se caracterizează prin inovații de mare importanță, ireversibile în mai toate domeniile, dar cu precădere în acela al cioplirii uneltelor, iar pe plan spiritual, ceea ce a urmat după prima sa cultură, Aurignacianul, care a cuprins întregul spațiu continental, a constituit baza celor mai importante evoluții ale omenirii. Așadar, în domeniul cultural, social, artistic, religios, tehnic, tipologic, demografic, economic, în această perioadă se cristalizează toate achizițiile care ulterior au devenit emblematice pentru diferite culturi arheologice. Nu întâmplător se folosește, cu teamei, expresia “arhetipul”, întrucât, de exemplu, în multe culturi neo-eneolitice

găsim, cum vom vedea, elemente ale căror origine se află, fără nici un dubiu, în creațiile Paleoliticului superior.

M. Otte (1999 a) identifică, în toată evoluția Paleoliticului superior, patru faze care s-au succedat în perimetrul imens al Mediteranei occidentale: I, între aproximativ 40.000 – 30.000 ani BP, când „fenomenul aurignacian” traversează brusc zona mediteraneană de la est la vest; II, între aproximativ 30.000 – 20.000 ani BP, de cea mai mare complexitate, când în dinamica proprie intervin curente culturale din diferite zone europene; III, între aproximativ 20.000 – 15.000 ani BP, perioadă marcată de geneza și evoluția Solutreanului, considerat apogeul artei monumentale și mobiliare; IV, între 15.000 – 10.000 ani BP, când asistăm la extrema dezvoltare a Magdalenianului, apreciat ca apogeul artei rupestre.

Întregul teritoriu carpato-nistrean (de la Nistru la Tisa) a fost destul de intens locuit încă din Paleoliticul inferior, chiar dacă majoritatea acestor locuri au fost descoperite în poziție secundară, în prundișurile unor râuri: Argeș, Olt, Dâmbovnic, Mozac și ale afluenților acestora, dar în spațiul dintre Prut și Nistru au fost descoperite și cercetate prin săpături sistematice nivele de locuire atribuite Paleoliticului inferior (V. Chirica, I. Borzic, 2005). În același spațiu geografic, Paleoliticul mijlociu este reprezentat prin locuri în peșteri și în aer liber, printre cele mai mari stațiuni fiind semnalate acelea din grotlele carpatice (Boroșteni, Baia de Fier, Nandru, Ohaba Ponor, Cioclovina), sau din stațiunile în aer liber de la Molodova, pe Nistru, Ripiceni-Izvor, pe Prut, Mamaia-Sat, în Dobrogea, alte stațiuni fiind depistate și cercetate prin săpături sistematice în Banat și Țara Oașului (*Ibidem*). În felul acesta au fost identificate mai multe zone geografice cu locuri specifice, aparținând Paleoliticului mijlociu: zona Nistrului mijlociu (cu locuri în aer liber); zona Prutului mijlociu (cuprinzând locuirile de pe terasele Prutului și ale afluenților acestuia, sau din grotle, situate în partea dreaptă și stângă a Prutului), zona Dobrogei (cu locuri în aer liber sau în grotle); spațiul dintre Carpați și Dunăre (cu numai două stațiuni, la Vădastra și grotta Climente I); grotlele carpatice (cu locuri destul de intense, cu mai multe nivele de locuire); zona Banatului și Țara Oașului (numai cu locuri situate pe terasele unor cursuri de apă, sau pe platouri); în marea majoritate a acestor stațiuni, nivelele arheologice aparținând Paleoliticului mijlociu sunt suprapuse, stratigrafic, de altele, datate în Paleoliticul superior.

În același spațiu dintre Nistru și Tisa, au fost descoperite numeroase stațiuni aparținând Paleoliticului superior, pe care noi l-am divizat în două perioade: Paleoliticul superior vechi (cuprinzând locuirile aurignaciene de la Mitoc-Malu Galben, pe Prut, și altele, *considerate* aurignaciene, sau

aparținând unor faciesuri ale acestei culturi, insuficient de bine precizate, cum ar fi Ripiceni-Izvor, Brânzeni, tot pe Prut etc.), și Paleoliticul superior recent (cuprinzând locuirile gravettiene din întregul spațiu pruto-nistrean) (cf. V. Chirica, 1989; V. Chirica, 1999; V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, 1996; V. Chirica, D. Boghian, 2003). În acest teritoriu există cel puțin 40 de stațiuni ale Paleoliticului superior vechi, cercetate prin săpături sistematice: 8 între Nistru și Prut, 5 pe terasele Prutului, 11 pe terasele Bistriței, 2 în Dobrogea, 2 în Câmpia Română, 4 în Țara Bârsei, 5 în Banat, 5 în peșterile carpatice, 5 în Țara Oașului și Depresiunea Baia Mare (V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, 1996).

Pe terasele Bistriței (zona Ceahlău) din Bazinul Răpciuni, s-au efectuat ample săpături sistematice, ocazionate de construirea barajului Lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, în 10 stațiuni cu mai multe nivele de locuire: Bistricioara-Lutărie, Ceahlău – Bofu Mic, Bofu Mare, Cetățica I, Cetățica II, Biserica Veche, Cremeniș I, Cremeniș II, Dârțu, Podiș, mai importante fiind acelea de la Bistricioara-Lutărie și Ceahlău: Cetățica I și II, Dârțu, Podiș. Suprafața săpată, înregistrând resturi de locuire, cuprinde peste 3000 m². Al. Păunescu (1988) a realizat o lucrare exhaustivă cu privire la locuirile paleolitice și epipaleolitice dintre Carpați și Siret, unde sunt oferite toate caracteristicile locuirilor umane din această zonă geografică, locuită intens în Aurignacian (Paleolitic superior vechi în accepțiunea noastră) și Gravettian (Paleolitic superior recent) (cf. și C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, 1966; Al. Păunescu, Em. Cârciuamaru, M. Cârciuamaru, P. Vasilescu, 1977; V. Chirica, 1989). La acestea se adaugă recente descoperiri ale lui M. Cârciuamaru, la Poiana Cireșului-Piatra Neamț, de o valoare cu totul deosebită (M. Cârciuamaru ș.a., 2004 a; M. Cârciuamaru ș.a., 2004 b).

Cele cinci stațiuni cu mai multe nivele de locuire: Bistricioara-Lutărie, Cetățica I, Cetățica II, Dârțu, Podiș sunt relevante pentru întregul Paleolitic vechi de pe teritoriul carpato-nistrean. Este necesar să precizăm că, acest *Aurignacian* a fost identificat, stratigrafic, astfel: Bistricioara-Lutărie, niv. I; Cetățica I, niv. I-II; Cetățica II, niv. I-II; Dârțu, niv. I-II; Podiș, niv. I. Pe baza analizei detaliate a acestor tehnocomplexe litice, în asociere cu resturile faunistice, cu poziția stratigrafică și cu datările de cronologie absolută, Al. Păunescu (1998) a identificat următoarele etape de locuire.

– prima etapă de locuire aurignaciană: Cetățica I, niv. I, cu un utilaj litic asemănător cu al niv. aurignacian Ib de la Ripiceni-Izvor. Inventarul litic este format din lame neretușate sau cu retușe fine, un vârf Levallois, 22 nuclee de diferite tipuri, 10 gratoare de tip: simplu, atipic, pe lamă retușată,

carenat, un burin diedru de unghi, o piesă cu retușe continui pe ambele laturi, 2 lame aurignaciene, 11 piese cu scobitură retușată, 4 piese denticulate, 8 racloare, 3 bifaciale de formă cvasi-triunghiulară cu baza largă și discoidală, un vârf foliaceu spart, cu baza ușor concavă. Majoritatea pieselor sunt de talie mijlocie; printre cele de dimensiuni mari se numără un gratoar pe lamă Levallois retușată, cu lungimea de 8,4 cm. Materia primă este alcătuită din menilit, în proporție de 58,82 %, gresie glauconitică silicifiată, 34,32 %, șist negru, 6,86 %. Lipsește în totalitate silexul de Prut, de unde s-a constatat că această primă locuire de tip Paleolitic superior de pe terasele Bistriței nu are o origine în zona Prutului, comunitatea umană care și-a stabilit aici campamentele fiind venită, probabil, din spațiul grotelor carpatice, de unde a adus elementele de cioplire bifacială, pe roci de proveniență locală (V. Chirica, I. Borziac, N. Chetru, 1996; V. Chirica, 1999).

– a doua etapă de locuire aurignaciană din spațiul dintre Carpați și Siret este reprezentată de locuirea de la Cetățica II, niv. I, datat la 26.700 ± 1100 BP (GrN-14633), cu resturi arheologice alcătuite din trei vetre de foc, fragmente mici de oase de animale, unelte și așchii cioplite din gresie locală, cuarțitică, șist negru.

– a treia etapă de locuire cuprinde: Bistricioara-Lutărie, niv. I și Dârțu, niv. I, fiind datată între 24.760 ± 170 BP (GrN-11580) și 24.390 ± 180 BP (GrN-12673), cu vetre de foc, poate chiar structuri de locuire special amenajate, cu un bogat și variat utilaj litic, specific Paleoliticului superior vechi, având ca materie primă gresie silicioasă cu glauconit (32,40 %), șist negru (30,10 %), menilit (9,30 %), roci gresoase și marnoase (15,30 %), silex (7,70 %); un procent de 12,40 % din piesele litice au suferit acțiunea focului. Fauna este reprezentată de resturi osoase aparținând speciilor: *Equus transilvanicus*, *Bison priscus*, *Rangifer tarandus*, *Megaceros giganteus*, *Lepus* sp., *Vulpes vulpes*. Dintr-un metapodeu de cal a fost prelucrat un vârf de lance, sumar amenajat (Bistricioara Lutărie) (Al. Păunescu, 1998). La Dârțu, locuirea constă din numeroase vetre de foc, structuri de locuire, resturi faunistice (molari) de bour. Materia primă este compusă din gresie silicioasă cu glauconit (54,30 %), șist negru (37 %), menilit (6,30 %), silex (1,80 %). Interesantă este constatarea potrivit căreia oamenii au procedat la defrișare, prin incendiarea unor suprafețe de pădure de conifere, pentru a face loc suprafețelor locuibile.

– a patra etapă de locuire este reprezentată numai de Cetățica I, niv. II, datat la 23.890 ± 290 BP (GrN-14630). Au fost descoperite numeroase vetre de foc, simple, neamenajate special, care credem că încălzeau

adăposturi sezoniere, cu piese litice specifice, cioplite din menilit (77 piese), șist negru (53), gresie (24), silex (44 piese).

– a cincea etapă este mai bogată în resturi de locuire: Dârțu, niv. II, datat la 21.100 + 490 – 460 BP (GrN-16895), Podiș, niv. I, Cetățica II, niv. II, datat la 21.050± 650 BP (GrN-14632). La Dârțu, inventarul litic este bogat și variat, cu 1112 piese litice, dintre care 103 unelte, cioplite din roci locale: gresie silicioasă cu glauconit (57 %), șist negru (20 %), menilit (12 %), silex (7 %). Resturile osoase aparțin numai speciei *Bison priscus*.

La Podiș, niv. I este reprezentat de aceleași complexe de locuire: vetre, piese litice specifice, cioplite din roci locale: menilit (41 %), șist negru (36 %), gresie silicioasă cu glauconit (33 %), silex (11 %). Resturile faunistice nu s-au conservat datorită acidității solului, cu excepția unei diafize de *Mammuthus primigenius* (exemplar foarte tânăr) (Al. Păunescu, 1998).

Constatăm, deci, că locuirile zise aurignaciene de pe terasele Bistriței au evoluat pe parcursul a peste 7 milenii, între oscilația climatică Ohaba B – Kesselt – Stillfried B (fiind contemporane cu primele locuiri gravettiene de la Mitoc-Malu Galben) și se încheie cu oscilația climatică Herculane II – Laugerie (M. Cârциumar, 1980; V. Chirica, 1989).

Cercetările arheologice și săpăturile sistematice efectuate pe teritoriul carpato-nistrean, implicit al „zonei” Ceahlău nu au pus în evidență decât unele – foarte slabe, caracteristici cu privire la aspectele sociale ale comunităților umane din această primă perioadă a Paleoliticului superior. Din aceste motive, va trebui să apelăm la literatura de specialitate pentru a face cunoscute trăsăturile specifice ale omului care a creat picturile din grotta Chauvet, Franța, pentru a nu oferi decât cea mai elocventă și mai impresionantă dovadă a spiritualității și artei Paleoliticului superior vechi.

De cele mai multe ori, prin cercetările arheologice s-au descoperit structuri de locuire, aparținând unor campamente de lungă durată. La noi, ca și în alte părți ale Continentului, locuirile din peșteri nu au reprezentat decât halte de vânătoare (R. Desbrosse, J. Kozłowski, 1994), în timp ce locuirile de pe terasele râurilor erau de mai lungă durată. Ne referim la faptul că în grottele carpatice au fost descoperite, uneori, resturi sporadice de locuire, cu niveluri arheologice subțiri, cu un inventar litic foarte slab reprezentat, aproape fără resturi faunistice, în timp ce, la Mitoc-Malu Galben, Ripiceni-Izvor sau pe terasele Bistriței, urmele lăsate de trecerea grupelor umane sunt deosebit de consistente (V. Chirica, 2001; Al. Păunescu, 1993; 1998; 1999; Al. Păunescu, Em. Cârциumar, M. Cârциumar, P. Vasilescu, 1977). Descoperirea locuințelor special amenajate, încălzite cu vetre de foc, ce erau localizate în interiorul acestora, demonstrează existența unei strategii a

grupelor umane, atât în ceea ce privește folosirea spațiului locuibil, cât și, în general, în ceea ce privește utilizarea tuturor resurselor. În stațiunile loessice din Croația, dar și în stațiunile de grotă de la Temnata, Bacho Kiro, Bulgaria, ori de la Vogelherd, Geissenklösterle, Lommersum, Germania, s-au păstrat astfel de resturi de amenajări speciale. Descoperirile de la Vogelherd pun și alte probleme, de ordin strict spiritual, prin prezența statuțelor animaliere din ivoriu, alături de statueta, devenită celebră, de la Hohlenstein-Stadel, Germania, unde este reprezentat fie omul cu trăsături de felină (leu), fie că felina a fost înzestrată cu elemente specific umane. Această descoperire ne trimite la fragmentele de vase cucuteniene de la Ruginoasa, unde a fost reprezentat, în lut ars, bourul cu ochi antropomorfi. În Aurignacianul franco-cantabric, îndeosebi în peștera de la Cueva Morin, Spania, au fost degajate resturile unei cabane rectangulare, prevăzută cu o banchetă, din sol, nesăpat, cu lățimea de 0,50 m și cu o vatră ce corespundea cu alte trei, toate situate în interiorul grotii, aproape de intrare, pentru a asigura paza contra animalelor prădătoare. Foarte important este și faptul că în perimetrul primei vetre s-au descoperit și două morminte cu trei schelete în poziție pliata (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Aceste realizări atestă capacitatea omului Paleoliticului superior vechi de a trăi în comunitate, deci se evidențiază caracterul social al lui *Homo sapiens*. Constatăm nu numai continuitatea amenajării spațiului locuibil, de cele mai multe ori prin construcții speciale – și trebuie să precizăm faptul că neidentificarea, peste tot, în toate nivelele de locuire, a resturilor bine precizate de locuințe, nu înseamnă inexistența lor, ci poate fi vorba de lacune ale săpăturilor arheologice, ori de efecte ale unor fenomene geo-pedologice, care au avut ca urmare ștergerea urmelor; vetrele de foc nu puteau fi amenajate decât într-un spațiu adăpostit intenționat, pentru protecție împotriva altor fenomene naturale: vânt, ploaie. Vetrele de foc erau absolut necesare, încă, pentru protecția față de carnasierile prădătoare, dar și pentru prepararea cărnii, caracteristică a omului evoluat. Dar acum, prin noile amenajări, se constată chiar existența ideii de creștere a confortului locuirii. În aceste condiții, este firească preocuparea omului pentru frumos, pentru artă, chiar pusă în scopul succesului la vânătoare, dar cu certe conotații spirituale, cu certitudine, religioase.

Dacă primele “încercări” artistice, pe care le-am constatat ca existente, la *Homo erectus* și la *Omnia de Neandertal* se puteau datora, uneori, hazardului, mai sigur inventivității creatorilor, la *Omnia înțelept* acestea devin preocupări permanente, cu caracter de necesitate. Am mai spus că exegeții istoriei religiilor vor putea – dacă vor căuta – să explice motivațiile pentru care omul Paleoliticului superior era mai legat de

necunoscutul supranatural decât omul zilelor noastre; ne referim la sacralitatea colectivă, specifică întregii comunități, existentă cu certitudine în Paleoliticul superior și în Neolitic. Este foarte probabil, poate chiar o certitudine că *Homo sapiens*, atât de legat de natura în care trăia, nedesprins de aceasta, cu toate elementele sale de mediu, căuta divinitatea protectoare pentru propria supraviețuire.

Prin cercetările arheologice sau descoperiri întâmplătoare, dar în poziții stratigrafice certe, s-a constatat că cele mai vechi obiecte de artă și de podoabă aparțin începuturilor Paleoliticului superior (nu este nici o contradicție cu prezentarea dovezilor privind existența acestor realizări încă din Paleoliticul inferior, căci acelea, ca și celelalte din Paleoliticul mijlociu erau doar *încercări* de apropiere a omului de divinitate, sau de a-și apropia supranaturalul; aici dorim să precizăm că manifestările la care ne vom referi mai departe aparțin începuturilor Paleoliticului superior, nu unor etape evoluat ale perioadei). Explicația și dovezile afirmației noastre constau în prezența dinților perforați, de vulpe și urs, la Bacho Kiro, ori la pandantivele ce reprezintă imitații de dinte perforat, dar din corn de cerb sau pe lamelă de fildes de mamut, de la Istállóskő, Ungaria, la pandantivul din calcar, imitând tot un dinte perforat, de la Trou Magrite, Belgia. Acum, într-o etapă superioară din evoluția Aurignacianului, numărul acestor piese se multiplică, atât în ceea ce privește numărul exemplarelor, dar și al așezărilor ori al nivelelor de locuire unde au fost create: Mladec-Moravia, Mamutowa-Polonia etc. Sigur că interpretarea faptelor este importantă în demersul nostru: realizarea pandantivelor din dinții animalelor vânată, și purtarea acestor pandantive, cu scop de preluare a forței cerbului sau ursului, sau de apropiere de *divinitatea*, de forța de sacralitate pe care o reprezenta întregul bestiar al timpului, poate fi identică cu motivația pentru care credincioșii contemporani nouă poartă, ca pandantive, cruciulițe realizate din diferite materii prime: aur, argint, sîdef, os etc. Mai dificil de interpretat este motivația pentru care oamenii de la Trou Magrite au realizat pandantivul-imitație în calcar; au dorit să contopească duritatea pietrei cu agilitatea și cu forța cerbului (chiar dacă era animal erbivor), pentru a-și însuși toate aceste elemente caracteristice.

Dacă în Paleoliticul inferior și mijlociu s-a constatat că se aduceau obiecte din mediul natural în mediul locuibil, care căpătau atribute de oarecare sacralitate, acum, în Paleoliticul superior, oamenii aduc și creează obiecte de podoabă din materiale alogene, unele de la mari distanțe: s-au descoperit cochilii aparținând unor specii mediteraneene, la Krems-Hundsteig, cochilii terțiare, la Langmannersdorf, specii de pe litoralul Mării

Negre, la Kostenki I, pe Don. Aceste fapte dovedesc nu numai extraordinara mobilitate a comunităților umane, dar, mai ales, existența *schimbului* de obiecte, ceea ce a făcut posibilă existența *schimbului* de idei, îndeosebi, de factură tehnică, reprezentând cioplirea uneltelor, dar și spirituală, de sacralitate individuală și colectivă. În Aurignacianul de la Spy, Belgia, pandantivele, cele mai multe din ivoriu de mamut, au cele mai diferite forme: inele, picături (de apă, de ex.), perle (unele chiar cu intenții de fațetare). Toate au fost realizate pentru a fi atârinate, simplu sau sub formă de colier, iar intenția de însușire a elementelor caracteristice mamutului se impune de la sine, chiar dacă ar fi putut avea și rol numai estetic, dar această constatare ne duce la dorința manifestă pentru frumos.

Este mai mult ca sigur că prezența *phallus*-ului, sculptat dintr-un corn de căprior (poate de bizon), descoperit la Abri Blanchard des Roches, Dordogne, are tot importanță culturală. Să mai precizăm că această piesă este cea mai veche descoperire de artă mobilă din Franța. În contextul interpretării propuse de noi, opinăm mai mult spre materia primă reprezentând cornul de bizon, dat fiind celelalte descoperiri de artă, din Franța, între care *femeia în asociere cu bizonul* a avut o importanță particulară, ca și reprezentările identice ca interpretare din eneoliticul nostru (V. Chirica, 2004). Ne referim la tema *femeie-procreere*, pentru a cărei redare plastică, printr-o accentuată schematizare s-a ajuns la cioplirea *phallus*-ului din corn de bizon, ca element al forței fizice masculine.

Pe teritoriul Europei, cea mai veche sculptură cu caracter antropomorf, din Paleoliticul superior, poate fi considerată statueta masculină, cu cap de leu, din ivoriu de mamut, de la Hohlenstein-Stadel, din Germania. Dar această figurină pune, evident, problematica interpretării sale, cu natură dublă: umană și animală. Poate fi vorba de redarea plastică a unor practici de vânatoare, când omul s-a îmbrăcat cu blana unui animal pentru a distra atenția vânatului, dar poate fi vorba, mai ales, de ideea de însușire a calităților – forță, viteză, rapacitate – pe care le întruchipa asemănarea culturală cu marele prădător. O altă întrebare se pune, referitoare la lipsa leului din fauna Europei Centrale a vremii. În această situație, când printre resturile faunistice ale animalelor vâdate în spațiul geografic (Baden-Württemberg) nu sunt prezente acelea de leu, întrebarea firească este sursa modelului creatorului acestei piese de artă mobilă. Dar aproape întregul spațiu al Europei Paleoliticului superior este plin de creații artistice, cu elemente reale sau imaginare, uneori composite. Nu lipsesc reprezentările feminine, care constituie simboluri sexuale: La Ferrassie – peste 20 de blocuri gravate cu astfel de reprezentări sexuale –, Abri Castanet etc. (M. Otte, 1999), cu imagini reprezentând

sacralitatea procreației (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Alte manifestări de artă, cu certe elemente spirituale sunt acelea de la Abri Blanchard des Roches, unde cochiliile perforate, dinții perforați, ori pandantivele din steatită, os, cuarț, au fost considerate, prin elementele de decor, ca reprezentând un eventual „calendar lunar”, ca și placheta din os, de la Abri Lartet, decorată pe ambele suprafețe cu puncte și linii incizate. De o importanță particulară este faptul că tavanul grotii La Ferrassie a fost pictat încă de la începutul primei locuiri aurignaciene. Dar, mai importantă este încă nu de mult descoperita grotă Chauvet, din Franța, descoperire datorată hazardului (coborârea nivelului apei râului, și apariția intrării în grotă). De fapt, obturarea intrării a constituit o excelentă condiție de păstrare nealterată a caracteristicilor artistice ale picturilor. Aici, tavanul este pictat cu rinoceri, dar aceștia se află într-un ritm de mișcare mai puțin accentuat decât animalele pictate de Solutreenii și Magdalenienii din spațiul franco-cantabric. Prin metode AMS a fost asigurată datarea picturilor de la Chauvet (F. Djindjian, 1999):

Rinocer 1	30.940 ± 610 BP	GifA 95126
Rinocer 2	30.790 ± 600 BP	GifA 95133
Rinocer 2	32.410 ± 720 BP	GifA 95132
Bizon	30.340 ± 570 BP	GifA 95128
Bizon	30.800 ± 1500 BP	GifA 95155

Putem considera această grotă, cu picturile ei, primul sanctuar al *sacralității colective* din întreaga evoluție a fenomenului religios al umanității. Elementele artistice de aici, multiplicat cu acelea din Paleoliticul superior evoluat și final – Solutrean – Magdalenian, între care se evidențiază Altamira și Lascaux, reprezintă, poate, cel mai elocvent mesaj din întreaga Preistorie a Europei, un element al continuității sentimentului religios, care a caracterizat comunitățile umane în această epocă a existenței lor.

Înmormântările, individuale sau colective, cu caracter de obligativitate în cadrul credințelor și practicilor spiritual-religioase, reprezintă o importantă componentă a descoperirilor arheologice. În acest context, menționăm adăpostul sub stâncă de la Cro-Magnon, care a oferit, încă în 1868, cele dintâi resturi umane din această perioadă paleolitică, înmormântate intenționat: trei bărbați, o femeie și un copil, cu vertebre lombare deviate în „cioc de papagal”, care reprezintă totodată și cele mai vechi dovezi cunoscute cu privire la existența osteo-artritei cronice. Un mare număr de obiecte de podoabă, unele cu același caracter de spiritualitate bine evidențiată, au fost descoperite în Grotte de la Betche aux Roches și Spy, în Belgia, reprezentate

de pandantive, adesea acoperite cu ocră roșu, și decorate cu incizii; grotă Goyet, tot în Belgia, a oferit fragmente de oase, decorate sau scobite, și perle din ivoriu. În Italia, scheletul din grotă Cavillon era însoțit de 200 cochilii de *Nassa*, perforate, și de 22 dinți de cerb, tot perforați. În spațiul estic, stațiunile de la Sungir, Rusia, aparținând *grupului* Kostenki, au oferit, de asemenea, bogate și variate obiecte de podoabă, cu caracter cultural dovedit de însăși depunerea lor în cadrul înmormântărilor. Astfel, mormântul de bărbat de la Sungir avea următorul inventar funerar: 3500 perle întregi și fragmente, 25 brățări din fildeș (unele cu urme de pictură, perforate la capete pentru a fi legate), depuse în zona antebrațelor și a coapselor, un pandantiv din șist pictat cu roșu și decorat cu câte un punct negru pe fiecare suprafață, deus la gât, un alt pandantiv fragmentar, zoomorf, decorat cu puncte pe fiecare suprafață, un disc din fildeș perforat, dinți de vulpe. Pentru aspectele sacralității înmormântărilor vremii ne interesează faptul că cele două schelete de copii: un băiat de 12-13 ani și o fată de 8-9 ani se aflau depuse în aceeași groapă de mormânt, în poziție opusă, dar cap la cap, ambele la fel de bogate ca inventar arheologic, dar mai complex decât al bărbatului: **1, băiatul**: peste 4900 perle, tot din ivoriu, 250 canini de vulpe polară, perforați, un pandantiv zoomorf pe piept, un ac (ambele din fildeș), la gât, care încheia, probabil, un fel de mantie, o sculptură zoomorfă sub umărul stâng, un fragment de femur uman, lustruit, cu cavitatea umplută cu ocră roșu, sub partea stângă a toracelui, iar pe partea dreaptă, o lance din fildeș, lungă de 2,40 m, la partea superioară (lângă capul băiatului) cu un disc din fildeș, perforat central, și cu spițe radiale; **2, fetița** avea un inventar mortuar alcătuit din peste 5200 perle identice cu ale celorlalți doi, de fiecare parte a corpului, lănci din fildeș, două bastoane din corn, perforate (unul decorat cu șiruri de puncte adâncite), trei discuri perforate central și cu spițe radiale (C.-V. Chirica, 1996; F. Djindjian, J. Kozłowski, M. Otte, 1999). Poate că acest bogat inventar demonstrează și existența unui element de ierarhizare socială, de funcție de conducere în cadrul comunității, dar caracterul cultural este mai presus de orice îndoială, iar depunerea de ocră roșu are un pronunțat caracter de sacralitate. De altfel, A. Leroi-Gourhan (1983, vol. I) a precizat că “practica înhumării morților constituie o trăsătură semnificativă pentru preocupările corelate de obicei cu sentimentul religios”. Mai precizăm faptul că, prin prezența obiectelor de artă și de podoabă, din materii dure animale, ca și a resturilor faunistice, s-a putut constata, și acum, o anumită predilecție pentru speciile faunistice, pe care le căutau, uneori, cu o anumită consecvență: ren, muflon, capră, urs de peșteră, lup (Istálóskö), castor, ren, urs, cal, lup (Mlavec), lup, vulpe, urs, cal, cerb, bovidee (grotă Mamutowa, Polonia), mari erbivore, muflon, *Gulo gulo*

(Mitoc), erbivore (terasele Bistriței – zona Ceahlău). Referitor la aspectele sociale ale vânătorii în această perioadă a epocii paleolitice, J. Hahn (1989) a stabilit că peștera de la Vogelherd a fost recuperată de 3-5 ori, iar cele de la Geissenklösterle și Hohlenstein-Stadel de câte 2-3 ori, la intervale regulate, de către grupuri mici, ca unitate socială de bază), aparținând unui grup mare, de peste 500 indivizi, care puteau acoperi o arie de aproximativ 7.000 km² în Bazinul Dunării. Analiza unui mare număr de înmormântări, datate în Paleoliticul superior de început l-a determinat pe A. Leroi-Gourhan (1990) să considere existența unei stereotipii a înmormântărilor: săparea gropii, depunerea mortului, acoperit cu ocră roșu și cu obiecte de podoabă, care nu au numai decât un rol estetic, ci mai ales, unul simbolic. M. Otte (1993) apreciază că datele privind comportamentul religios abundă în întregul Paleolitic superior european, considerând că fiecare comunitate dispunea, în afara elementelor tehnice și tehnologice specifice, a tipului de locuință, de amenajare și exploatare a spațiului, de anumite și bine definite categorii de valori, mituri, credințe, care creau echilibrul întregii societăți. Noi adăugăm faptul că descoperirile arheologice de referință evocă existența unor credințe, a practicilor comportamentale, care nu sunt izolate, ci au caracter de obligativitate și de continuitate. Mai mult decât în perioadele anterioare, acum arta are caracter religios; toate creațiile omului sunt subsumate valorii religioase. Omul își asumă responsabilități, puteri și trăsături externe firii sale, pe care și le însușește prin transpunerea propriei sale ființe în existența elementului pe care vrea să-l subordoneze, sau prin umanizarea spațiului terestru, în care scop folosește o foarte bogată gamă de imagini cu valoare simbolică (V. Chirica, 1999; V. Chirica, D. Boghian, 2003).

Paleoliticul superior recent cuprinde, pentru teritoriul nostru și al unei părți a Europei, o singură cultură arheologică: Gravettianul, care a evoluat aproximativ între 28.000/27.000 și 10.000 ani BP, cuprinzând, deci, din punct de vedere geocronologic finalul ultimei Glaciațiuni și Tardiglaciul; în cea mai mare parte a Europei, Gravettianul a fost urmat de alte complexe culturale și culturi arheologice, mai importante fiind Solutreanul și Magdalenianul. Așadar, spre 28.500 BP, odată cu oscilația climatică Maisières, Continentul nostru va cunoaște schimbări majore de mediu, cu efect în toate celelalte domenii ale vieții: în faună, vegetație, în comportamentul comunităților umane, care vor trebui să reacționeze cu promptitudine pentru adaptarea la noile condiții de mediu ecologic (pentru detalii cu privire la aspectele tehnologiei litice, a celorlalte aspecte arheologice, cf. V. Chirica, D. Boghian, 2003). Precizăm numai faptul că, pe terasele Bistriței, ale căror locuiri au fost luate în considerație ca *studiu de*

caz, Al. Păunescu a identificat 7 etape probabile de evoluție a Gravettianului, analizate diferit de cele patru faze „clasice”, anterior considerate ca obligatorii în cronologia acestei culturi pe teritoriul României (C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, 1966).

Prima etapă din evoluția Gravettianului de aici este ilustrată de Bistricioara-Lutărie și Podiș-Ceahlău, niv. II în ambele stațiuni, locuirea din prima așezare fiind datată la 20.310 ± 150 BP (GrN-16982). Aceasta se caracterizează prin prezența uneltelor de mărime mijlocie, specifice ca tipologie Gravettianului european, cu lame, lamele și vârfuri La Gravette, cu predominarea grupei burinelor față de celelalte tipuri de unelte. Apar, ca reminiscențe ale locuirilor aurignaciene, lamelele Dufour, iar lamelele *à dos* se află, deocamdată, în proporție redusă. Foarte importantă este schimbarea proporției tipurilor de materie primă, cu o anumită predominanță a silixului de Prut, de 34 %, probabil datorită mobilității grupelor umane, căci această nouă preferință este specifică întregului Gravettian de pe terasele Bistriței. S-a mai folosit șistul negru (30 %), menilitul (21,40 %), gresii locale (11 %). Numeroasele vetre dau impresia unor locuri bine închegate, cu structuri special amenajate. Resturile faunistice sunt reprezentate de oase de *Equus transilvanicus*, *Bison priscus*, *Rangifer tarandus*. La Podiș, nivelul II de locuire este format de asemenea, din vetre de foc, piese litice specifice, între care predomină lamelele *à dos*, cioplite din menilit (64 %), silix patinat (30,30 %), gresie 3,30 %, șist negru (1,40 %). Fauna este slab reprezentată, fiind alcătuită din molari (și aceștia slab conservați) de *Equus transilvanicus* (Al. Păunescu, 1998).

A doua etapă este reprezentată de nivelul III de la Cetățica I-Ceahlău, datat la 19.760 ± 470 BP (GrN-14631) și de alte locuri din spațiul „zonei” Ceahlău, printre care se amintește niv. I de la Poiana Cireșului-Piatra Neamț. La Cetățica I, niv. III este compus din vetre de foc, piese litice cioplite din menilit (132 piese), șist negru (89), roci gresoase (88), silix (56 piese). Lipsesc resturile faunistice.

A treia etapă a Gravettianului de pe terasele Bistriței este reprezentată de nivelele III de la Bistricioara-Lutărie (datat la 18.800 ± 1200 BP (GX-8728) și Dârțu-Ceahlău (17.860 ± 190 BP (GrN-12672)). Inventarul litic de la Bistricioara-Lutărie, cu cele 3033 piese, dintre care 217 unelte, este cioplit din silix (33,30 %), șist negru (29 %), menilit (28 %), gresii locale (7,10). Vetrele de foc fac dovada locuirii relativ intense, dar resturile faunistice sunt relativ sărace, fiind reprezentate de molari de *Equus transilvanicus* și *Rangifer tarandus*. Locuirea de la Dârțu este foarte săracă în toate categoriile de materiale arheologice.

A patra etapă pare să fie reprezentată, după Al. Păunescu (1998), de niv. III de la Cetățica II, niv. III de la Podiș și niv. II de la Poiana Cireșului. Locuirea de la Podiș a fost datată la 16.970 ± 360 (GrN-14640). Toate așezările par să fie destul de slab locuite, cu puține unelte, fără complexe de locuire special amenajate. Utilajele litice se caracterizează prin procentul ridicat al microliteor (62 % la Podiș și 51 % la Poiana Cireșului). Locuirea de la Poiana Cireșului va fi prezentată detaliat pentru caracteristicile sale specifice (M. Cârciușmaru ș.a., 2004 a, b).

A cincea etapă din sistematica propusă de Al. Păunescu o reprezintă locuirea de la Bistricioara-Lutărie, niv. IV, caracterizată prin piese microlitice și de mărime mijlocie, cu predominanța burinelor diedre asupra celor pe trunchiere retușată. Lamelele *à dos* cu retușe plate la extremități se mențin în număr mic, iar materia primă este reprezentată de silex (52,69 %), menilit (32,70 %), șist negru (8%), gresie silicioasă cu glauconit (5,50 %). Datarea acestui nivel este de 16.150 ± 350 BP (GrN-10528).

A șasea etapă de evoluție a Gravettianului de pe terasele Bistriței este reprezentată de locuirile din niv. V de la Bistricioara-Lutărie, niv. IV de la Podiș, Dârțu și Cetățica I, caracterizate printr-un destul de accentuat microlitism, cu predominanța silexului ca materie primă (49,20 %), urmat de menilit (33,50 %), șist negru (11,7 %), gresii (2,80 %). În afara vetrelor, a utilajului litic, a resturilor faunistice, foarte slab reprezentate de altfel (câțiva molari de *Equus transilvanicus*), s-au mai găsit două bucăți mici de ocru roșu și un obiect rotund, cu urme de intervenție a omului. Un bulgăre mic de ocru portocaliu s-a găsit și la Cetățica I. Silexul, urmat de menilit și de șist negru, predomină și la Dârțu, iar la Podiș, utilizarea lui ca materie primă a scăzut la 21,40 %, pe primul loc situându-se menilitul, cu un procentaj de 62,10 %. La Dârțu nu s-au găsit resturi faunistice, iar la Podiș, acestea constau tot din câțiva molari de cal. Lipsesc datările de cronologie absolută, datorită lipsei vetrelor bine conservate. Credem că procesele pedo-geologice au afectat destul de mult nivelele de locuire din toate stațiunile, ca urmare a unor intense modificări climatice repetate.

Ultima etapă (a șaptea) de locuire este, de fapt, de aspect epigravettian și caracterizează componența tehnocomplexelor, care sunt destul de bogate și variate, cu predominarea gratoarelor față de burine, la rândul lor, inferioare procentual față de piesele microlitice cu retușare abruptă. Lipsesc, peste tot, datările de cronologie absolută., deși urme de vetre au fost depistate în unele nivele de locuire. Această etapă este reprezentată de ultimele nivele arheologice paleolitice din stațiunile luate în considerație pe Valea Bistriței (cf. Al. Păunescu, 1998).

Din punctul de vedere al demersului nostru, cea mai importantă așezare, de fapt de pe întregul teritoriu carpato-dunărean, este Poiana Cireșului-Piatra Neamț. Ultimele cercetări au oferit un bogat și variat material arheologic de factură artistică și spirituală. În nivelul litologic 2 de aici, între aproximativ 1,70-2,10 m, a fost identificat un bogat nivel cultural, unde autorii cercetărilor au identificat, pe baza urmelor lenticulare de vetre (sesizate clar în profil), cel puțin trei soluri de locuire. Utilajul litic este de aspect gravettian, iar materia primă este reprezentată de menilit, silicolit (care totalizează, împreună, un procent de 66 %, gresie silicioasă, și în proporții mult mai mici, jasp, opal, agat, cuarțit, șist negru, silex (de Prut, din Transilvania și din platforma prebalcanică), ceea ce ne determină să acceptăm o destul de mare mobilitate a celor care și-au stabilit aici campamentul. Resturile faunistice – dentiție, aparțin erbivorelor, preponderent ren, dar nu lipsesc speciile de mai mari dimensiuni, după observația autorilor cercetărilor.

Caracteristica acestei locuiri o reprezintă prezența obiectelor de artă mobilă. Astfel, în 1998 s-a descoperit un fragment de os, cu o gravură reprezentând o copită de animal. În 2001, s-au găsit două piese: un galet din cuarțit cu 5 incizii profunde pe una din margini, a șasea fiind superficială, toate cu urme de ocră roșu; a doua piesă este un dinte de cerb, perforat, fragmentat la nivelul perforației, aproape identic cu cel de la Gura Cheii-Râșnov (nivel de locuire datat la 22.190 ± 90 BP (GrN-14621)). În 2002 s-au găsit un canin perforat, de lup, un fragment de diafiză de metapod cu 17 incizii profunde pe una din margini și o falangă de ren, perforată pe una din părți, care ar putea fi folosită ca obiect de suflat. În 2003 s-au descoperit un fragment de corn cu incizii liniare scurte, și patru cochilii bivalve, aparținând speciei *Congeria*, de vârstă Miocen sau Pliocen inferior, recuperate de locuitorii gravettieni, și păstrate ca obiecte de aspect ritual-cultural (vulvele, ca reprezentare a feminității au fost intens folosite de comunitățile umane ca simboluri sexuale feminine (M. Cârțumaru ș.a., 2004 a, b).

Aceste descoperiri se adaugă celor deja cunoscute în Gravettianul din spațiul carpato-nistean și ponto-dunărean: amuletele de la Mitoc-Malu Galben, dinții perforați sau cu început de perforare, de la Stânca-Ripiceni, Gura Cheii-Râșnov, Boroșteni, Țibrinu, ori alte obiecte de artă sau de podoabă, cum ar fi piesele de la Cotu Miculinți, Țibrinu, Boroșteni etc. Precizăm că primii dinți, perforați, de pe teritoriul României, aparțin Paleoliticului superior vechi, probabil Aurignacianului, și au fost descoperiți la Cioclovina și Ohaba Ponor, la care se poate adăuga tibia de lup, perforată, din grotă Someșul Rece. Se evidențiază “bastonul de comandant” – un metatarsian de cal, perforat, și coarnele de ren, perforate, de la Cotu Miculinți,

pe Prut, cu alte posibile semnificații în imaginarul cultural al creatorilor lor, cu multă certitudine în legătură cu fenomenul religios al unor comunități, a căror supraviețuire depindea de succesul la vânătoare. Sigur că, din motive încă prea puțin sau deloc cunoscute, teritoriul carpato-nistrean nu este nici pe departe la fel de bogat în mărturii ale unor activități coerente, continue și obligatorii, de activitate spirituală, în multitudinea manifestărilor sale religioase, așa cum acestea pot fi desprinse din bogăția descoperirilor din vestul, centrul și estul Continentului. Suntem, și din acest punct de vedere, la *marginile* lumii religioase din Paleoliticul superior, iar o dovadă o constituie chiar și descoperirea de la Cuciulat, pe Someș, singura grotă din această imensă arie geografică, cu manifestări de artă, având interpretabile manifestări religioase. Dar, cum am mai precizat, fenomenul religios, în Paleolitic, nu poate fi tratat decât pe spații geografice mari, pentru a cunoaște modalitățile de manifestare și nu specificul fiecărei comunități umane. Din acest punct de vedere, vom prezenta, mai departe, doar cele mai semnificative descoperiri de pe Continent, cu interpretările lor spirituale, în cadrul celor trei mari culturi arheologice: Gravettianul, Solutreanul și Magdalenianul.

Gravettianul Europei se caracterizează prin multe inovații în mai toate domeniile, datorită schimbărilor climatice repetate, care au determinat adaptarea a tot ce era viu: floră, faună, om. Mobilitatea grupelor umane este la fel de accentuată, dar au fost depistate și așezări cu o mare stabilitate, unde se concentra o destul de mare gamă de activități, cu creații de mare valoare spirituală. Ne referim la locuința de cult, de la Dolni Vestonice, cu vatră centrală și cuptor de ars obiecte din lut – peste 2.200 statuete și fragmente, reprezentând divinitatea feminină; precizăm că statuete feminine din lut ars s-au mai descoperit și la Kostienki XIII pe Don, și Maininskaja (Siberia), toate de epocă gravettiană, ceea ce reprezintă o inovație extraordinară a creativității umane: modelarea lutului și apoi arderea lui, pentru prima dată în istoria omenirii. Am putea aprecia că, de acum înainte, apar astfel de creații, unice pentru moment, ale gândirii aplicate, pe spații geografice imense, dar fără nici o aparentă legătură de informație sau de transmisie, după cum apar și elemente singulare, cum ar fi figurarea mâinilor, gravat, sau pictat, în mai multe grote din spațiul franco-cantabric; semnificativă ni se pare alăturarea reprezentării mâinilor omului în interiorul unor panouri cu cai, la Pech-Merle, Franța.

Divinizarea femeii își începe o lungă carieră în timp și spațiu, și ea va domina, spiritual, religios, întregul panteon al comunităților umane până în epoca bronzului. Modalitățile și scenele de reprezentare, inclusiv suporturile, sunt variate, numeroase, iar simpla enumerare a lor ar depăși cadrul demersului nostru; reprezentările masculine sunt foarte puține, stilizate,

având., deci alte semnificații, dar, în această perioadă, alăturarea elementului feminin-masculin este fie necunoscută, fie interzisă sau încă nesemnificativă. Nu lipsesc, mai ales în aria gravettiană a Kostenkianului (pe Don), mici statuete de carnivore, erbivore, păsări, specialiștii acceptând substratul vânătoresc al acestor creații. Faptul că numeroase astfel de figurine au fost descoperite în stare fragmentară poate fi interpretat prin cel puțin două maniere: distrugerea lor, poate rituală, la părăsirea campamentelor și distrugerea lor, tot rituală, în cadrul unor ceremonii cultuale. În primul caz, s-ar putea admite faptul că nu exista o divinitate a comunității, ci a locului, a spațiului geografic; în al doilea situație, fragmentarea statuetelor ar fi putut avea ca scop cultural tocmai necesitatea ca divinitatea să nu poată părăsi locuința; în această situație constatăm că aspectul religios, de distrugere a reprezentărilor divinității, considerat ca blasfemie, a apărut mult mai târziu, poate în creștinism, ca element de transmisie având ritualul geto-dacilor, care nu se sfîiau să-și trimită săgețile împotriva cerului înmormurat. Revenind la reprezentările feminine ale divinității în această perioadă a Paleoliticului superior, trebuie să precizăm faptul că cele două extreme ale modelării statuetelor: starea de obezitate exagerată – starea de suplețe accentuată, poate reprezenta idealul estetic feminin, dar divinizarea femeii nu poate fi negată, ca și ideea fecundității, a perpetuării speciei umane (J.K. Kozłowski, 1992). Sanctuarele de la Dolni Vestonice, ori Laussel, presupune existența sacrului colectiv. Variantele cultuale, rituale sunt destul de numeroase, și nu cunoaștem două situații absolut identice. Astfel, de exemplu, la Kostienki I, în niv. 1 o statueta feminină a fost depusă în picioare, acoperită cu un omoplat de mamut, groapa rituală fiind apoi umplută cu pământ amestecat cu ocră, paste care s-au depus trei blocuri de cărbune; un schelet de femeie, al cărei craniu prezenta modificări patologice (cu afectarea nervului facial și deformarea întregii fizionomii a feței), a fost descoperit într-un mormânt special, în poziție chircită, acoperit cu doi omoplați de mamut, dintre care unul fiind decorat cu incizii (la Dolni Vestonice), alăturat fiind altor morminte unde scheletele prezentau tot deformări patologice, dovedește atenția acordată de comunitate acestor “anormalități” cu rol spiritual, indiferent dacă acesta era pozitiv sau negativ. Tot la Dolni Vestonice s-a mai găsit și un mormânt triplu: două schelete de tineri și un schelet de fată (între coapsele sale a fost depusă o cantitate de ocră roșu, dar numai ea prezenta multiple deformări patologice); interesant, ca element al unui ritual deosebit, este faptul că tânăra din dreapta fetei avea mâna stângă întinsă până în zona genitală a acesteia (J.K. Kozłowski, 1992). Oricum, în aceste situații, sacrul colectiv constituie o certitudine.

O anumită preponderență pe care arta monumentală pare să o aibă, uneori în detrimentul celei mobiliare, poate fi interpretată ca o trecere de la divinizarea personală la cea colectivă, element important în cadrul organizării sociale a comunităților umane, fenomenul religios devenind obligatoriu pentru toți locuitorii campamentului. Dar tot acum apare, din nou ca un *arhetip*, multiplicarea imaginilor sexuale feminine (*loge des vulves* din grotă Tito Bustillo), pe care noi le considerăm ca aparținând aspectului religios al sacralității nașterii: calitatea realizării de pe placa de calcar de la Laussel evidențiind tocmai sacralitatea procreației, determinată de necunoscutul divin al nașterii.

Parțial contemporan cu Gravettianul nostru este Solutreanul din vestul și centrul Europei (21.000 – 18.000 ani BP), caracterizat, în ceea ce privește arta, ca apogeul al sculpturii monumentale, al baso-reliefurilor clasice. Vom trece peste caracteristicile organizării sociale a grupelor de solutreni, evidențiate prin construcțiile de locuințe, unele cu pavaje din plăci de gresie, cu ziduri sau fundații din piatră (R. Desbrosse, J.K. Kozłowski, 1994). Sculpturile pe blocuri mari de piatră, reprezentând adevărate frize la Roc de Sers, Charente, cu căpriori afrontați, sau cal și bizon, cu posibile reprezentări antropomorfe de-a lungul pereților, ori blocul sculptat cu imagini de bovidee în profil, la Fourneau du Diable, constituie înaltul nivel de reprezentare, mai întâi mentală, apoi de realizare practică a unor posibile divinități sau elemente de divinație individuală și colectivă, poate și în legătură cu o anumită religiozitate a vânătorii.

Dintr-o perioadă posibil contemporană, dar poate și mai veche datează o altă dimensiune a spiritualității omului, în cadrul unor posibile manifestări alte sacrului colectiv: muzica. S-a considerat că cele mai vechi „instrumente” de suflat, falangele de ren, identice cu acelea din Paleoliticul superior de la noi, aparțin vremurilor Omului de Neandertal, dar cu certitudine, ele au fost utilizate ca atare de către Omul de Cro-Magnon, ca reprezentant al lui *Homo sapiens*. De asemenea, muzica realizată prin percuție se pare că ar putea fi opera unor comunități umane, a căror datare este de aproximativ 14. 000. Ne referim la descoperirea de la Mezin, Ucraina, unde, într-o locuință construită din oase de mamut, a fost descoperit un adevărat „complex” cu omoplați, femure, oase ale bazinului, mandibule, decorate cu motive geometrice pictate cu ocră, și interpretate ca ansamblu de percuție (M. Dauvois, 1994; D. Poplawska, 1994).

Magdalenianul, care este contemporan, în linii generale cu finalul Gravettianului nostru (a evoluat între 18.000/17.000 – 12.000/10.000 ani BP), constituie apogeul artei parietale (pictură-gravură). Marile sanctuare (dintre

cele peste 150 de grotte cu elemente de artă le enumerăm doar pe acelea de la Altamira, Lascaux, Niaux, Trois-Frères, Isturitz, Magdeleine (Tarn), Escorial, în Portugalia, Las Palomas, La Pileta, în Spania, cu ultimele ramificații la Cuciulat, pe Someș sau Kapovaya, în Ural) (D. Vialou, 1999), demonstrează exuberanța creativității artistice. În multe dintre acestea, arta parietală este dublată de numeroase descoperiri de artă mobilă. Așadar, putem aprecia că, începând cu Magdalenianul, arta și religia au o vocație publică totală, creație și particularitate spirituală ale întregii comunități. Tot acum credem că apare și ideea, materializată în artă, a divinității feminine, uneori asociată cu animale de același sex (grota Madelaine – Tarn – unde au fost reprezentate trei femei, alături de o femelă de bizon și o iapă, toate în stare de graviditate), sau în poziție sexuală (grota Madelaine des Albis, unde femeia este reprezentată alături de bizon, imaginile fiind afrontate, în poziție sexuală), iar placa de calcar de la Laussel, așa-numită *carte à jouer*, cu cele două imagini antropomorfe, poate că tratează acel necunoscut divin al procreerii, pe care numai femeia îl putea cunoaște, motiv pentru care ea este ridicată la rangul de divinitate. Căutarea unor *anumite* părți ale peșterii pentru realizarea *anumitor* scene pictate sau gravate, asocierea omului cu animalele în cadrul scenelor comune, dar în care omul îmbracă trăsăturile esențiale ale animalului (agilitate, forță), figurarea schematizată a divinității feminine, sau numai a sexualității feminine) apariția, pentru prima dată a superiorității omului în cadrul confruntării ancestrale cu animalul, prin redarea animalului rănit (reprezentat de specii puternice – cal, urs, bizon, mamut), acestea și multe altele dovedesc nivelul extraordinar al culturii religioase la care au ajuns vânătorii magdalenieni (V. Chirica, D. Boghian, 2003, vol. I). O analiză sistematică, cu grad de element statistic, a marilor sanctuare magdaleniene ne poate demonstra că în interiorul lor nimic nu era întâmplător, totul trebuia să servească mentalului religios colectiv, sacralității colective, cu precizarea rolului omului, chiar dacă acesta apare încă slab reprezentat, cantitativ, calitativ, mai ales foarte schematizat. Altamira, *Capela Sixtină a Antichității* (A. Leroi-Gourhan, 1965), Lascaux, Niaux, Pech Merle, Cougnac, constituie apogeul picturii naturaliste din toate timpurile. De aceea nu credem că doar în cultura Cucuteni, arta preistorică “s-a apropiat atât de mult de perceperea conștientă a frumosului” (D. Monah, 2005). Gravura, arta mobilă magdaleniană, reprezintă, de asemenea, apogeul manifestărilor artistice în domeniu. Sanctuarul paleolitic magdalenian reflectă puterea spiritului uman creator, plin de simboluri și de sacralitate individuală și colectivă, imaginea vie încă, a artei pe care Omul a transpus-o în grotte cu veleități de catedrale. În cadrul acestor manifestări de spiritualitate, descoperirile din arealul paleolitic

românesc, îndeosebi acelea de la Poiana Cireșului-Piatra Neamț devin elemente ale unor credințe religioase și practici culturale cu caracter de generalizare. Multe dintre aceste creații au devenit, cum vom vedea, *arhetip* al unor idei religioase ale omului Neolitic.

* *
*

Nu vom lua în considerație toate manifestările cu caracter religios din întregul Neolitic al spațiului carpato-nistrean, ci ne vom rezuma, aici, doar la unele manifestări artistice și religioase, identificate prin descoperirile arheologice din stațiunile culturii Cucuteni. Precizăm că nu ne vom putea referi nici măcar la totalitatea plasticii antropomorfe și zoomorfe, sau la prezentarea exhaustivă a decorului de pe ceramica cucuteniană. Vom încerca să identificăm doar unele elemente de *transmisiune* sau ale marilor teme cu valențe religioase reflectate în plastica culturii Cucuteni (D. Monah, 1992; D. Monah, 2001).

Trecerea și transmiterea (Î.P.S. Daniel Ciobotea, 2005) au constituit o constantă a Omului, care și-a creat, în acest fel, ascendentul asupra întregii lumi vii, ba chiar și a morții, prin practicile, riturile și ritualurile funerare. Transmiterea, de la Paleolitic la Neolitic, prin perioada intermediară, Epipaleolitic – Mezolitic, o putem identifica prin mai multe dovezi arheologice. Ne referim, mai întâi, la descoperirile din Orientul Apropiat și Mijlociu, prin care s-a acceptat ideea că dezvoltarea teritorială a zonelor cerealiere (ca floră spontană), cu recolte sistematice, temporare, dar bine precizate și determinate de condițiile climatice, a atras primul fenomen de sedentarizare, urmat de recoltarea, tot sistematică în timp, prin care comunitățile aveau asigurată alimentația ordonată prin stocarea producției; de aici și până la cultivarea intenționată, *pasul* a fost făcut ușor și rapid (V. Chirica, D. Boghian, 2003); în plus, nivelul de locuire natufiană, de la Shanidar, datat la 8.000 î.Hr., ca și cel de la Jerihon, de vârstă similară, a adus dovezi privind domesticirea câinelui, respectiv a oii. În acest sens, s-a acceptat deja concluzia că „satele” natufiene au fost primele aglomerări umane cu caracter permanent (P.-L. van Berg, 1995). Apărarea acestor campamente cu ziduri de piatră, coroborată cu înmormântările în perimetrul locuințelor, au fost considerate ca semnificând apărarea proprietății grupului uman care locuia în acel perimetru; din acest moment a apărut ideea de proprietate asupra terenului agricol și de locuit, permanentă și element central al dezvoltării ulterioare a întregii societăți omenești, fundament al constituirii obligatorii și cu caracter de transmitere, a aglomerărilor rurale, evolute

destul de repede spre cele cu caracter urban, sedentarismul devenind noțiunea elementară de adaptare a omului la mediu, dar și de subordonare a mediului, prin cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Din punct de vedere al transmișionilor spirituale, putem lua în considerație fie și numai piesa de la Cuina Turcului-Dubova, de vârstă epipaleolitică, decorată cu romburi, element de decor pe care îl găsim și în Paleoliticul superior recent de la Avdeevo (Rusia) ori de la Limeuil (Franța), dar și pe ceramica de tip Criș sau cucuteniană (V. Chirica, 2004). Dar, constatăm o cantitate imensă de transmișionii, de la Paleoliticul superior la Neolitic, începând cu cele mai simple motive decorative: *semne* lineare simple, unghiulare, în zig-zag, apreciate fie ca elemente vegetale, fie ca simboluri antropomorfizante, îndeosebi în ceea ce privește tratarea schematizată excesiv a siluetei sau numai a sexualității feminine. Aceste elemente de decor apar pe cele mai diferite suporturi, în Paleolitic, dar și pe ceramica primelor culturi arheologice ale Neoliticului; în compoziții, acestea redau locuința, casa (Universul apropiat, cunoscut, locuibil), construcția (creația materială a omului), vegetația (simbolul regenerării), arborele (legătura dintre *pământ* și *cer*, dintre material-uman și spiritual) (J. Chevalier, A. Gheerbrant, 1993). Alte compoziții de linii incizate, de o complexitate accentuată, generând romburi, trapeze, meandre, deci elemente de decor geometric, pot fi constatate în stațiuni paleolitice (Mezin, Ucraina) și neolitice (Frumușica, Vința, Petrești, Trușești etc.). Exemplele pot continua, dar ne vom referi numai la unele dintre *marile teme* ale reprezentărilor, îndeosebi feminine, în arta Neoliticului, cu interpretările date, mai ales în religiile precucuteniene și cucuteniene (V. Chirica, 2004). Marile stațiuni din spațiul geografic de referință, între care se pot remarca acelea de la Traian-Dealul Fântânilor, Târpești, Izvoare, Frumușica, Ghelăiești, sau din afara acesteia (Poduri, Târgu Ocna, Trușești, Cucuteni etc.), au oferit specialiștilor o mare bogăție de materiale arheologice, pe baza cărora s-au putut stabili, uneori sub formă de ipoteze, elementele generale, chiar cu detalieri, ale vieții religioase.

Având prototipul (*arhetipul*) în Paleoliticul superior, religiile neolitice au ca principală divinitate *femeia*, în ipostaza de *Marea Mamă*, cu toate atributele sale: generatoare de viață în comunitatea umană, în domeniul vegetal și animal, ba chiar al întregului Univers. Prin cercetări sistematice sau prin descoperiri fortuite sunt semnalate mii de statuete feminine, unde divinitatea este tratată diferențiat, cu o destul de mare varietate de modelare, deci cu valențe multiple, pe suporturi diferite, cu mijloace „tehnice” ce nu sunt identice, cu reliefarea unor elemente anatomice caracteristice ipostazei în care ea este reprezentată. Deși există o bază documentară atât de bogată și de variată, interpretarea tuturor descoperirilor în sensul creerii detaliate a dimensiunilor vieții spirituale a comunităților neolitice este încă departe de

finalitatea dorită și necesară (D. Monah, 2001). De altfel, nu există încă o statistică a categoriilor de reprezentări, nici măcar în ceea ce privește divinitatea feminină, cu toată gama de reprezentări și detalii în vederea încercării de stabilire a unor criterii proprii sacrului individual și colectiv cu privire la *Magna Mater*.

Cele mai simple reprezentări, ale feminității, așa cum au fost ele interpretate de către A. Leroi-Gourhan (1965; 1990), chiar dacă nu sunt, încă de atunci, consacrate femeii-divinitate, sunt reprezentate de *semne*: semne geometrice, unghiulare, romburi, triunghiuri, vulve. Este interesant faptul că, de exemplu, atât la Hochlenstein, în Paleolitic (unde, pe imaginea foarte sumar schițată a siluetei feminine, triunghiul marchează cu exactitate zona genitală), dar și la majoritatea statuetelor precucuteniene, triunghiul cu vârful în jos marchează aceeași parte a corpului dător de viață; la alte statuete neolitice, părțile anatomice ale divinității feminine sunt stilistic redată prin triunghiuri și romburi, rombul semnificând, atât în Paleolitic, cât și în Neolitic, abdomenul fertil al divinității, iar figurina de la Cuina Turcului, cu rombul pe abdomen și cu două triunghiuri, ce pleacă din capetele rombului, pot avea aceeași semnificație.

O descoperire dublă: ansamblurile de la Poduri și de la Isaia, de vârstă precucuteniană, frapează prin identitatea creației artistice și a semnificației religioase: în fiecare stațiune a fost descoperit câte un vas cu un conținut aproape asemănător: 21 de statuete feminine cu 13 tronuri (Poduri), 21 statuete cu 13 tronuri, un colier din 42 mărgel perforate, 21 conuri și 21 bile, toate din argilă (Isaia). Deosebirea dintre grupele de statuete din cele două stațiuni constă în faptul că la Poduri statuetele aveau decor pictat, iar la Isaia, decorul era reprezentat de motive incizate (N. Ursulescu, F.A. Tencariu, 2004; D. Monah, 2005). Reprezentarea capului (chipului, feței și privirii) statuetelor de la Poduri este, păstrând proporția, asemănătoare cu al uriașelor statui din Insula Paștelui; mâinile sunt doar schițate, dar zona fesieră este excesiv reliefată (element specific întregii plastici feminine precucuteniene). Din punctul nostru de vedere este importantă și înălțarea marginilor tronurilor (spătarele acestora), considerată de către descoperitori ca reprezentând coarnele (de bovideu) (D. Monah, 2001). După opinia noastră, spătarele tronurilor ar putea reprezenta, stilizat la maximum, brațele statuetelor, ridicate în poziția de orantă, cu atât mai mult cu cât un alt tron, descoperit la Lipcani, are marginile spătarului supraînălțate sub forma a două statuete antropomorfe stilizate (Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, 2005). În această situație am putea constata că, la nivelul culturii Precucuteni, *Marea Mamă* nu este încă principala și cea mai importantă divinitate a comunităților umane. Dar descoperirile de statuete feminine din aria culturii Precucuteni ne-au ajutat să reconsiderăm o descoperire paleolitică: pandantivele de la Dolni

Vestonițe, reconstituite sub forma unui colier (J.-K. Kozłowski, 1992), reprezintă nu sâni ca imagine stilizată a feminității, ci zona fesieră-genitală, deoarece pe unele pendentive apare chiar triunghiul ca semn al sexualității feminine. Revenind la ansamblurile, duble, ca semnificație și reprezentare, de la Poduri și Isaia, trebuie să remarcăm că este pentru prima dată când, în arheologia preistorică, se constată o astfel de identitate de tratare a unui sacru colectiv, religios. Multiplicarea statuetelor, indiferent de numele sub care ele au intrat în literatura de specialitate (*Soborul zeițelor*) nu poate avea ca semnificație existența mai multor divinități, deci a unui panteon feminin în religia precucuteniană, ci multiplicarea de **3 ori 7** a divinității feminine. Să mai reținem faptul că la Isaia, fiecare statueta-divinitate avea câte o bilă, un con și două mărgel perforate.

Dacă ar fi să continuăm exemplificarea divinității feminine reprezentată ca *orantă*, trebuie să constatăm că arhetipul acesteia se află tot în arta (religia?) Paleoliticului superior, potrivit descoperirilor de la Geissenklösterle și Galgenberg, o descoperire semnificativă, în Neolitic, fiind imaginea de pe un vas de la Bârlălești (V. Chirica, 2004). Considerăm la fel de important faptul că, tot în Precucuteni, la Târpești-Neamț a fost descoperită statueta numită “Gânditorul”, care ar putea reprezenta divinitatea spre care își ridicau mâinile *orantele* din reprezentările culturale ale epocii.

O temă, foarte importantă, ce-și are originea tot în arta paleolitică (Laussel), o reprezintă pe Marea Divinitate în poziție acuplată. Am precizat că nu se poate determina cu certitudine existența unei dubluri a aceleiași divinități (feminine), cu rol de auto-procreere (situație în care *Marea Mamă* ar fi înzestrată cu absolut toate posibilitățile unei divinități supreme). Spre această interpretare ar pleda descoperirile de statuete-divinități androgine, în sensul că pe aceeași piesă erau redată caracterele sexuale atât feminine, cât și masculine. Poate fi vorba și de dualitatea masculin-feminin, în sensul a ceea ce M. Eliade (1992 a; b) a numit *coincidența contrariilor*. Nu se pot face, pe baza iconografiei existente, statistici și interpretări cu caracter de obligativitate, căci, dacă pe placa de la Laussel imaginea pare să fie intenționat ambiguă, aproape identică cu cea de la Grimaldi (Italia), pe ceramica neolitică există unele diferențe de reprezentare, dar nu suficient de explicite. Ne referim la faptul că pe vasele de la Dumești sau Scânteia cuplul masculin-feminin este realizat alăturat, dar în spații diferite; ceea ce s-a numit în mod obișnuit „marele altar” de la Trușești, ar putea constitui aceeași reprezentare alăturată a celor două entități ale cuplului divin antropomorf. Pe vasele de la Ghelăiești, Trușești, Scânteia, Dumești, nu se poate stabili cu certitudine dacă artistul cucutenian a dorit să realizeze sacralitatea procreației prin reprezentarea cuplului divin, sau dublarea *Marii Mame*, în calitate de divinitate înzestrată cu atributele auto-procreerii. Dar,

și în aceste cazuri, nu a existat un „canon” obligatoriu, în sensul că numai la Ghelăiești și Scânteia cele două reprezentări sunt absolut identice; la Trușești, una dintre „dubluri” are ceea ce se poate numi capul mai alungit decât cealaltă, iar altă reprezentare are o divinitate cu capul ușor alungit, iar cealaltă îl are puțin îngroșat, redat mai aproape de realitatea fizică; este de precizat că, dacă toate imaginile au mâinile în poziție opusă, reprezentarea de la Trușești are redată mâinile în aceeași direcție; în sfârșit, pe vasul de la Dumești, mâinile sunt redată în poziții opuse, dar capul nu este identic realizat: rotunjit la una, tubular la alta; numai pe vasul de la Trușești este reprezentată zona fesieră, caracteristică statuetele feminine. Explicația ar putea fi lipsa unor „canoane” obligatorii în ceea ce privește redarea culturală a sacralității nașterii la comunitățile cucuteniene.

O altă importantă temă din iconografia artei paleolitice și neolitice o constituie ceea ce am numit (V. Chirica, 2004) *imaginea interzisă* (Al. Besançon, 1996), și iar găsim tripla analogie: arheologie preistorică – Biblie – cultura greacă. Vedem că în majoritate covârșitoare statuetele antropomorfe paleolitice și neolitice au capul (fața) schematic tratată (atunci când, din câteva linii sau puncte este sugerată figura divinității, căci, de cele mai multe ori aceasta lipsește, sau este doar sugerată). Explicația pentru care artistul iconograf paleolitic sau Neolitic a trebuit să se supună unor *canoane* sacre, este explicată de A. Besançon (1996), atunci când scrie, referindu-se la panteonul grec: *“Corpul zeilor posedă, prin natura sa, o constantă de frumusețe și de glorie ... Acest corp are atribute care îl disting de rasa oamenilor, și, chiar, la limită, de ceea ce se înțelege prin noțiunea de corp ... El poate să devină invizibil pentru oameni ... Ascunzându-se de ochii muritorilor, el îi protejează. Fiindcă pentru greci, ca și în Biblie, a-i vedea pe zei la față poate fi mortal”*. În Biblie se precizează, în acest sens: *„Fața mea însă nu vei putea s-o vezi, că nu poate vedea omul fața Mea și să trăiască”* (Ieșirea, 33, 20).

Alte descoperiri, de data aceasta aparținând numai culturii Cucuteni, aduc precizări de o importanță deosebită în ceea ce privește reprezentarea dualității feminin-masculin în religiile neolitice. La Buznea -Iași, în interiorul unei locuințe au fost depuse 4 statuete, pe direcția punctelor cardinale, dintre care 3 o reprezentau pe *Marea Mamă*, a patra fiind masculină, sub un vas care le acoperea în întregime; statueta masculină era orientată spre Est, în poziție șezândă, cele feminine, vertical modelate, erau orientate spre Vest, Nord și Sud; în jurul vasului, 6 boluri, mai mici, au fost dispuse în spațiile intermediare punctelor cardinale (D. Boghian, C. Mihai, 1987). La Dumești-Vaslui, complexul cultural avea 12 statuete, dintre care 6 feminine și 6 masculine, alături de un vas de tip *pthos* cu decor antropomorf plastic. Aceste statuete au fost considerate ca reprezentând o

“horă” (R. Alaiba, 1987) de tipul celebrelor vase de la Frumușica-Neamț sau Berești-Galați, reprezentate de siluete feminine, stilizate, prinse în dansul clasic. La Ghelăiești-Neamț, un „altar” era reprezentat de o fructieră pictată, în interiorul căreia se afla divinitatea feminină, alături de alte trei divinități, dintre care două feminine și una masculină. *Marea Mamă* era în poziție șezândă, cu mâinile pe abdomen, decorată cu motive pictate. Aceste descoperiri ne dezvăluie alte valențe ale reprezentării mării divinități feminine, în asociere cu divinitatea masculină, mai puțin importantă cantitativ (și calitativ). Considerăm a fi o certitudine faptul că „altarul” de la Ghelăiești, ca și numeroasele măsuțe-altar, descoperite în stațiuni cucuteniene, era folosit în ceremonii culturale, de natura sacrului colectiv, îndeosebi datorită orificiului creat în partea verticală a vasului sau la unul din colțurile meselor în miniatură.

Asocierea divinității feminine cu animalele își are originea tot în reprezentările culturale ale Paleoliticului superior, chiar dacă atunci femeia nu întrunea încă atributele *Marii Mame*. În sacralitatea neolitică, aceasta apare în asociere cu taurul, fiind reprezentată atât pe fruntea acestuia, ca la Bilcze Złote (M. Gimbutas, 1989), cât și între coarnele sale, ca pe vasul de la Podei-Târgu Ocna, sau alături de animal, care pare să domine scena, ca pe vasul de la Brânzeni dar și în metope, unde (tot la Brânzeni) ea este asociată cu o altă reprezentare feminină, dar de mai mici dimensiuni (V. Chirica, 2004). Pe vasul de la Cârniceni-Iași, silueta feminină este pictată într-o metopă, în poziție de dansatoare, în altă metopă fiind redat arborele cosmic, simbol al relației pământ-cer, eternă năzuință a omului.

O altă reprezentare a divinității feminine în arta neolitică o constituie vasele antropomorfe sau cu trăsături antropomorfizante. Considerăm că, alături de altarele cu orificiu de scurgere, vasele antropomorfe, de tipul celui de la Scânteia-Iași (care redă într-o manieră extraordinar de bine proporționată silueta idealului de frumusețe feminină), erau elemente principale în cadrul ceremonialelor cultice, obligatorii pentru toate populațiile de agricultori, la începutul muncilor agricole, primăvara, sau la culesul recoltelor, toamna. Tratatatele de istorie a religiilor abundă în astfel de descrieri ale ceremoniilor agricole la populațiile istorice ale Antichității (M. Eliade, 1992). Este un lucru bine stabilit că relansarea vieții agricole, ca factor esențial al renașterii naturii, a întregi vieți, avea caracter sacru, unde rolul principal îl avea *femeia-glie*, cu toate elementele sale de reprezentare. Apa și/sau alte lichide, de preferință de culoare roșie (roșul fiind prin excelență culoarea vitală, genezică) (M. Eliade, 1992 b) erau obligatorii folosite la astfel de ceremonii religioase. M. Eliade precizează: “Și tot în legătură cu magia erotico-agrară trebuie să reținem obiceiul, destul de răspândit, de a stropi plugul cu apă la primul arat al anului. În acest caz,

apa nu are numai o valoare simbolică pluvială, ci și o semnificație seminală” (M. Eliade, 1992 b). În cadrul manifestărilor agricole neolitice, estimăm că stropirea plugului, a câmpului arat era obligatorie, iar recipientele din care apa curgea pe pământ erau reprezentate de vasele antropomorfe feminine. În acest caz, ele aveau un dublu rol: nu numai că *Magna Mater*, marea divinitate feminină participa, simbolic, la aceste manifestări de sacralitate a câmpului arat, dar, când „ploaia” divină trecea chiar prin corpul divinității – al vasului antropomorf, asigurarea recoltei devenea o certitudine. Admițând că și la noi vița de vie începuse a fi cultivată, sub forma speciei *vitis vinifera* (dovezi de cultivare au fost descoperite în *aria tripoliană* a culturii Cucuteni, dar și în nivelele de locuire precucuteniană de la Poduri-Bacău), poate deveni o altă certitudine că *roșul genezei* îl constituia rodul viței-de-vie (V. Chirica, S. Văcaru, 2000).

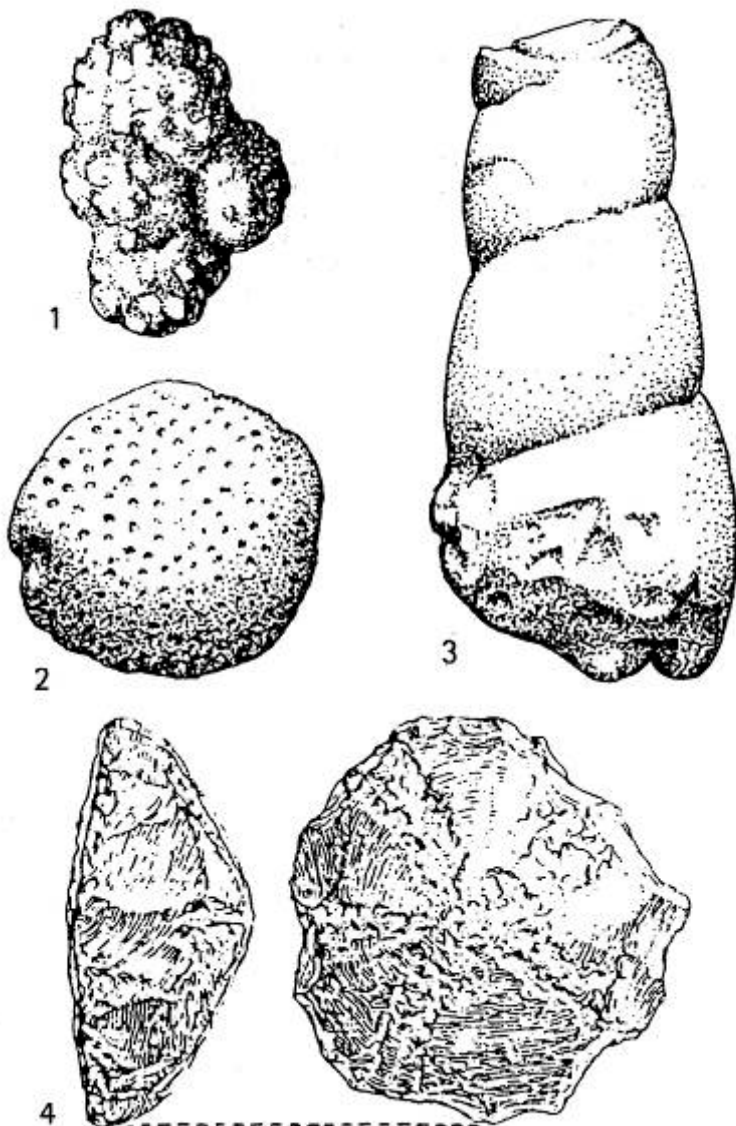
Dimensiunile vaselor antropomorfe feminine, ca și reprezentările lor în decorul ceramicii cucuteniene, poate avea și o altă interpretare a acestor creații artistice: redarea divinității feminine înainte de maturitate, ca femeie în deplinătatea frumuseții sale fizice, născătoare de copii, și ca „bunică”, stăpână a casei, a comunității locale (dar fără atributele sale de naștere). Toate cele trei înfățișări ale divinității au fost descoperite în numeroase stațiuni cucuteniene, ceea ce demonstrează caracterul obligatoriu al manifestărilor sacrului colectiv.

Am prezentat numai unele dintre divinitățile, îndeosebi feminine, din arta neolitică, pe acelea pe care le-am considerat mai reprezentative pentru a ilustra ideea existenței obligatorii a sacralității, ca manifestare spirituală, cultică, ale căror origini sunt cu certitudine mult mai vechi. Odată cu trecerea la alte moduri de organizare socială și economică, de gândire, de interpretare a manifestării divinității în viața oamenilor, se vor schimba și credințele și practicile religioase, ale căror valențe au fost mult mai ușor cunoscute datorită textelor scrise, lăsate de civilizațiile și culturile Antichității.

Dacă pentru epoca paleolitică A. Leroi-Gourhan (1990) aprecia că *“Est-il indispensable de parler de religion ... si l'on tiens compte d'une spiritualité aux racines multiples, profondément insérées dans les différents domaines de la psychophysiologie des Antropiens. L'homme, créateur d'outils, est aussi créateur de symboles d'expression verbale ou des formes symboliques”*, cu atât mai mult existența fenomenului religios, multiplu, constituie o realitate a vieții spirituale în epoca neolitică a umanității, chiar dacă J. Cauvin (1997) consideră ca „nașterea” divinităților este rezultatul apariției vieții neolitice, dar și element esențial al („Revoluție” a simbolurilor religioase din Orientul Apropiat) inventării agriculturii.

Putem afirma, deci, că religiile neolitice au un singur suport, cel agrar – cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Mai precizăm că la toate

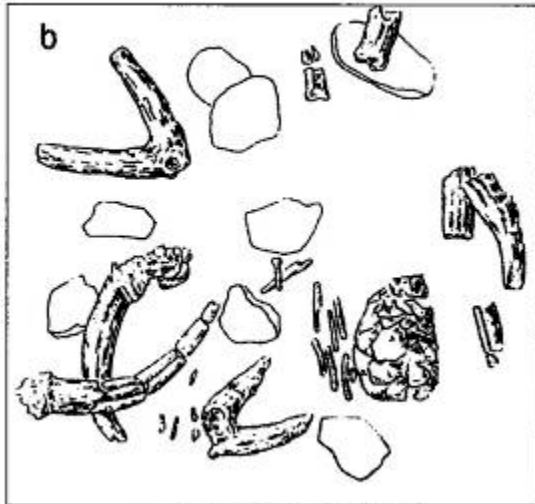
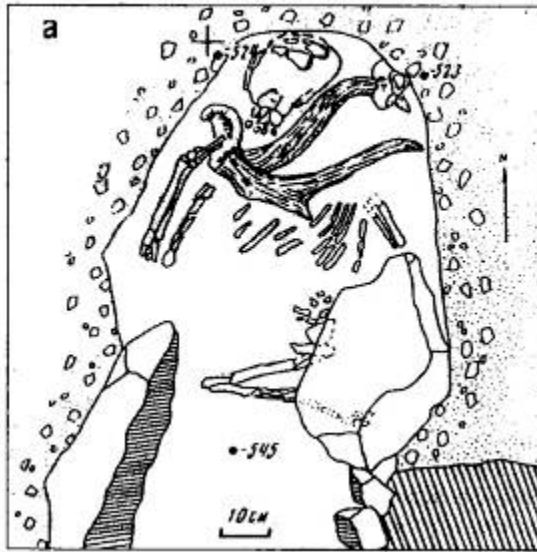
comunitățile agricole se impunea și necesitatea propriei creșteri demografice, deoarece la aceste comunități copiii pot fi folositori (spre deosebire de vânătorii paleolitici). De aici a rezultat importanța extraordinară a femeii ca factor esențial al înmulțirii oamenilor, turmelor, chiar al recoltelor. În jurul acesteia, ridicată la rangul de divinitate ce apără casa și locuitorii ei, animalele sau ogoarele cultivate, s-au creat simboluri de o varietate extraordinară. Aceasta este esența și dominanta religiilor neolitice (în sens larg), diferite fiind numai practicile, manifestările culturale, menite să favorizeze sursa generatoare de viață, unde femeia este identificată cu glia, în sens larg, de generatoare a vieții, căci din recolta pământului se hrănesc și oamenii și animalele crescute de om. Din acest moment, observațiile oamenilor vremii, potrivit cărora rezultatele muncii și bogăția acestora depind de „anotimpuri”, de ploaie, de soare, dar și de timpul de „gestație” în toată lumea vie, omul s-a integrat în sacralitate, care își are „sediul” în mental, dar și în tot ce este pe în pământ și sub cer. Tocmai acest *circuit* cer-pământ a adus femeii puteri depline în producerea vieții: ea seamănă, se aruncă semințele sub brazdă, dar tot ea poate fi *brazda* care primește semințele pentru înnoirea vieții vegetale și animale. Oamenii au constatat că din trupul femeii apare viața, astfel că numai ea are harul, posibilitatea, de a răspândi darurile primordiale asupra oamenilor, animalelor, câmpului. Dar, pentru ca turmele să se înmulțească, ori ca pământul să rodească, femeia-divinitate trebuie să reverse din puterea trupului ei asupra acestora, prin udarea cu lichidul (roșu-genezic) din vasele antropomorfe feminine. Esența acestei puteri este, în mentalul comunităților și al sacralității lor, echivalența între ploaia „de sus” asupra pământului, pe care îl face să rodească, și fluxul seminal în procesul procreației (M. Eliade, 1992 a, b). În acest sens, pe amfora de la Cârniceni este reprezentat dansul bucuriei în speranța unor recolte bogate, dar și dansul bucuriei la împlinirea acestei speranțe, la împlinirea ciclului agricol, ambele marcând începutul și finalitatea unui travaliu cosmic, bazat, în agricultură pe „drama” bobului de grâu care moare, pentru a da recoltă bogată. Această „dramă” s-a putut realiza, ceremonial, cultic, prin „omorârea” statuetei-divinitate a grâului, pentru a determina învierea și multiplicarea divinității și a recoltei. În acest cadru, sacrificiul reprezintă repetarea și multiplicarea Creației, sau chiar însăși Creația. Nu este exclus ca ceremonialul de fundare a locuinței, inclusiv depunerea de vase de calitate superioară, pline cu recolta cerealelor cultivate, să reprezinte depuneri de ofrande, care reprezentau permanența bogăției comunității, iar prezența statuetelor ce reprezentau divinitățile antropomorfe și zoomorfe, semnifica înduplecarea acestora sau asocierea lor cu recoltele.

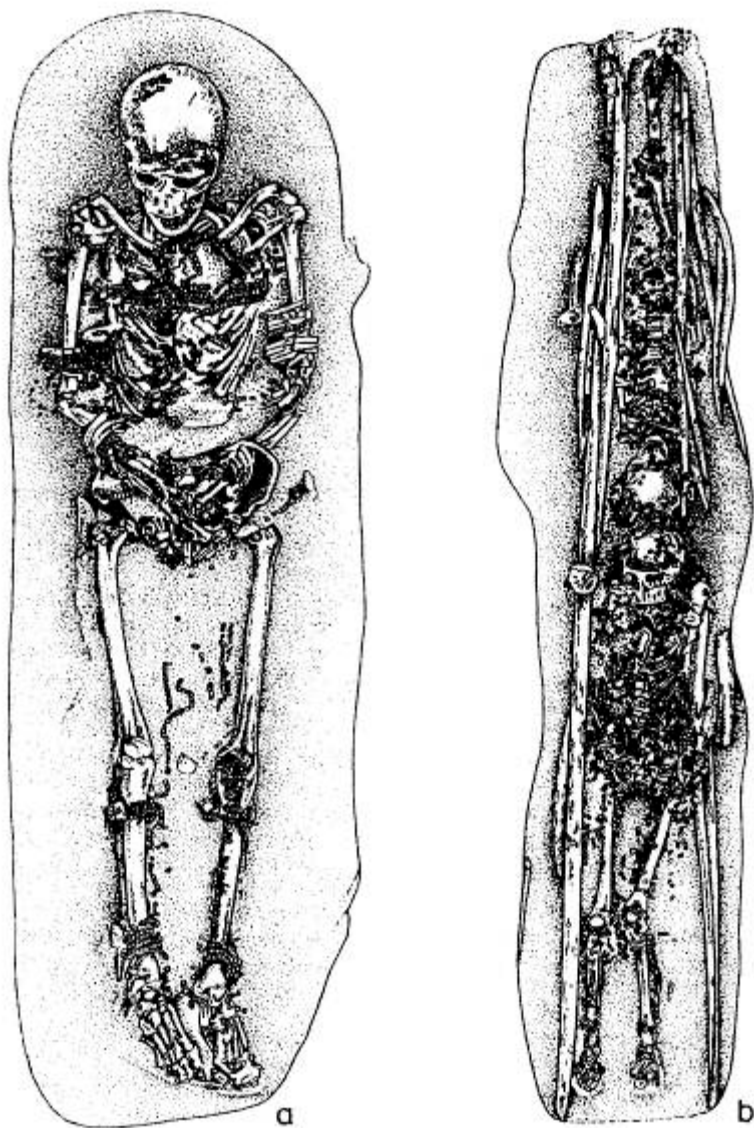
Fosile sau minerale curioase, aduse în stațiuni musteriene din Franța
(după M. Otte)

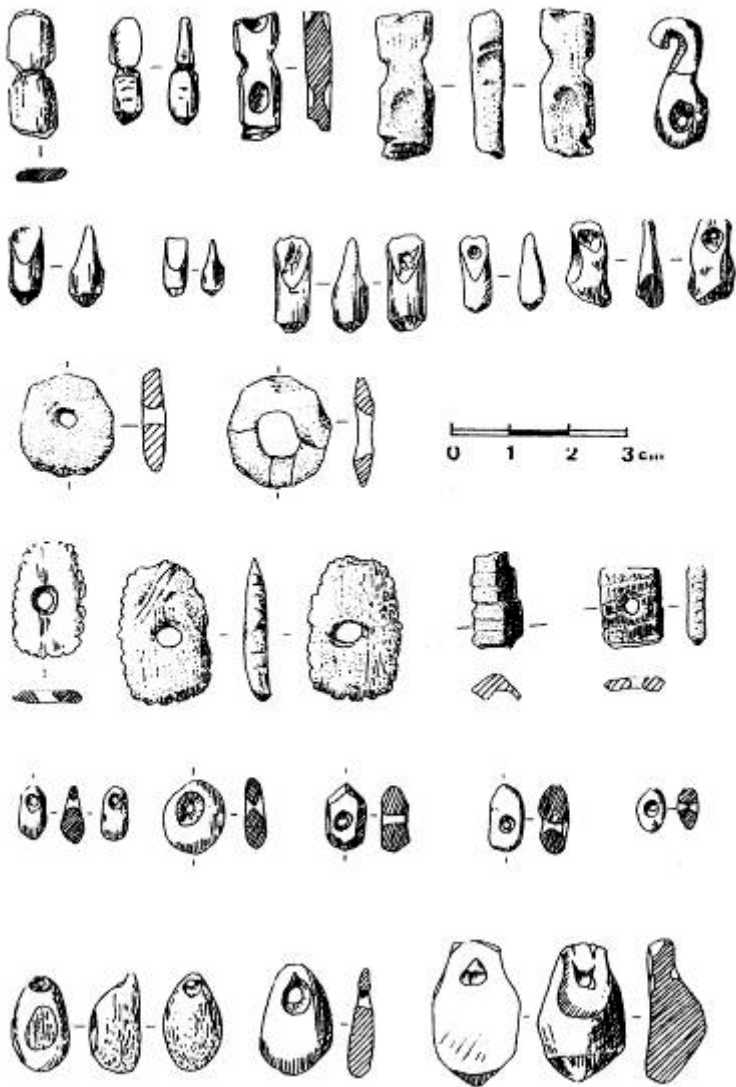
„Masca” de la Roche-Cotard (după J.-C. Marquet și M. Lorblanchet)

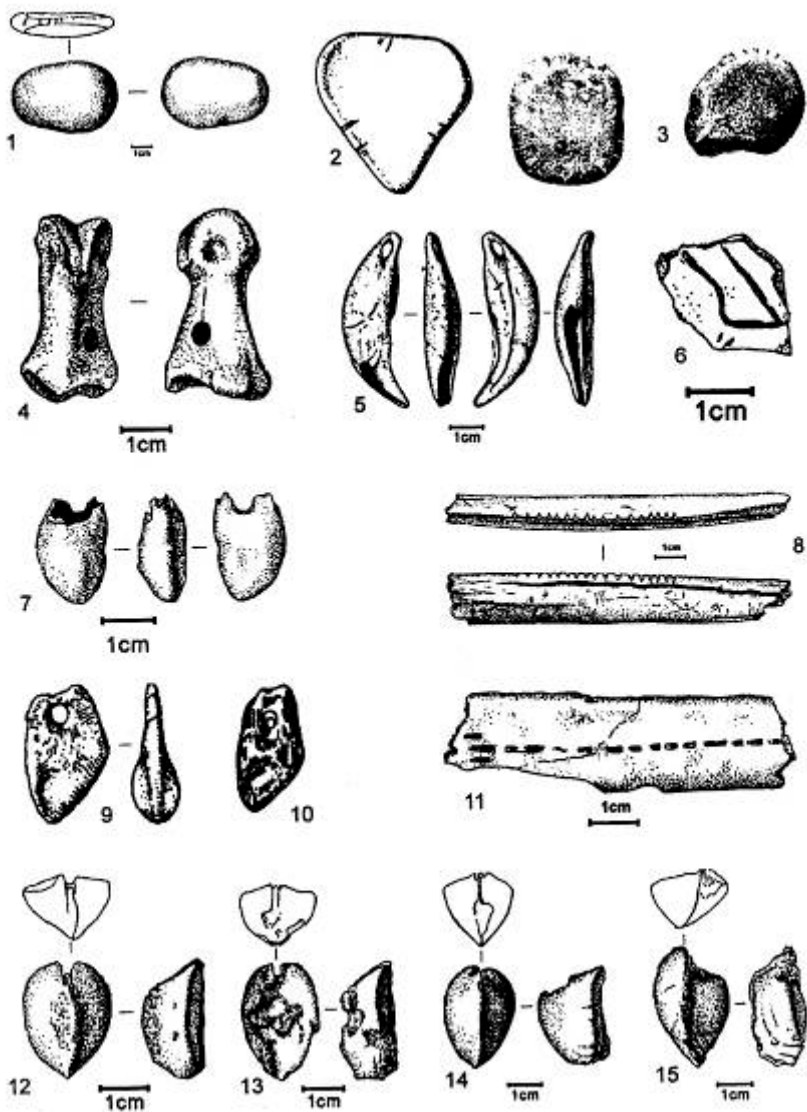
Depozite funerare ce însoțeau defuncții neandertalieni, sugerând existența unui ritual animal, prin depunerea „trofeelor”; a, Quafzeh – Israel; b, Teshik Tash – Uzbekistan (după M. Otte)

Mormântul triplu, cu inventar funerar foarte bogat, de la Sungir – Rusia
(după M. Otte)

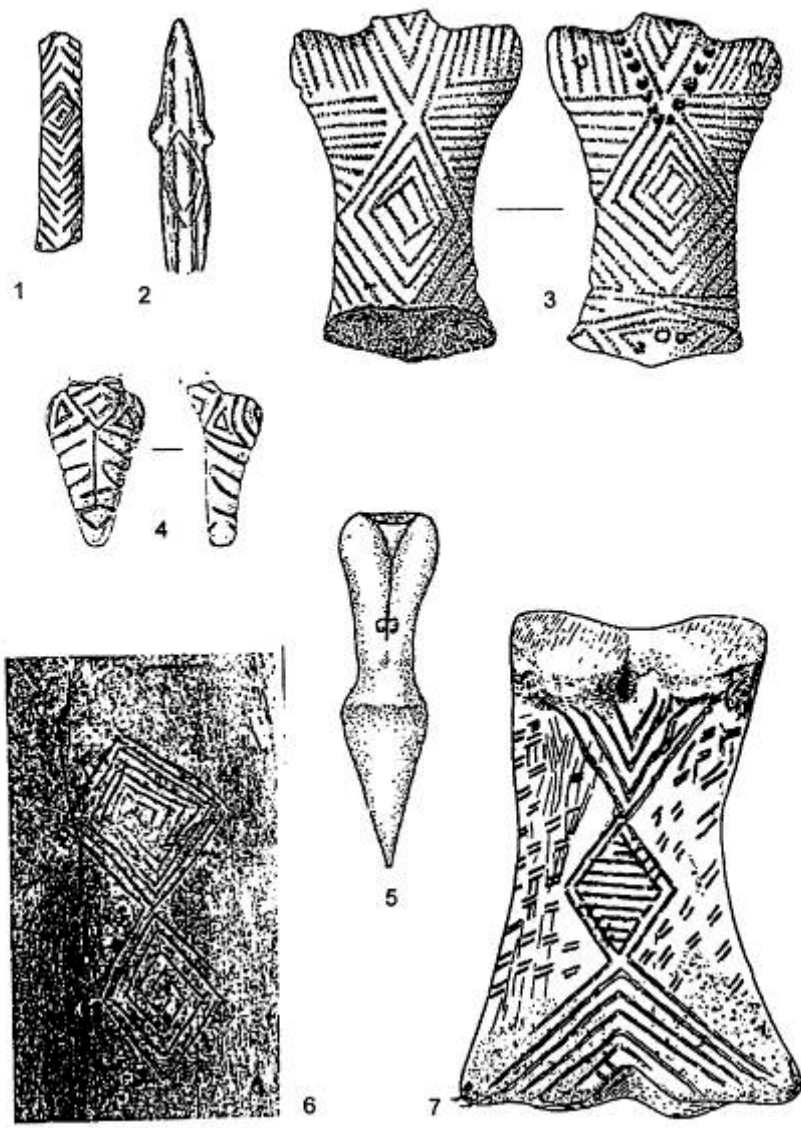

Pandantive aurignaciene din fildeș, de forme diferite, de la Spy – Belgia
(după M. Otte)

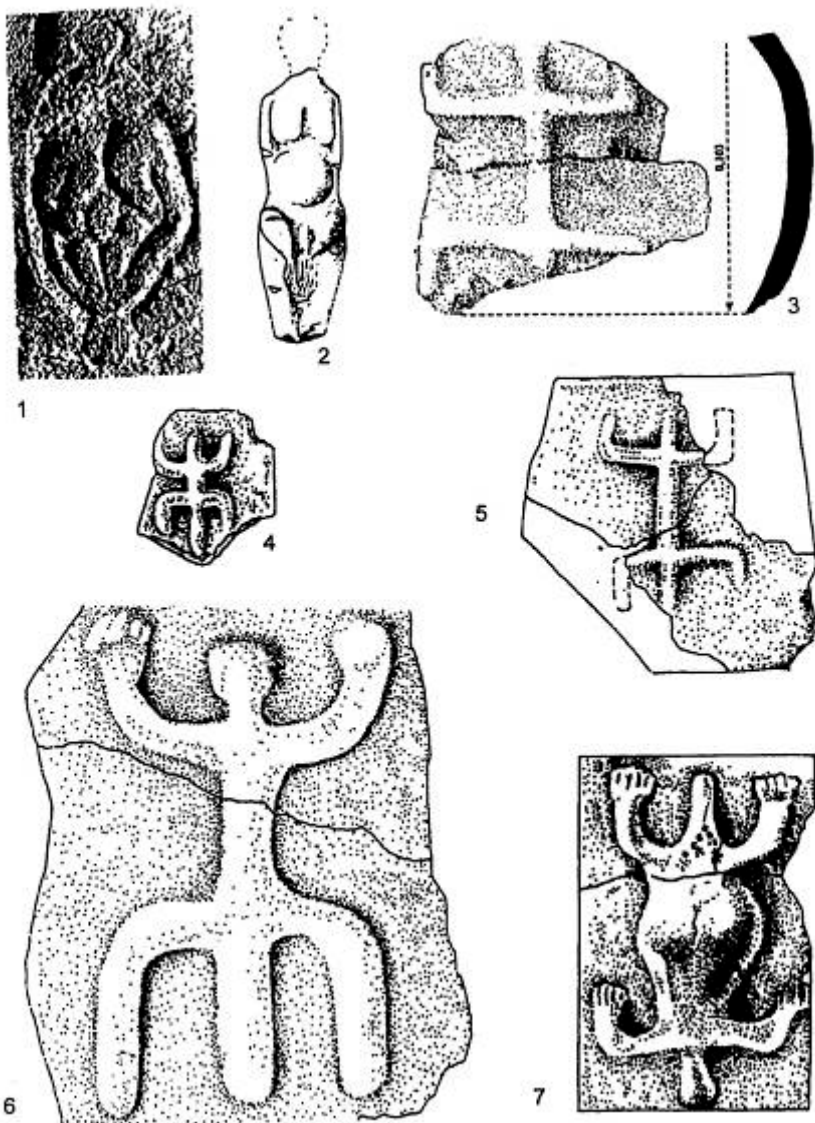

Obiecte de artă și de podoabă din Gravettian, de la Poiana Cireșului, Gura Cheii – Râșnov, Predmosti, Brno II, și Timonovka (după M. Cârțumaru)

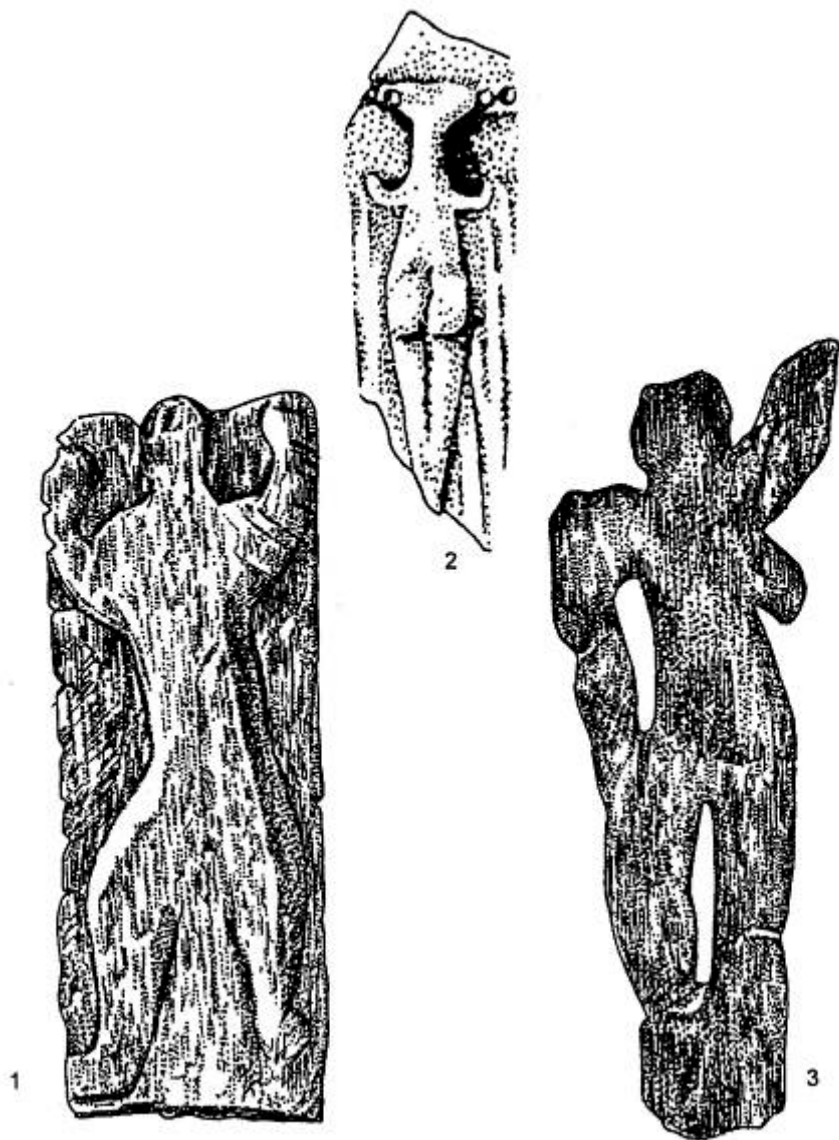

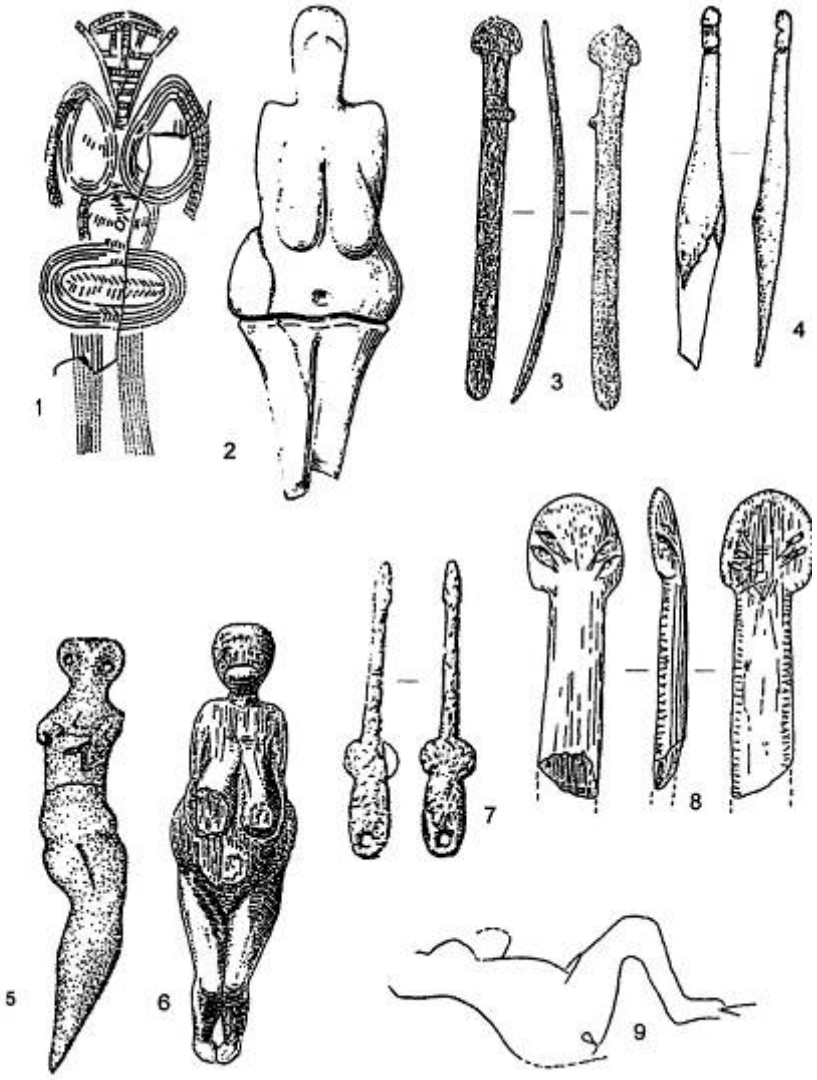
Rombul și triunghiul, simboluri ale divinității feminine, în paleolitic (1, 2, 6), epipaleolitic (7) și neolitic (3-5) (după V. Chirica)

Sacralitatea procreației în paleolitic (1, 2) și neolitic (3-7) (după V. Chirica)

Divinitatea feminină *orantă*, în paleolitic (1, 3) și neolitic (2)
(după V. Chirica)

*Imaginea interzisă a divinității, în paleolitic (1-4, 6-9) și neolitic (5)
(după V. Chirica)*

1

2

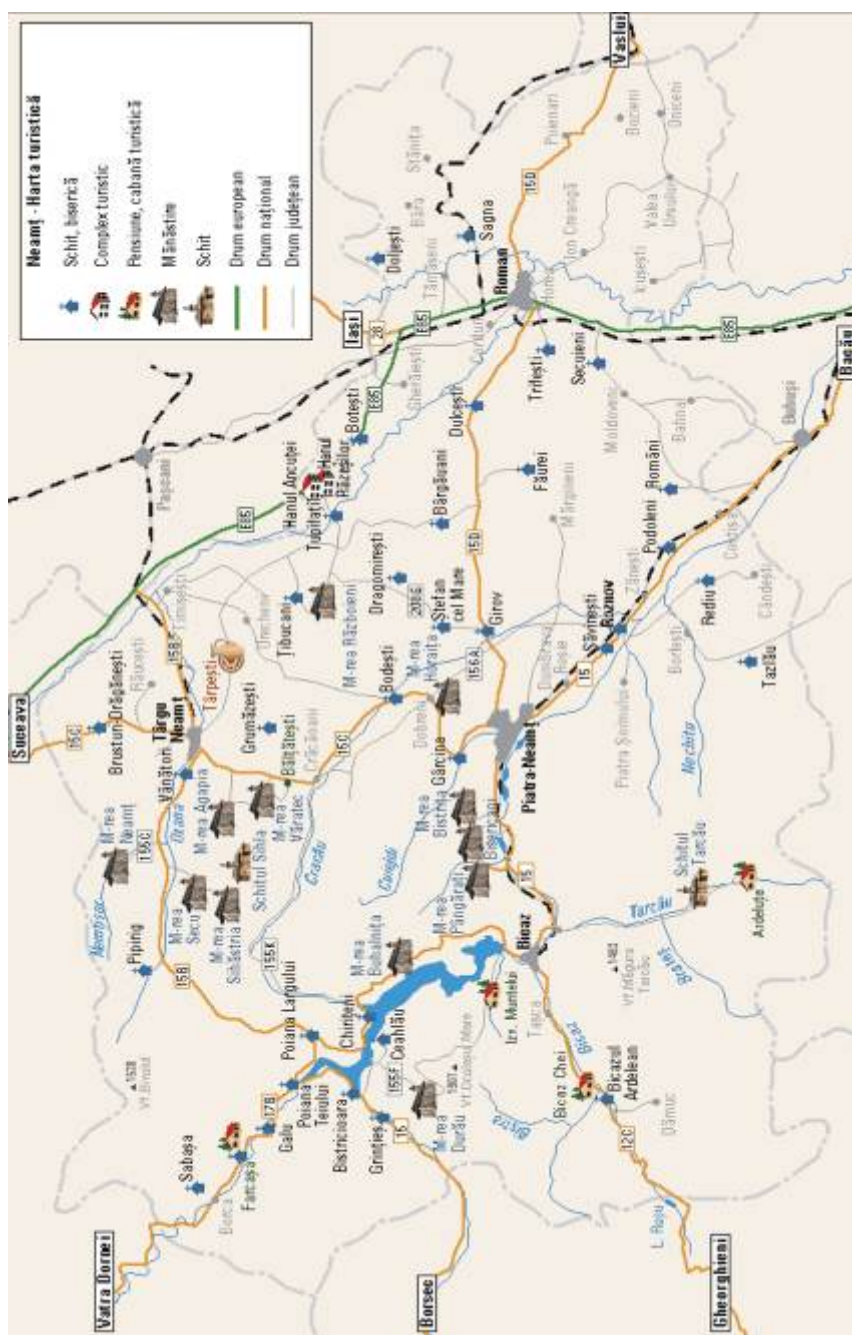

3

4

Reprezentarea divinității în religiile cucuteniene: 1. Tg. Ocna; 2. Frumușica; 3. Ghelăești; 4. Scânteia (după Gh. Dumitroaia și colab.)

CELE MAI IMPORTANTE BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI NEMȚENE

1. Mănăstirea Bistrița

A fost construită de Alexandru cel Bun la 1402, refăcută de Ștefan cel Mare la 1498 și de Alexandru Lăpușeanu la 1554.

Între vetrele de credință ortodoxă și cultură românească ce înnobilează trecutul acestei țări, Mănăstirea Bistrița ocupă un loc deosebit, numărându-se printre cele mai vechi ctitorii voievodale și adăpostind oseminte domnești și fapte de neuitat din istoria și viața spirituală a poporului nostru.

Situată la aproximativ 8 km de Piatra Neamț, Mănăstirea Bistrița a dăinuit timp de peste șase veacuri la adăpostul culmilor împădurite care o înconjoară, înfruntând, ca toate lăcașurile noastre cu credința și cultură, năprasnicele încercări ale istoriei. După tradiție, începuturile obștii monahale din Bistrița moldavă s-ar situa în timpul lui Petru I Mușat, la sfârșit de secol XIV, când s-a ridicat aici o modestă bisericuță de lemn, prin osteneala ieromonahului Pafnutie (I. Bălan, 1986). În locul acesteia, Alexandru cel Bun a zidit, în 1402, o frumoasă biserică de piatră, de peste 30 m lungime, cu pronaos, gropniță, naos și altar pentru a-i fi loc de veșnică odihnă, lui și familie sale.

Actul fondator al lui Alexandru cel Bun nu a fost deloc întâmplător, înscriindu-se pe linia preocupărilor acestuia de consolidare a Bisericii Ortodoxe, pentru a transforma într-un adevărat stâlp de susținere a edificiului tânărului stat feudal independent. Mănăstirea Bistrița ocupă un loc important în sistemul religios și instituțional creat de Alexandru cel Bun, fapt dovedit și de actul din 7 ianuarie 1407, emis de mitropolitul Iosif Mușat, cu acordul voievodului, prin care acest lăcaș era pus pe picior de egalitate cu Mănăstirea Neamț, stabilindu-se o conducere comună a acestor două așezăminte, în persoana ieromonahului chir Dometian.

„Prea Sfințitul Mitropolit chir Iosif al Moldovei, cu bunăvoința lui Dumnezeu și a Preacuratei Lui Maici și a sfintei lui Înălțări mănăstirea vlădiciei mele, Io Alexandru Voievod, domn al țării Moldovei, și am dat această mănăstire mai înainte zisă popii chir Domețian, de asemenea și mănăstirea Uspeniei (Adormirea) Preacuratei Născătoare de Dumnezeu

cea de la Bistrița, ca să fie aceste mănăstiri nedespărțite una de alta, pentru că sunt amândouă ale vlădiciei mele” (DIR, 1954).

De-a lungul mai multor ani, ctitorul înzestrează Mănăstirea Bistrița cu numeroase sate, moșii și alte daruri. În timpul lui Ilie Vodă i s-a dat și vama de la Bacău, deci puterea economică a mănăstirii a crescut destul de mult în decursul a numai trei decenii (MIBMSS, 1974). După ce în 1418 Doamna Ana a fost așezată sub lepedea din gropnița bisericii, la 1 ianuarie 1432 a fost adus și Alexandru cel Bun în mormântul dinainte pregătit, încheind astfel o domnie lungă și rodnică, pusă în slujba întăririi statului feudal.

La sfârșit de secol XV, în 1498, Ștefan cel Mare și-a înscris numele printre ctitorii de la Bistrița, ridicând o impunătoare clopotniță cu paraclis, după cum rezultă din inscripția votivă, încastrată în peretele sudic al construcției: „*Evlaviosul și de Hristos iubitorul Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a zidit această clopotniță și biserică așeză într-însa, întru numele Sfântului Mucenic Ioan cel Nou din Cetatea Albă pentru rugăciunea sa și a Doamnei sale Maria, și a copiilor lor, în anul 7006 (1498), și tot în anul acela le-a și săvârșit, în luna lui septembrie 13 zile” (I. Bălan, 1986).*

Șirul marilor ctitorii voievodale de la Bistrița a continuat apoi cu Petru Rareș care în toamna anului 1538, a trebuit să părăsească țara invadată de ienicerii lui Soliman Magnificul. Abandonat de boieri și lipsit de orice speranță, fiul lui Ștefan cel Mare a găsit loc de adăpost la Bistrița, în drumul său către Ciceul transilvan: „... *Am fugit și am ajuns la Mănăstirea Bistrița”* își va aminti domnitorul într-un document de danie din timpul celei de-a doua domnii (1546), „*și intrând în biserică am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane și mult am plâns, așișderea și egumenul și tot soborul plâneau împreună cu mine, cu fierbinți lacrimi. Și am dat făgăduință lui Dumnezeu și Prea Curatei Lui Maici, că de mă voi întoarce iarăși la scaunul meu cu bine și biruitor, atunci din temelii voi înnoi sfânta mănăstire a Adormirii Prea Curatei Fecioare. Și mi-am adus aminte de făgăduința mea și îndată trimițând, am reînnoit și din temelii am zidit acest hram, făcând împrejur un zid și l-am înfrumusețat și pe dinăuntru și pe dinafară” (R. Teodorescu, 1966).*

Amploarea lucrărilor realizate de Petru Rareș la Bistrița între 1541-1546 nu poate fi stabilită cu precizie, neavând date certe în această privință. Unii cercetători afirmă că lucrările începute de Petru Rareș au fost continuate și apoi terminate de ginerele său, Alexandru Lăpușeanu, înscriindu-se și el printre ctitorii acestui vestit lăcaș de credință și cultură românească. Coroborând știrile existente cu datele oferite de cercetarea arheologică, s-a putut stabili că Petru Rareș a refăcut zidul de incintă și turnul de la intrare,

unde a aranjat un mic paraclis cu hramul Sf. Nicolae și a refăcut casa domnească pe care a împodobit-o cu frescă. Se mai știe că tot lui Petru Rareș i se datorează și clădirea de piatră din colțul sud-vestic al incintei, unde a funcționat până în secolul al XIX-lea o școală domnească și care găzduiește astăzi muzeul mănăstirii (Gh. Balș, 1928).

În ceea ce privește contribuția lui Petru Rareș la refacerea biserici mari, dacă vom considera *ad literam* conținutul amintitului document din 1546 în care menționează că a „...înnoit din temelie sfânta mănăstire”, înseamnă că acest edificiu s-a risipit înnumai opt ani, în împrejurări care nu s-au mai transmis posterității, ceea ce este greu de presupus. S-a apreciat că Petru Rareș, vorbind de „înnoirea mănăstirii”, s-a referit la întregul ansamblu de lucrări executate aici, deoarece actuala biserică a fost zidită de Alexandru Lăpușneanu, după cum rezultă din inscripția fixată în peretele sudic, sub o superbă stemă a Moldovei: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, s-a zidit această biserică din Mănăstirea Bistrița, unde este hramul Adormirii Precistei și Prea Binecuvântatei Stăpânei noastre, Maica Domnului și Pururea Fecioară Maria în zilele blagocestivului și de Hristos iubitorul, Io Alexandru Voievod, fiul lui Bogdan Voievod, în anul șapte mii șazeci și doi, luna mai în 26 zile-1554” (MIBMMS, 1974).

În perioada următoare, Mănăstirea Bistrița a continuat să se afirme ca o puternică și rodnică vatră de spiritualitate și cultură medievală românească, până spre mijlocul secolului al XVIII-lea când „am rămas la mare pustietate și grea stricare ... s-au schimbat și au lipsit toate podoabele ei ce s-au chemat: veșminte, odoare multe și moșii bune” (L. Mrăjeru, 1936).

În 1677, doamna Safta, soția voievodului Gheorghe Ștefan, închină mănăstirea Locurilor Sfinte, inaugurând o lungă epocă de înstrăinare și nechibzuită gospodărire, când s-a pierdut și cea mai mare parte a patrimoniului care mai rămăsese. Au fost pierderi ireparabile, așa cum a fost cazul restaurărilor din 1792, efectuate la casa domnească, și care au dus la sacrificarea unor fragmente de frescă interioară originală de mare valoare artistică (N. Stoicescu, 1974).

Evenimentele de la 1821 au afectat și Mănăstirea Bistrița, chiar în biserică desfășurându-se adevărate lupte între turci și eteriști. Atunci, toate construcțiile au avut de suferit de pe urmă incendiilor, au fost profanate mormintele ctitorilor și au fost jefuite numeroase manuscrise, broderii și obiecte de cult (I. Bălan, 1986).

După aplicarea Legii secularizării averilor, din decembrie 1863, a luat sfârșit și „epoca de închinare” a Mănăstirii Bistrița, deschizându-se o lentă acțiune de renaștere și reconstrucție, datorită căreia străvechea ctitorie

mușatină a redevenit vatra de cultură și de viață ortodoxă de altădată, temeinic integrată în istoria țării și în viața spirituală a poporului român. Dovadă stau cei peste 800 de ostași răniți, care au găsit îngrijire aici în timpul primului război mondial, și sute de copii care au primit adăpost și educație în orfelinatul ce a funcționat în cadrul mănăstirii în anii 1919-1928.

Biserica actuală a Mănăstirii Bistrița, care a fost refăcută de Alexandru Lăpușeanu, în 1554, constituie, alături de Mănăstirea Slatina, cea mai mare ctitorie a acestui domn și, prin caracteristicile sale arhitecturale, este reprezentativă pentru veacul în care s-a construit. Elemente specific moldovenești, care se manifestă mai ales în sistemul de boltire, se îmbină într-o remarcabilă sinteză cu elemente gotice folosite pentru înfrumusețarea ferestrelor și a portalului de la intrare.

Accesul se face prin ușa de pe latura sudică, prin care se trece în pridvor, ridicat în secolul al XIX-lea și de aici se ajunge la ușa de intrare, deasupra căreia se află inscripția pusă de Alexandru Lăpușeanu, cu stema Moldovei, cioplită în piatră.

Pridvorul are o boltire compusă din două calote sferice ridicate pe pandativi și arce, boltire pe care o întâlnim și în pronaos. Un interes deosebit îl stârnește portalul de piatră sculptată, care face trecerea din pridvor în pronaos și care, atât prin motive cât și prin execuție, amintește de goticul târziu.

Pronaosul, cu aceeași boltire realizată din calote sferice, este spațios și luminos. Printr-o ușă se poate intra în gropniță, cea mai mică dintre încăperi. Naosul cu pardoseală din marmură atrage atenția prin sensibilitatea deosebită a liniilor de boltire. Elementele care compun boltirea dau o mare suplețe întregului edificiu.

Incinta mănăstirii are o formă cvasi pătrată, fiind protejată de ziduri puternice de piatră cu o înălțime inițială de 4 m, prevăzute cu metereze și drum de strajă. Intrarea principală e situată pe latura sudică și este arcuită sub un turn cu trei nivele; o încăpere cu boltă semicirculară, un paraclis închinat Sf. Ierarh Nicolae și o cameră destinată, probabil, corpului de strajă. Întreaga atmosferă a Paraclisului este creată de un frumos iconostas din secolul al XVIII-lea.

Arhandaricul, vechea stăreție și celelalte anexe, care urmează linia împrejmuirii, nu prezintă caracteristici arhitecturale deosebite, cu excepția noilor chilii din partea sud-estică a incintei, construite după modelul tipic al caselor țărănești de pe valea Bistriței. În partea de miazănoapte a incintei se află turnul-clopotniță, zidit de Ștefan cel Mare în 1498, după victoria de la Codrii Cosminului, obținută asupra regelui polon Ioan Albert.

La primul etaj al clopotniței este amenajat paraclisul menționat în pisania votivă. Un sistem frumos de boltire s-a folosit și la nivelul următor, unde s-a păstrat un clopot turnat la Lwov, pe care s-a făcut următoarea mențiune: „*Leopoli anno Damini MCCCCLXXXX*”. Clopotul este dăruit de Ștefan cel Mare în 1490 și reține atenția atât prin execuție, cât și prin inscripția sa în limba latină, scrisă cu foarte elegante majuscule gotice. Paraclisul era destinat familiei voievodale, iar după cum au relevat cercetările arheologice, a fost legat printr-un pod suspendat direct de casa domnească aflată în apropiere.

Peretele de răsărit al pridvorului bisericii, de o parte și de alta a ușii, păstrează o scurtă inscripție din care rezultă că pictura a fost executată în 1590. Nu se știe nimic despre pictura inițială, dar știm că în 1560 Alexandru Lăpușneanu ceruse dogelui Veneției pictori pricepuți. S-au păstrat în interior, în dreapta și în stânga ușii dinspre pronaos, două fragmente din fresca de la finele veacului al XVI-lea (1590) (Gh. Ungureanu, 1936).

Interiorul paraclisului a fost acoperit cu var în timpul unor reparații din secolul al XVIII-lea. În 1924 s-au descoperit sub tencuială unele zugrăveli, dar abia prin restaurările din 1975 s-a scos la lumină o excepțională frescă de la începutul secolului al XVI-lea, cu deosebite calități artistico-documentare.

„... Coloritul sobru și bine organizat pe fond albastru profund, alegerea și repartizarea scenelor, trăsăturile pline de mișcare ale îngerilor și, mai ales, exprimarea sfințeniei pe chipurile blânde și luminate ale Sfinților Părinți, situează pictura paraclisului de la Mănăstirea Bistrița în rândul marilor ansambluri iconografice din țara noastră” (I. Bălan, 1986).

Cu totul remarcabile din punct de vedere artistic și de valoare documentară deosebită sunt cele opt compoziții de pe pereții de nord și de sud, care prezintă momentele cele mai importante din viața, pătimirea și martirizarea Sfântului Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava. Același interes îl prezintă și tabloul votiv original, de pe peretele vestic, motiv pentru care Petru Rareș a și realizat un alt tablou votiv, păstrat până azi pe fațada sudică a clopotniței în exterior (M. Drăgotescu, 1996).

Pe latura vestică a incintei, în colțul sud-vestic și în imediata apropiere a turnului de intrare, s-a păstrat o clădire de piatră, din secolul al XVI-lea, intrată în tradiție sub numele de „Școala Domnească”. Ea s-a zidit tot cu prilejul lucrărilor de reînnoire inițiate de Petru Rareș și a găzduit o foarte

activă școală de dieci, copiiști, cântăreți și preoți, la care predau cunoscuți călugări-cărturari (MIBMMS, 1974).

Ca și alte mari ctitorii voievodale, și la Mănăstirea Bistrița a existat și există tradiția ca primii ctitori și urmașii lor să fie îngropați în biserica mănăstirii și în împrejurimile ei, pentru a li se face pomenire în „veacul veacurilor”. Așa că spre sud-est, în pridvor se află mormântul lui Ivașcu Golescu, mare vornic din Țara Românească, pretendent la tronul lui Petru Cercel, mort în pribegie la 20 decembrie 1584, în timp ce venea în Moldova. La nord-est se află mormântul cronicarului Grigore Ureche (1647), mormânt pregătit pentru tatăl său Nestor Ureche, după cum rezultă din inscripția de pe lespede: „Această groapă s-a gătit și făcut din porunca dumisale Ureche Nestor, mare vornic a Țării de Jos”. Cum Nestor Ureche a fost înmormântat la ctitoria sa de la Secu, și cum Grigore Ureche a folosit pentru elaborarea cronicii sale „Pomelnicul” și „Letopisețul” scrise la Bistrița, este de presupus ca osemintele deshumate aici în 1932, reprezintă rămășițele pământești ale marelui cronicar.

Într-o nișă nordică, sub o lespede artistic lucrată, se află mormântul Doamnei Ana (Neacșa), prima soție a lui Alexandru cel Bun, mormânt îngrijit de Ștefan cel Mare, după cum rezultă din inscripția pietrei funerare: „*Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, am înfrumusețat acest mormânt doamnei Ana, doamna lui Alexandru Voievod, mama lui Ilie Voievod, care s-a strâmutat la veșnicele lăcașe în anul 6926 (1418) luna noiembrie, 2 în timpul egumenului Popa Grigorie*” (I. Bălan, 1986).

În afară de aceste morminte, necropola domnească de la Bistrița mai cuprinde, pe latura sa de miazăzi, groapa lui Alexandrel, primul copil a lui Ștefan cel Mare, depus aici în 1494 și lespedea frumos împodobită a Doamnei Maria, soția lui Ștefan Lăcustă care a trecut în lumea celor drepti la 31 iulie 1542. În timpul cercetărilor arheologice s-a mai găsit un mormânt arhieresc, ce se presupune că ar fi al lui Iosif Mușat, primul mitropolit al bisericii autocefale a Moldovei, rudă apropiată a lui Alexandru cel Bun C. Zaharia, 1987).

În biserica Mănăstirii Bistrița se află o icoană de o valoare extraordinară, considerată o adevărată „minune cerească”. Este vorba de icoana Sfintei Ana, creație a artei bizantine, cu o mare valoare istorică, artistică și spirituală.

Păstrând amintirea unor strânse legături pe care românii le-au întreținut cu Bizanțul în prima jumătate a secolului al XV-lea, icoana este considerată un dar al împăratului Manuel al II-lea Comnenul (1391-1425) și al soției sale Ana, făcut lui Alexandru cel Bun și Doamnei Ana în semn de recunoștință pentru primirea bună de care se bucurase fiul lor Andronic în vizita lui în Moldova (I. Bălan, 1986).

Aceste date sunt confirmate și printr-o însemnare din secolul al XVIII-lea, făcută pe un manuscris, de către Mitropolitul Gheorghe al Moldovei și Sucevei (1723-1729), care mai adaugă „... *această sfântă icoană la vreme de neploaie, scoțându-să cu litanie afară de mănăstire și făcând o sfeștanie, până ce se întoarce în mănăstire numai ce plouă, de nu peste tot, iar câtu-i hotarul mănăstirii*”. În primele două decenii ale veacului al XV-lea, monahul Chiril a scris și a împodobit cu miniaturi un „Tetraevanghel”.

La Bistrița s-au scris și două dintre lucrările fundamentale ale literaturii noastre vechi, datorită cărora au ajuns până la noi date, fapte și nume de oameni care s-au scris în istoria țării de la „descălecat” încoace: „Pomelnicul” început în 1407 și completat până în secolul al XIX-lea și „Letopisețul” care se referă la perioada 1359-1506, fiind apoi continuat la Mănăstirea Putna. În atelierul care a ființat, probabil, la Mănăstirea Bistrița încă din timpul domniei lui Alexandru cel Bun s-au lucrat în fir de aur și argint mai multe broderii și veșminte bisericești cu o mare valoare artistică. Dintre acestea se detașează cele patru piese dăruite de Alexandru cel Bun ctitoriei sale: „Epitrahilul” din 1427, cu 16 medalioane și portretele voievodului și Doamnei Maria, expus la Muzeul Ermitaj din Sankt Petesburg dispărut după primul război mondial; „Epitrahilul” cu marile sărbători împărătești și inscripții cu litere grecești, care se păstrează în Muzeul de Artă a României; „Epitaful” lucrat în 1428, care a fost dus la Lvov în 1686 de Mitropolitul Dosoftei și s-a pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial; „Epitaful” cu scena „Punerii Domnului în mormânt”, realizat tot în 1428 și care poate fi văzut la Muzeul Mănăstirii Bistrița.

Inițiat încă din 1932, Muzeul Mănăstirii Bistrița și-a aflat împlinirea în vara anului 1984, când s-au încheiat lucrările de restaurare a fostei Școli Domnești a lui Petru Rareș. Aici se păstrează: un mare număr de icoane din secolele XVI-XVIII, fragmente de teracotă, sculpturi și frescă descoperite în timpul cercetărilor arheologice, resturi de veșminte domnești, obiecte din

necropola domnească, monezi de epocă, „Evanghelia” tipărită la Mănăstirea Neamț în 1821 și împodobită cu o superbă ferecătură din argint aurit, „Viețile Sfinților”, de Mitropolitul Dosoftei, tipărită la Iași în 1686.

O piesă ce reține atenția încă de la intrare este marele clopot dăruit de Ștefan cel Mare în 1494, cu o greutate de aproximativ 800 kg, împodobit cu o inscripție în limba slavonă și o frumoasă stemă a Moldovei, realizată în genul vechilor semne heraldice occidentale. „Școala Domnească” de la Bistrița, transformată astăzi în muzeu, impresionează vizitatorul prin monumentalitatea și originalitatea plafonului, susținut de bârne masive de brad, care s-au conservat surprinzător de bine, și care constituie un ansamblu constructiv puțin obișnuit.

Astăzi Mănăstirea Bistrița are peste 50 de viețuitori, ducând viață de obște. Are hramul „Adormirea Maicii Domnului” și „Izvorul Tămăduirii”. În această mănăstire a fost tuns în monahism actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Teoctist. Mănăstirea a fost restaurată, aducându-i-se multe și importante îmbunătățiri între anii 1969-1983, prin grija mitropoliților Iustin și Teoctist și a starețului Ciprian Zaharia. În 1982, la 550 de ani de la moartea ctitorului, după slujba propriu-zisă, s-a sfințit și statuia în marmură albă a lui Alexandru cel Bun, operă remarcabilă a sculptorului Gir Rădulescu, situată lângă biserică, pe latura de sud, și realizată prin grija și strădania starețului mănăstirii.

2. Mănăstirea Războieni

A fost construită de Ștefan cel Mare, în 1496.

La Războieni - Valea Albă, pe locul unde Ștefan cel Mare a încercat să oprească valul pustiitor al oștilor turcești, se înalță, în amintirea grelelor încercări din vara anului 1476, unul din cele mai valoroase și interesante monumente istorice și religioase. Astăzi este mănăstire cu obște de maici, condusă de stareța Stavrofara Agachia Căuș.

Această mănăstire este situată pe șoseaua Târgu-Neamț – Piatra-Neamț, în apropierea șoselei Piatra-Neamț – Roman, la 2 km de șoseaua Târgu-Neamț – Tupilați. Șoseaua este asfaltată până la mănăstire. Turiștii și pelerinii care merg în pelerinaj pe la ctitoriile voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt și vor să facă un popas și pe la Mănăstirea Războieni au la dispoziție, ca mijloc de transport, autobuze care circulă prin Războieni venind de la Piatra-Neamț și mergând spre Iași.

Cu 500 m înainte de mănăstire, pe o movilă din stânga drumului, într-un mic parc cu arbori seculari, este monumentul ridicat de Regimentul 15 Războieni, la 28 octombrie 1897, în amintirea luptelor de la Valea Albă. Acest monument a fost renovat în 1985 (V. Dumitrache, 2002).

Biserica „Sf. Mihail” din Războieni a fost ctitorită la două decenii după bătălie, fapt consemnat în pisania de pe fațada sudică, al cărei conținut prezintă o excepțională valoare documentară: *„În zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului domn, Io Ștefan Voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, în anul 6984 (1476) iar al domniei lui al douăzecelea curgător, ridicatu-s-a puternicul Mahomed, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; încă și Basarab Voievod, căruia i se zicea Laiotă, a venit cu dânsul, cu toată țara lui basarabească și au venit să prade și să ia Tara Moldovei și au ajuns aici la locul ce se zice Pârâul Alb. Și noi Ștefan Voievod și cu fiul nostru Alexandru, ieșit-am înaintea lor aici unde am făcut mare război cu dânsii în luna lui iulie 26 și cu voia lui Dumnezeu au fost biruiți creștinii de către păgâni și au căzut acolo mulțime mare dintre ostașii Moldovei. Tot atunci și tătarii au lovit Țara Moldovei din acea parte. Drept aceea, a binevoit Io Ștefan Voievod cu a sa bunăvoință și a zidit acest hram întru numele arhistrategului Mihail și întru rugă sieși și doamnei sale Maria și a fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru sufletul tuturor binecredincioșilor creștini care s-au prăpădit aici, în anul 7004 (1496), iar al domniei sale al patruzecilea curgător, luna lui noiembrie 8”* (Gh. Balș, 1926).

Referitor la înhumarea osemintelor ostașilor căzuți la 26 iulie 1476, Grigore Ureche, în cronica sa, ne spune următoarele: „*Mai apoi, după ieșirea neprietenilor și a vrăjmașilor din țară, dară au strânsu Ștefan Vodă trupurile morților, movilă din cei morți au făcut și pe urmă s-au zidit deasupra oasilor o biserică unde trăiește și astăzi întru pomenirea sufletelor*”.

Este unic ceea ce a făcut Ștefan cel Mare și Sfânt pentru oștenii săi căzuți în teribila luptă din 26 iulie 1476, chiar deasupra gropii comune unde au fost înhumați să le ridice o biserică pentru a fi pomeniți până la sfârșitul veacurilor.

În anul 1803, Mitropolitul Veniamin Costache a reînviat viața monahală, transformând-o în schit de maici, sub povățuirea stareței de la Mănăstirea Văratec, cuvioasa schimonahie Nazaria Brașoveanu, obștea numărând la acea vreme 25 viețuitoare. Una dintre starețe a fost monahia Suzana Ștefănescu, sora Episcopului Melchisedec Ștefănescu, cel care a făcut memorabilele comunicări la Academie despre importanța bisericii de la Războieni în istoria românilor. Biserica de aici are un caracter comemorativ, mărturisit de pisania pusă de voievod, care constituie un mic și cutremurător document săpat în piatră despre lupta românilor pentru neatârnamarea țării. Obștea maicilor a menținut candela aprinsă, la fel și rugăciunea la necropola oștirii moldovene.

Intrarea în incintă este arcuită sub turnul clopotniță, așezat la nord-vest. El nu se aseamănă cu turnurile construite de Ștefan cel Mare și este fără îndoială produsul unei epoci târzii (1862). Biserica, în schimb, are același plan cu celelalte ctitorii ale viteazului domn, de la Piatra Neamț și Borzești, alcătuind împreună o categorie distinctă în cadrul stilului arhitectonic ce s-a definit atunci. Deși a suferit numeroase prefaceri de-a lungul celor cinci veacuri de existență, biserica de la Războieni a fost readusă la forma sa inițială în urma lucrărilor de restaurare din anii 1975-1977, care au îndepărtat pridvorul de la intrare, turlele ridicate în secolul al XIX –lea și celelalte adaosuri care denaturau înfățișarea întregului ansamblu.

În tezaurul de neprețuit al moștenirii materiale și spirituale pe care Ștefan cel Mare a lăsat-o posterității, Biserica „SF. Mihail” din Războieni-Valea Albă a căpătat, încă de la zidire, semnificații cu totul deosebite, care pun încă o dată în lumină evlavie și tăria de caracter a viteazului voievod.

Se poate spune că Biserica de la Războieni-Valea Albă se înscrie printre marile valori ale patrimoniului istoric și artistic românesc, dăinuind peste veacuri ca un simbol al dragostei de libertate și al spiritului de sacrificiu care au înnobilit dintotdeauna existența acestui popor.

La 15 m est de altar este o clădire de zid, acoperită cu tablă, pentru stăreție, iar la sud-est este un altar de vară, construit din lemn. În afara incintei, la vest, este locul pentru chilii, cu cerdacuri susținute de stâlpi de lemn la etaj, acoperit cu tablă de zinc. Din șosea până la mănăstire drumul este asfaltat, iar intrarea în incintă se face pe o mare poartă de lemn.

3. Mănăstirea Tazlău

A fost zidită de Ștefan cel Mare la 1496-1497.

Așezată la poalele Măgurii Tazlăului, într-o regiune de un pitoresc deosebit, biserica *Nașterea Maicii Domnului* a Mănăstirii Tazlău se remarcă printre cele mai importante monumente din spațiul luat în considerație. Este sigur că obștea monahală de la Tazlău s-a constituit înaintea construirii actualului edificiu, deoarece printr-un document din 1841, Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Tazlău două sate din *Câmpul lui Dragoș*. În plus, la locul numit *Sub Chetroaia* s-au descoperit, în 1956, temeliele unei biserici mai vechi, care ar fi putut constitui primul lăcaș de închinăciune ridicat, probabil, la începutul secolului al XV-lea (N. Grigoraș ș.a., 1974).

Mai târziu, în timpul Movileștilor, când Mănăstirea Tazlău ajunsese într-o situație deosebit de prosperă, s-a adăugat bisericii un pridvor și a fost lucrată frumoasa ușă a pronaosului. Întâmplări vitrege au provocat însă, în veacurile următoare, decăderea acestui însemnat centru al vieții monahicești, căderea treptată în ruină a construcțiilor, risipirea odoarelor, a manuscriselor și a întregului său tezaur. În anul 1514, în ziua de 27 februarie, mănăstirea a fost atacată și jefuită de secuii conduși de Trifăilă, care se credea fecior de domn. Ei au luat toată averea mănăstirii, inclusiv odăjdiile și vasele bisericești, au distrus chiliile călugărilor și clopotnița. În scurt timp, armata de legegii a fost nimicită de Bogdan al III-lea la Pod lângă Vaslui, Trifăilă plătind cu capul nelegiuirile sale.

Mănăstirea Tazlău a fost recunoscută în sec al XVII-lea ca una dintre mănăstirile cu o viață duhovnicească deosebită. Călugării de aici au fost apreciați pentru viața lor spirituală, fiind cunoscut în această perioadă schimnicul Chiriac, supranumit „Sfântul de la Tazlău”. În anul 1711, Constantin Mavrocordat închinat mănăstirea Muntelui Sinai și ea trece sub administrația egumenilor greci, până în 1821. Mistuitorul incendiu din februarie 1878 a marcat, de fapt, sfârșitul vieții mănăstirești la Tazlău, monumentul fiind refăcut ca biserică parohială.

Biserica „Nașterea Maicii Domnului” de la Tazlău este una dintre cele mai monumentale ctitorii ale voievodului Ștefan cel Mare. Ea are un plan triconc cu sâmurile laterale rotunjite, dar de mici dimensiuni în comparație cu absida alungită a altarului și contraforturi la pronaosul evidențiat printr-un decroș, la abside și în colțurile pridvorului adăugat la sfârșitul secolului al XVI-lea, în timpul Movileștilor.

Decorația exterioară se bazează pe desfășurarea a două rânduri de ocnite aflate sub cornișă și a unui rând de firide alungite.

Ceea ce, pe vremuri, atrăgea atenția în mod deosebit, era decorația ușii din pridvor, care se află în prezent la Muzeul de Istorie din Piatra-Neamț și care poartă următoarea inscripție: „*Această ușă a făcut-o și a împodobit-o călugărul Mihai, în zilele domnului nostru Io Eremia Movilă Voievod și sub egumenul Chir Ghenadie al Mănăstirii Tazlău, în anul 7004 luna martie, 30 zile, Cozma maistru (1596)*” (N. Grigoraș ș.a., 1974). Alcătuită din plăci de arin cu sculpturi florale de o rară frumusețe și cu o stemă a țării concepută în stil renascentist în partea superioară, această ușă rămâne una dintre cele mai reprezentative opere de artă din secolul al. XVI-lea, dovadă a rafinamentului și a perfecțiunii la care se ajunsese în acest domeniu al artelor plastice.

Pisania, din dreapta ușii de intrare în pronaos, ne informează: „*Io Ștefan Voievod cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a înălțat acest hram întru numele Preasfintei Născătoare de Dumnezeu și cinstitei ei Nașteri, ca să fie întru rugă sieși și doamnei sale Maria și a fiilor lui Alexandru și Bogdan; care a început a se zidi la anul 7004 (1496) luna lui iulie 4 și s-a săvârșit la anul 7005 (1497), iar al domniei lui al 41-lea curgător, luna noiembrie 8*” (Gh. Balș, 1926).

Pictura bisericii a fost refăcută în 1859, dar sub tencuieli s-au mai descoperit fragmente din veche zugrăveală *al fresco* în care predomină culoarea roșie și decorul ce amintește dispunerea blocurilor de piatră din parament.

Pe peretele de vest al pronaosului se află tabloul votiv al ctitorilor, executat în ulei, care îl reprezintă pe Ștefan cel Mare, cu Maria, fiica lui Radu cel Frumos, între cei doi fii, Bogdan în dreapta și Alexandru în stânga. Ștefan și Maria țin în mâini biserica fără pridvor.

Biserica este înconjurată de o incintă cu ziduri de piatră, prevăzute cu metereze și contraforturi la exterior. Intrarea se arcuiește sub turnul clopotniță, situat la răsărit, iar în interior, de-a lungul zidului sudic, se mai păstrează substrucțiunile monumentale ale Casei Domnești, în timp ce pe laturile nord și vest s-au descoperit urmele fostelor chilii. Turnul clopotniță este atribuit prin tradiție lui Petru Rareș, iar un alt turn, situat în cloțul nord-vestic al incintei, se crede că ar aparține secolului al XVIII-lea. Clopotnița, cu înălțimea la acoperiș de 14 m, are trei clopote, din care cel mare este turnat la Mănăstirea Neamț, având o greutate de 575 kg.

În turnul nord-vestic și-a petrecut surghiunul poetul Alecu Beldianu 1823-1823.

Mănăstirea Tazlău, având hramul *Nașterea Maicii Domnului*, este mănăstire de călugări, cu 12 viețuitori, ocrotiți de starețul Spiridon Strugariu.

4. Mănăstirea Neamț

A fost zidită de Ștefan cel Mare în 1497.

În tezaurul de valori ale patrimoniului istoric și cultural artistic național, Mănăstirea Neamț (Neamțu sau a Neamțului) ocupă un rol cu totul deosebit, întreaga sa existență conferindu-i o aură de legendă și atributele unei vetre de viață spirituală, ce se poate identifica în multe privințe cu însuși românismul medieval (I. Ioan, Sc. Porcescu, 1981).

Marea majoritate a cercetătorilor pledează pentru existența unei așezări monahale pe malul drept al Nemțișorului încă din secolul al XIV-lea, atunci când au apărut și târgul din apropiere și Cetatea de pe Dealul Pleșu (G. Luca, Gh. Dumitroaia, 2000). Nu întâmplător, în veacul pomenit au poposit la Mănăstirea Neamț ucenicii cuviosului Nicodim, cel care a asigurat organizarea marilor așezăminte monastice din Țara Românească. În orice caz, la 7 ianuarie 1407, când Alexandru cel Bun și Mitropolitul Iosif emit un important act de cancelarie, Mănăstirea Neamț constituia deja o puternică și cunoscută vatră monahală, împreună cu Mănăstirea Bistrița, alt important centru al spiritualității românești.

Se pare că în preajma unei vechi biserițe de lemn, Petru I Mușat (1375-1391) a ridicat primul lăcaș de piatră, la finalizarea căruia au mai contribuit și ceilalți voievozi mușatini de la sfârșitul secolul al XIV-lea.

Alexandru cel Bun, deși a păstrat în centrul atenției propria ctitorie de la Bistrița, a fost mereu aproape de nevoile Mănăstiri Neamț, pe care a întărit-o și a înzestrat-o cu mărinimia-i cunoscută. Din punct de vedere constructiv, lui i se datorează unele lucrări de reparație la biserica de piatră a lui Petru I, partea inferioară a turnului-clopotniță și mai multe clădiri ce fac parte din incinta așezământului: chilii, turnuri de apărare, arhondaric. Trecerea anilor și mai multe evenimente din a doua jumătate a secolului al XV-lea au marcat puternic așezământul monastic de la Neamț. Catastrofalul cutremur din 1471 s-a soldat cu mari distrugerii în întregul complex, afectând și biserica mare. Dezastrul a fost desăvârșit, pe cât se pare, de oștile lui Mahomed al II-lea, care, în vara anului 1476, neputând cuceri Cetatea Neamț, s-au răzburat asupra târgului și a mănăstirilor din jur. Cert este că, după 1480, vechea biserică de la Neamț se afla într-un asemenea stadiu de degradare, încât Ștefan cel Mare nu a mai considerat posibilă restaurarea acesteia, preferând să ridice aici un nou lăcaș de închinăciune ce s-a sfințit la 14 noiembrie 1497.

Deși a avut o existență zbuciumată, ca și întreaga istorie a poporului român, și a fost în repetate rânduri prădată și incendiată, Mănăstirea Neamț nu a încetat nici un moment să se afirme ca centru reprezentativ al monahismului românesc. Relațiile sale duhovnicești cuprind nu numai teritoriile locuite de români, indiferent de apartenența statală a acestora, ci și unele zone mai îndepărtate ale ortodoxiei, străbătând până în Bulgaria și Serbia, până la Sfântul Munte și Constantinopol sau până la Kiev și Moscova.

La Mănăstirea Neamț au trăit și s-au format reprezentanți de seamă ai bisericii și culturii românești, cu o însemnată contribuție la organizarea, consolidarea și afirmarea ortodoxiei în această parte a Europei, dar și în păstrarea ființei noastre naționale. Este o listă impresionantă ce cuprinde nume de rezonanță în viața spirituală, din care nu lipsesc Grigore Țamblac, Mitropolitul Iosif, Teoctist I (sfătuitor al lui Ștefan cel Mare între anii 1457-1470), Teoctist al II-lea (Mitropolit al Moldovei până în 1528), cronicarii Macarie și Eftimie, stareții Silvan, Ioasaf, Pahomie și Paisie Velicicovschi, iar mai recent, Nicodim Munteanu, cel de-al treilea patriarh al României, Nestor Vornicescu, Mitropolit al Olteniei și Teoctist Arăpaș, actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

Evocând istoria acestui tezaur de suflet românesc, ai întotdeauna sentimentul întoarcerii în trecut și al participării nemijlocite la atâtea veacuri de credință și de fapte, în care, după cum scria Gala Galaction o întregă lume de „... *voievozi și vlădici, coconi și jupânițe, soli străini și călugări din toate lavrele creștinătății ai trecut pe aici și au dus cu ei renumele Moldovei și al Mănăstirii Neamț ...*” (G. Galaction, 1956).

Pisania, în limba slavonă, fixată pe fațada de miazăzi a pronaosului, este deplin concludentă cu privire la ctitorul bisericii și la timpul când a fost ea zidită: „*Doamne Iisuse Hristoase, primește acest hram, care s-a zidit cu ajutorul Tău întru slava sfintei și slăvitei de la pământ la cer înălțarea Ta și Tu stăpâne acoperă-ne cu mila Ta de acum și până în veac. Io Ștefan Voievod a binevoit și a început a zidi acest hram pentru rugăciunea sa și a Doamnei sale Maria și a fiului său Bogdan și a celorlalți fii ai săi și s-a sfârșit în anul 7005 (1497) iar a domniei sale anul patruzeci și cel dintâi curgător luna lui noiembrie în 14*”.

Arhitectura și bogata plastică decorativă exterioară adaugă monumentului o măreție impunătoare. Un soclu cu două lărgiri succesive formează postamentul puternic din blocuri mari de piatră de talie, deasupra căruia se înalță pereți zidiți până la două treimi din înălțime cu bolovani de râu și piatră mai mărunță. De la acest nivel și până la cornișa de piatră de sub streșină, paramentul este lucrat în zidărie de cărămidă. Pe această

porțiuni sunt două rânduri de ocnite, cele de jos mai mari, iar cele de sus mai mici, deasupra cărora se desfășoară o bogată friză de ceramică smălțuită, compusă din discuri, romburi și triunghiuri împodobite cu motive vegetale și geometrice.

La elementele de policromie ale fațadelor se adaugă brâiele și pilaștri de cărămidă smălțuită dispuse în câmpul zidăriei, atât în frize care înconjoară monumentul cât și în formă de colonete, precum și picturile în frescă ce se mai păstrează în unele ocnite. Fațadele absidelor, în partea lor inferioară, sunt decorate cu firide alungite până la soclu. Cunoscutele contraforturi ale arhitecturii moldovenești sunt orânduite simetric în jurul monumentului: două dispuse în unghiurile vestice și câte unul de o parte și de alta, în dreptul arcului median al pronaosului, în dreptul încăperii mormintelor și în dreptul proscomidiarului și a diaconiconului și, în sfârșit, unul mic în axul absidei răsăritene.

Ferestrele prin care pătrunde lumina în încăperea mormintelor, naos și altarul bisericii, în decursul timpului au fost lărgite și mărite, dar cu prilejul restaurărilor din 1953-1961 li sa dat forma originală. Turla, de formă octogonală, cu patru ferestre și patru contraforturi, se înalță pe două baze suprapuse, prima cu opt laturi, iar a doua de formă stelată cu opt vârfuri. Atât bazele cât și fațadele turlei sunt decorate cu ocnite, firide, discuri și cărămizi smălțuite. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sau mai târziu, a fost adăugat lângă altar, spre miazăzi, un veșmântar, care în ansamblul planului clădirii înscrie o notă discordantă, dar fiind interesant din punct de vedere arhitectural. Acoperișul, care în decursul timpului a suferit diferite modificări, a fost restaurat pe corpuri separate în timpul lucrărilor din 1953-1961.

În pridvorul bisericii se pătrunde prin două uși dispuse față în față pe laturile sale de sud și de nord. Trecerea în pronaos se face printr-un mare portal la care se disting torurile încheiate în arc frânt. Deasupra, acesta este boltit cu două calote despărțite printr-un arc median.

Pronaosul și încăperea mormintelor sunt despărțite printr-un perete cu o deschidere de trecere, încadrată de baghete încrucișate și muluri gotice săpate adânc în piatră. Naosul, prelungit în forma unui dreptunghi lărgit, prin absidele laterale semicirculare, este încoronat de turla clădită pe două rânduri de arcuri oblice.

Biserica este terminată spre răsărit cu absida altarului, de formă semicirculară, despărțită de naos prin catapetasma sculptată și aurită la începutul veacului al XIX-lea, în stil baroc. Spre nord și sud sunt înscrise în grosimea zidului proscomidiarul și diaconiconul care, printr-o ușă, este legat de clădirea adăugată a veșmântarului.

Biserica *Înălțarea Domnului* de la Mănăstirea Neamț constituie totodată și o importantă necropolă în care și-au aflat odihna veșnică un mare număr de voievozi și domnitori, vlădici, episcopi, stareți, oameni care au osârdit cu spor în istoria și spiritualitatea românească, printre care amintim mormintele voievodului Ștefan al II-lea, asasinat și depus aici în 1447, al lui Micotă, pârcălab de Cetatea Neamț, decedat în 1495, al mitropolitului Calinic Miclescu, fost Primat al Bisericii Ortodoxe Române între 1875-1886, ale foștilor episcopi de Roman, Pavel, Teofil și Ioanichie.

Se consideră că, spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, biserica *Înălțarea Domnului* de la Mănăstirea Neamț a fost împodobită cu picturi. Operațiunea pare să nu se fi încheiat în perioada amintită, continuând și finalizându-se prin grija lui Petru Rareș. Mai precis, marea majoritate a celor care s-au preocupat de această problemă au conchis că pictura din altar, naos și grozniță aparține epocii lui Ștefan cel Mare, în timp ce pronaosul și pridvorul au primit podoaba picturii în vremea în care a domnit fiul Răreșoaei.

În jurul anului 1830, Vasile Chițăscul și Vasile Suliman, doi zugravi suceveni, au renovat altarul, pridvorul și pronaosul, procedând la „*refacerea unor picturi vechi... la întărirea și rețușarea altora, adăugându-se un strat nou de culoare peste culoarea cea dintâi*” (I. Ioan, Sc. Porcescu, 1981).

S-a mai intervenit apoi, după incendiul din 1862, când s-a încercat curățirea și reânnoirea zugrăvelilor din altar și naos, puternic înnegrite de fum. Au mai rămas, totuși, unele compoziții și portrete în forma lor originală, nefiind afectate de refacerile veacului trecut. Ne referim, în primul rând, la unele picturi din naos: *Judecata lui Iisus de către marii preoți*, *Judecata lui Iisus de către Pilat*, *Plângerea Mironosițelor*, *Deisis* ș.a., care constituie creații de mare valoare istorică și artistică, pe deplin reprezentative epocii căreia îi aparțin (I.D. Ștefănescu, 1946).

Acest tezaur de artă plastică medievală este întregit de pictura existentă în gangul clopotniței lui Alexandru cel Bun. Desfășurată pe o lungime de aproximativ 8 m, chiar la intrarea în incintă, această frescă nu poate trece neobservată și este considerată ca fiind una dintre cele mai interesante și valoroase creații ale genului, precursora a acelor „tratate de filozofie în culori” pe care le etalează exterioarele vestitelor mănăstiri ale Bucovinei. Realizată în secolul al XV-lea, zugrăveala la care ne referim a suferit și ea, de-a lungul veacurilor, unele intervenții și rețușări, cele mai consistente fiind datorate, după cât se pare, aceluiași Chițăscul și Suliman, care au *îndreptat* pe la 1830 și unele picturi din interiorul bisericii. Valoarea ei a rămas totuși nealterată și rezidă atât în caracterul ei istorico-documentar,

cât și din conținutul filozofico-religios exprimat cu mijloace artistice dintre cele mai sugestive.

Unele scene și detalii ne introduc în atmosfera specifică secolului al XV-lea, oferindu-ne până și forma originală a Bisericii *Înălțarea Domnului*. Alte segmente de zugrăveli aduc în prim plan momente și personaje din Vechiul și Noul Testament, dar ceea ce considerăm că este absolut inedit și demn de remarcat în *narațiunea* întregului ansamblu plastic este *prezentarea* prin imagini a romanului religios *Varlaam și Ioasaf*, pe care N. Cartoian îl considera *cel mai renumit și mai bun roman spiritual al evului mediu*, creație care a circulat în limba slavonă la Mănăstirea Neamț încă din secolele XIV – XV.

Clopotnița sau turnul clopotniță este o construcție masivă, amplasată pe latura de vest a incintei. Pe partea exterioară, spre vest, sunt două icoane: Cea de jos, a *Înălțării Domnului*, cea de sus a *Bunei Vestiri*. Cea dintâi este în legătură cu hramul bisericii lui Ștefan cel Mare, cea de-a doua este în legătură cu hramul paraclisului care se află la etaj. Tot pe această fațadă este și o pisanie, cu text românesc și caractere chirilice, din anii 1819-1821, când s-a realizat supraînălțarea turnului-clopotniță și Paraclisul *Buna Vestire*. Pe partea exterioară, spre incintă, este un *ochi* într-un triunghi, care simbolizează pe *cel Atoate Văzătorul*, sau *Atotștiitorul*. Ochiul amintește de veche numire a mănăstirii Neamț, *Atotștiitorul*, sau *Pantocratorul*. Felul cum au fost potrivite cele 11 clopote (dintre care unul de 4 tone), pentru tragerea tuturor, a fost destul de bine armonizat, încât ele produc un sunet plăcut, melodios, îmbietor la reflecții, cu ecou impresionant în mijlocul naturii înconjurătoare. Mulți scriitori au descris armonia și cântecul acestor clopote, însă niciodată nu vor putea fi simțite în toată profunzimea și splendoarea vibrațiilor lor decât auzindu-le (G. Galaction, 1916).

Turnul octogonal sau Pârgul, cum se mai numește, este așezat în partea de nord-est a incintei. Refăcut în 1754, el are un parter și trei etaje. Aspectul exterior este de turn medieval de fortificație.

În turnul clopotnița se află Paraclisul *Buna Vestire*, amenajat în anii 1818-1823, prin grija Mitropolitului Veniamin Costache (N. Tomescu, 1942). Deteriorat în urma incendiului din 1862, Paraclisul a constituit obiectul unor ample lucrări de restaurare prin grija starețului Timotei, sfințirea săvârșindu-se la 13 septembrie 1873 de către Mitropolitul Calinic Miclescu. Cu ocazia restaurărilor din 1953-1961, sub dușumeaua acestui paraclis s-a descoperit o icoană *al fresco* „*Înălțarea Domnului*”, care inițial se afla în exteriorul zidului, în partea de vest a construcției din secolul al XVI-lea (I. Ioan, 1962).

Pe latura nordică a incintei, la etajul clădirii, s-a ridicat în 1809, pe cheltuiala Mitropolitului Veniamin Costache, un alt Paraclis, cu hramul „*Adormirea Maicii Domnului*”. Distrus și el de incendiul din 1862, a fost refăcut în 1873, locul său fiind mascat azi printr-o mică turlă oarbă, de formă octogonală. Foarte interesantă din punct de vedere artistic este catapeteasma acestui Paraclis, ale cărei icoane au fost zugrăvite de ierodiaconul Clăudie de la Mănăstirea Neamț și diaconul Manolache din satul Drăgănești (E. Diaconescu, 1970). Pe la sfârșitul anului 1540, voievodul Alexandru Cornea a construit o trapeză și o cuhnie de piatră pe locul primei biserici de la Mănăstirea Neamț. Ruinându-se „... *acea cuhnie s-a părăsit de ședere degeaba, iar mai apoi grijind-o și bine tencuind-o și închipuind-o ca un paraclis ...și au mers părinții întru această mănăstire și au cerut voie și blagoslovenie ca să sfințească acest paraclis. Iară Mitropolitul dându-le Antimis le-a dat voie să slujească acolo, zicându-le să puie prăznuirea pe numele Sfântului Mare Mucenic Gheorghe*” (N. Tomescu, 1942).

Paraclisul Sf. Gheorghe a fost amenajat în perioada 1720-1730, fiind apoi reparat în 1794, când încă mai trăia starețul Paisie Velicicovschi. Actuala biserică a fost construită de starețul Dometian în 1826, în stil neoclastic, fiind supusă mai multor lucrări de restaurare în anii 1862-1865 (când edificiul a fost supraînălțat și s-au adăugat alte trei turlle), precum și în 1902 și 1931. În timpul lucrărilor din 1953-1961, Biserica *Sf. Gheorghe* a fost desfăcută și reconstruită între chiliile de pe latura estică a incintei, pentru a pune mai bine în valoare biserica lui Ștefan cel Mare. Catapeteasma a fost zugrăvită în 1798 de Talasie monahul, iar pictura interioară, realizată în culori vii de către Nicolae Stoica și elevii săi Nicolae Gavriela și Vasile Buzuloi, datează din 1966.

Încăperile din cadrul incintei au diverse întrebuințări: saloane oficiale, apartament mitropolitan, stăreția din zid, camere de primire și găzduire a înaltelor personalități, arhondaric pentru găzduirea oricărei persoane care dorește să rămână o zi sau mai multe, camere expoziționale pentru colecția de obiecte bisericești, biblioteca cu depozitele necesare acesteia, grupuri alimentare și sanitare; camerele locuite de părinți sunt cele de pe latura de nord și est. Cerdacurile largi, deschise, împodobite cu flori de toate nuanțele pe timpul verii, fac rămânerea plăcută în mănăstire. Aspectul fortificat al mănăstirii, complet legat între laturi, cu turnul clopotniță, dă impresia unei clădiri fortificate de tip medieval.

În afara incintei, dar în complexul mai larg al Mănăstirii Neamț, s-au mai păstrat și alte monumente, printre care se numără și **Biserica Bagoslav**, situată în cimitir. Se crede că aici s-a construit, încă din secolul al XIV-lea,

primul lăcaș de închinare de la Mănăstirea Neamț, datorat discipolilor lui Nicodim. Biserica de lemn, cu hramul *Sf. Ioan Evanghelistul* (Teologul sau Bagoslavul) a fost înnoită de Alexandru cel Bun și a dăinuit până în anul 1834, când a fost strămutată în satul Groși de lângă Târgu Neamț. Pe locul ei s-a ridicat, în 1834-1835, actuala biserică de piatră, clopotnița separată fiind construită, probabil, în 1861.

Printre osemintele din criptă se află și craniul *femeii cu șalul negru* (Calipso), amintită în versurile lui Pușchin și descrisă atât de veridic de C. Negruzzi, iar în cimitir, alături de numeroasele morminte de arhieriei, stareți și monahi, atrag atenția Monumentul funerar al familiei Botez din Fălticeni, realizat în 1881 de renumitul sculptor C. Stork, ca și mormântul lui Ion Florea zis *Haiducul*, a cărui viața a constituit subiectul unui roman de mare succes (N. Vornicescu, A. Sever, 1976).

Agheasmatarul este o construcție de formă circulară, amplasat în fața incintei, în partea de vest. Construcția a început în anul 1836, sub starețul Mardarie și s-a terminat în anul 1843, sub starețul Neoil, când săpătorul-pietrar N. Legherhaus a executat bazinul de piatră în mijlocul căruia, pe un fus, s-a amplasat un vas. După anul 1870, agheasmatarul a fost reparat, fiind acoperit din nou cu lespezi de piatră și refăcându-se conducta de apă.

În anii 1974-1977 agheasmatarul a fost pictat în frescă de către Theodor-Varahil Moraru din Piatra-Neamț. Picturile, în general cu tematică religioasă-istorică, se desfășoară pe trei registre principale.

Agheasmatarul s-a construit pe locul unde, în vechime, era un șipot numit *Fântâna lui popa Nil ciobanul* sau *Pârâul lui Nil*.

Stăreția, sau *casa Nicodim*, este o clădire cu un trecut bogat. Ea a fost casa starețului Neonil. Ca fost ucenic al lui Vosian, Nicodim Munteanu a moștenit casa și i-a făcut multe îmbunătățiri și recompartimentări. În grădina casei se află un exemplar al arborelui protejat numit *arborele de Tisa*.

La aproximativ 400 m nord-vest de incinta mănăstirii se ridică o construcție cu trei laturi și biserică în mijloc, unde erau adăpostiți monahii bătrâni, bolnavi sau infirmi. Este vorba de **Bolnița și Paraclisul Sf. Ioan cel Nou de la Suceava**, ansamblu ridicat între anii 1843-1846 prin strădania starețului Neonil și pe cheltuiala Elenei Donici *pentru veșnica pomenire a iubitului dumisale fiu Ștefănică Donici*. Bolnița este construită pe parter cu cerdac, iar Paraclisul are formă de navă, cu o absidă răsăriteană și turlă cu mai multe ferestre, cele mai importante reparații fiind cele din 1863, făcute pe cheltuiala monahului Ieremia Eni.

În imediata vecinătate a Mănăstirii Neamț sunt câteva schituri care aparțin de această mănăstire, dintre care amintim:

Schitul Vovidenia, descendent direct al unei vechi vetre monahale, păstrată în tradiție sub numele de *Schitul Slătioru*, care a luat ființă în secolul al XVII-lea. În 1749, episcopul Ioanichie al Romanului, care a stărețit la Neamț, a ridicat pe cheltuiala sa o nouă biserică cu hramul *Intrarea în biserică a Maicii Domnului* (Vovidenia), lăcaș reînnoit între 1790-1799. Pictura interioară a fost executată în tempera de către C. Călinescu în anii 1968-1969, remarcându-se prin multitudinea scenelor inspirate din viața monahală românească (I.C. Bobric, 1969).

La apus de Schitul Vovidenia, peste Dealul Brăilencei, într-o poiană de rară frumusețe, ne întâmpină **Schitul Pocrov**, ctitorie din 1714 a lui Pahomie, fost călugăr la Mănăstirea Neamț și episcop al Romanului între 1707 și 1714. Biserica, din bârne pe temelie de piatră, are plan treflat cu pridvor la apus în axul bisericii și clopotniță separată. Catapeteasma a fost executată odată cu biserica ce poartă hramul *Acoperământul Maicii Domnului* (în slavonă Pocrov), având icoanele zugrăvite „... în maniera picturii bizantino-atonită din care nu lipsesc nici unele elemente kievene” (Melchisedec, 1980).

Se poate spune, pe bună dreptate, că existența multiseculară a Mănăstirii Neamț se împletește cu existența țării și a poporului nostru. Dar această împletire nu trebuie înțeleasă unilateral, în sens strict istoric, fiindcă ea a fost și a rămas nu numai un simbol al credinței noastre strămoșești, ci și o nestinsă vatră de cultură românească, în arderea căreia timpul a plămădit mari valori ale spiritualității noastre naționale.

Mai multe valori care au aparținut Mănăstirii Neamț fac parte acum din fondurile unor instituții de cultură de mare prestigiu, cum ar fi: Muzeul Rumianțev din Moscova, Biblioteca Bodleyana din Oxford, Biblioteca Centrala din Sankt-Petesburg, Biblioteca de Stat din München, altele fiind incluse în Tezaurul Românesc transferat în Rusia în timpul Primului Război Mondial.

Cu toate acestea, în *Biserica Înălțării Domnului* sau în bisericile din jur, în biblioteca și în colecția muzeală a mănăstirii se mai păstrează un mare număr de obiecte care uimesc prin vechimea și prin calitățile lor artistice, adevărate nestemate ale patrimoniului nostru național. În primul rând, ne referim la acea icoană de mari proporții, pictată pe ambele fețe, care domină naosul ctitoriei lui Ștefan cel Mare, icoană *făcătoare de minuni*. Dinspre naos ne întâmpină chipul *Maicii Domnului* cu *Pruncul* pe brațul stâng, iar spre altar se află portretul *Sfântului Mare Mucenic Gheorghe*, stând lângă un scaun cu balaurul sub picioare. Deși icoana este protejată de o superbă ferecătură de argint aurit cu pietre multicolore, executată în anii 1844-1845, suprafețele

descoperite reușesc să pună în evidență trăsăturile ferme și severe ale vechilor picturi bizantine, din care emană, în toată nemărginirea lor, puterea și înțelegerea divină. Coloritul sobru, întunecat de patina vremii, sporește nota de noblețe a figurilor și învăluie totul într-o măreție austeră, ca o aură pe care numai sufletul o poate percepe. Atmosfera de mister ce se degajă în jurul acestei lucrări este întreținută și de aventuroasa ei istorie, o veritabilă odisee în care certitudinea se împletește cu legenda și fabuloasa memorie a tradiției. Se consideră că, prin anul 665, Gherman, viitor Patriarh de Constatinopol între 715-730, ar fi făcut un lung pelerinaj la Locurile Sfinte, ajungând în Lidia, patria Sfântului Mucenic Gheorghe. Aici, el ar fi fost profund impresionat de chipul Maicii Domnului, pictat pe o coloană în prima jumătate a secolului I d.Hr. și a plătit realizarea unei copii care să poarte și chipul Sfântului Gheorghe. Gherman a adus această icoană cu două fețe la Constantinopol, dar, după 730, când au început luptele iconoclaste, ea a fost adăpostită la Roma mai bine de un veac. Abia în vremea Patriarhului Metodie I (843-847) este readusă la Constantinopol unde va rămâne până la începutul veacului al XV-lea, când va fi dăruită lui Alexandru cel Bun (C. Nicolescu, 1971), care a așezat-o în biserica Mirăuți din Suceava, Catedrala mitropolitană a vremii. Se mai știe că Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, care a moștenit această valoroasă creație a artei bizantine, a sfârșit tragic, fiind decapitat la 13 iulie 1447 și înmormântat trei zile mai târziu la Mănăstirea Neamț. Este mai mult ca sigur că icoana tămăduitoare, pomenită în literatura de specialitate sub denumirea de *Lidianca*, *Nemțeanca* sau *Închinătoarea* a ajuns la Mănăstirea Neamț prin dania acestui nefericit fiu a lui Alexandru cel Bun, dacă nu în 1433-1435, atunci în 1445-1447, perioade în care a domnit singur.

Muzeul mănăstirii se află pe latura de vest a clădirilor din incintă, la etaj, în trei săli și pe coridoare. În muzeu se păstrează o piesă de mare interes: *Catapeteasma din Paraclisul Cetății Neamț*, adusă în 1962 de la biserica parohială din comuna Vânători-Neamț. Bogăția câmpurilor aurite și expresivitatea portretelor conferă acestei creații o fastuozitate discretă, invitând totodată la profundă meditație. Autorul, care semnează cu numele Maler Barovschi, nu aparține în nici un caz grupului de zugravi populari locali și nici tradiționalelor curente bizantine, fiind influențat mai degrabă de arta central-europeană. Aceste caracteristici motivează în bună măsură și lipsa de consens a cercetărilor în ceea ce privește datarea iconostasului. După unii, ea constituie „... *cel mai vechi monument de artă sculpturală religioasă din Moldova*”, aparținând secolului al XV-lea, în timp ce alții o plasează în anul 1643.

Dintre celelalte componente ale patrimoniului Mănăstirii Neamț, rețin în atenția în mod deosebit *nebedernița* din 1665 și *epitaful* din 1821 cu scena *Punerii în Mormânt*, crucile sculptate din lemn de măsline sau chiparos, cu superbe învelitori din metal prețios filigranat, potirul din argint aurit a cărui cupă este susținută de un înger și fastuoasele ferecături ale *Evangelieiilor* din 1759 și 1821. Mai sunt expuse câteva icoane din veacurile XVII-XVIII, unele pictate de Nicolae Grigorescu, un vas pentru agheasmă din 1775, un *Panaghiar* din 1750, un *Omofor* care a aparținut episcopului Pahomie al Romanului (1706-1714), o *presă tipografică* (tiparniță de lemn) din secolul al XVIII-lea, două prese tipografice din metal, din secolul al XIX-lea, numeroase xilografuri și diferite piese tipografice.

Biblioteca Mănăstirii Neamț este considerată una dintre *cele mai veche din țară* devenind și *cea mai bogată* prin numărul volumelor și prin valoarea conținutului lor. Unele lucrări care au aparținut mănăstirii se găsesc în prezent în alte instituții. Este cazul vestitului manuscris *Mineiul de la Neamț*, scris pe pergament, după datele paleografice și lingvistice în secolele XIII-XIV, păstrat în Biblioteca Academiei Române. Cel mai vechi manuscris păstrat la Mănăstirea Neamț este un *Tetraevanghel* pe pergament scris la sfârșitul secolului al XIV-lea. Al doilea este un *Liturghier* copiat la finele secolului al XV-lea de Ioan Logofătul. Manuscrise prețioase, provenite din secolele XVI-XVII, mai sunt: *Carte de rugăciuni*, *Slujbenic*, *Apostol*, *Tipicon bisericesc*, *Minei pe luna martie*, *Minei pe luna august*, *Culegere de învățături ale Sfinților Părinți*, *Îndreptarea legii (pravila mare)*, 1652, *Cheia înțeleșului*, 1678, *Viața și petrecerea sfinților*, tipărită de Dosoftei în anul 1682, *Biblia*, tipărită de Șerban Cantacuzino în anul 1688, *Noul Testament*, tipărit de Antim Ivireanu la Snagov în 1699 ș.a.

În prezent biblioteca cuprinde peste 15.000 volume, din care 549 de manuscrise (216 românești, 294 slavo-ruse, 39 grecești).

Grigore Țambac în primii ani ai secolului al XV-lea, în calitatea sa de trimis al Patriarhului din Constantinopol, a pus capăt disputelor canonice dintre Moldova și Patriarhie și a viețuit apoi la Mănăstirea Neamț (Șt. Bârsănescu, 1971).

În veacul al XV-lea, la Mănăstirea Neamț se află o fecundă școală de caligrafi, copiiști și miniaturiiști, care au lăsat posterității lucrări de o excepțională valoare istorică, liturgică și artistică. În prima jumătate a acestui secol, activitatea a fost dominată de vestitul caligraf miniaturist Gavriil Uric, autorul unor adevărate capodopere (cf. și V. Chirica, 2003). Una dintre acestea, *Tetraevanghelul*, scris în 1429, a ajuns tocmai dincolo de Canalul Mânecii, constituind una dintre piesele importante ale Bibliotecii Bodleyana

din Oxford (G. Ivașcu, 1964; S. Ulea, 1974). Școala de caligrafi și miniaturişti de la Neamț a continuat să se dezvolte în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și apoi în tot veacul al XVI-lea, multe dintre manuscrisele de aici constituind comenzi voievodale pentru Putna și pentru alte mănăstiri din Moldova. Copiștii de la Neamț au atins un asemenea nivel încât lucrările lor erau căutate și considerate ca *odoare*, grafia și ornamentica influențând, mai târziu, atât producția tipografică a unor centre de cultură din țară, cât și creația gravurilor și chiar a constructorilor de edificii religioase. Aceste bogate tradiții cărțurărești au fost continuate și dezvoltate în veacul al XIX-lea prin înființarea unei tipografii din teascurile căreia au ieșit primele volume în anul 1807.

Până la 1883 s-au tipărit aici 133 de titluri cu literă chirilică, iar între 1923-1980 alte 333 titluri cu literă latină, la care se adaugă mai multe reviste, periodice și publicații ale Mitropoliei Moldovei și Sucevei (I. Ivan, Sc. Porcescu).

În strânsă legătură cu activitatea tipografică s-a dezvoltat la Mănăstirea Neamț o cunoscută școală de sculptori în lemn și gravori. Monahii Ghervasie și Nazarie, Teodosie și Damian, Simeon și Nicolae au împodobit cu opere de artă spațiile libere ale cărților, creațiile lor contribuind, după 1860, când s-a trecut la folosirea zincografiei, un model și o inepuizabilă sursă de inspirație. De sub teascurile de la Neamț au putut ieși astfel unele lucrări monumentale, cu certe calități artistice, așa cum a fost *Evanghelia* din 1821. Aici a văzut lumina tiparului, în anul 1825, prima ediție tradusă de Vasile Vârnab a operei lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei*.

Tradițiile școlii de grămătică de la Mănăstirea Neamț, considerată în timpul lui Ștefan cel Mare o veritabilă „facultate de litere” au dăinuit peste veacuri, înfruntând toate vicisitudinile, incendiile și prădăciunile. La 1821 se vorbește aici despre *Școala lui Ilarie*, la 1834 despre *Școala lui Neonil*, pentru ca în 1834 să ia ființă, cu sprijinul Mitropolitului Veniamin Costache și al lui Gh. Asachi o *școală duhovnicească*, ce a funcționat până în 1848, primind ucenici și de la alte mănăstiri din Moldova (M. Păcurariu, 1959).

În martie 1855, domnitorul Grigorie Ghica semnează afișul de sfințire a unui *Seminar la Mănăstirea Neamț*, instituție de recunoscut prestigiu, cu o remarcabilă contribuție la buna pregătire a atâtor generații de preoți. Astăzi funcționează ca Seminar Teologic Liceal, absolvenții acestui liceu putând urma una din secțiile Facultății de Teologie.

La Mănăstirea Neamț a existat un ospiciu care a avut un caracter strict medical. Începând cu anul 1851 și cu anul 1853 găsim o strictă evidență pentru ceea ce era a ospiciului și ceea ce era a bolniței bătrânilor

cu „spitalăsu” ei de mai târziu. La ambele instituții medicale din Mănăstirea Neamț au funcționat medici calificați. Pentru îngrijirea bolnavilor din spital și ospiciu, medicii erau ajutați de monahi și frați, ca infirmieri, cei mai pricepuți fiind îndrumați corespunzător. La 9 noiembrie 1886 Mihai Eminescu este adus la Mănăstirea Neamț și internat pentru tratament, unde rămâne până în primăvara anului 1887, când pleacă la Botoșani și este internat la spitalul „Sfântul Spiridon”.

Pe lângă bolnițe a existat și *spițeria* sau farmacia, atestată în anul 1760, pe care starețul Paisie a mărit-o și în care se adunau mai ales buruieni de leac, culese și uscate de părinți. Spițeria sau farmacia mănăstirii funcționa după norme tradiționale, consacrate prin experiența profesională a spițerilor care, de foarte multe ori, erau proveniți sau recrutați dintre călugării mănăstirii (S. Iszak, 1979).

Pentru tratamentul bolnavilor cu afecțiuni reumatice, la Vovidenia s-a organizat un staționar cu căzi și cabine, deoarece erau acolo ape cu proprietăți terapeutice. Despre *băile de la Vovidenia* găsim referințe oficiale încă din anul 1868, când doctorul Ion Chania le-a descoperit eficacitatea și a stăruit pentru valorificarea lor. Izvorul din pădure e cunoscut sub numele de *Puturosul*. În timpul Războiului de Independență s-a organizat la Mănăstirea Neamț o ambulanță pentru răniți.

Un moment în care s-au arătat sentimentele național-patriotice a fost cel al Războiului pentru Independență. Călugării din Mănăstirea Neamț, la apelul făcut de către Mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu, ca să meargă în spitale pentru îngrijirea răniților și a bolnavilor „...îndat, cu mare entuziasm, au și început a se înscrie spre a lua parte la această frumoasă misiune...” (Sc. Porcescu, 1977).

De asemenea, în anul 1918, Mănăstirea Neamț raporta despre modul în care a răspuns în tot timpul războiului la ajutarea armatei, refugiaților și bolnavilor. Mulți călugări au primit decorații ca o răsplată binemeritată pentru jertfelnicia și devotamentul de care au dat dovadă, acolo unde au fost chemați.

Unul dintre cei mai importanți arhieri ai Mănăstirii Neamț a fost Paisie Velicicovschi. Născut în Ucraina, la Poltava, se călugărește în 1746 la Muntele Athos, de unde a plecat în 1775. Se stabilește cu ucenicii săi la Mănăstirea Neamț, unde a reorganizat obștea, deprinzând pe mulți să practice isihasmul. Timpul petrecut de Paisie la Neamț reprezintă „apogeul activității lui” și aici s-a realizat „o a doua epocă de înflorire a vieții culturale... , după aceea a veacului al XV-lea și aceea a veacului al XVI-lea” (I.D. Lăudat, 1968).

Traducerile din Sfinții Părinți au fost o preocupare majoră în activitatea lui Paisie și a ucenicilor săi; au fost traduse opere fundamentale ale literaturii patristice, fără să fie neglijate nici alte domenii. Așa se explică faptul că s-au făcut traduceri din literatura populară, din scriitorii clasici greci, din filozofii antichității și chiar cărți cu conținut istoric. Literatura patristică a fost pusă în circulație cu titluri din marii învățători și ierahi ai Bisericii, ca Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur; din a părinților îmbunătățiți și înduhovniciți ca Teodoret, Ciprian, Eusebiu al Cezareei, Efrem Sirul, Ioan Scărarul, Fericitul Augustin. Grigorie Paloma, Grigorie Sinaitul. Dintre cărțile populare s-au tradus și copiat aici *Viața Sfântului Vasile cel Nou și Vămile Văzduhului, Alexandria, Esopia, Minunile Maicii Domnului, Varlaam și Iosaf, Floarea darurilor* (N. Cartoian, 1974).

S-au tradus texte din filozofii și scriitorii greci Aristofan, Aristotel, Platon, Plutarh, Socrate. Nu lipsesc nici manuscrise cu conținut istoric: *Viața Sfântului Nifon, Patriarhul Țarigradului, un Letopiseț* al lui Nicolae Mavrocordat. Lucrarea lui Paisie, bazată pe principiile notate mai sus, a dat puternic impuls activităților culturale și bisericești de la Mănăstirea Neamț (MIBMMS, 1974). Paisie a lăsat la Mănăstirea Neamț o lucrare care nu se cuprinde numai în pilda vieții personale, în organizarea vieții de obște pe temelia învățaturii Sfinților Părinți, ori în îndreptarea cărților patristice și în traducerea lor în limbile română și rusă ci, mai ales, în faptul că a creat o ”școală de viață duhovnicească care a provocat, în cadrul monahismului, în general, o mișcare duhovnicească, aprinzând inimile cu iubire față de viața de mănăstire..., stârnind dorul de nevoiță monahicească lăuntrică și de lucrare lăuntrică” (S. Cetferikov, 1943).

Mormântul Arhimandritului Paisie Velicicovschi, mort la 15 noiembrie 1794, se află în incinta bisericii „Înălțarea Domnului” de la Mănăstirea Neamț. Este prăznuit de biserică la 15 noiembrie.

Mănăstirea Neamț, cu hramul *Înălțării Domnului* este administrată de starețul Benedict Sauciuc, care are în subordine 60 de călugări ducând viață de obște.

5. Biserica Nașterea Sf. Ioan Botezătorul din Piatra-Neamț

A fost construită de Ștefan cel Mare, în anii 1497-1498.

Pisania de la intrarea în Biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” consemnează: *„Binecinstitorul și de Hristos iubitorul Io Ștefan Voievod, a început și a zidit și a săvârșit acest hram în numele nașterii cinstitului și slăvitului proroc Ioan Botezătorul și Înainte mergătorul, întru rugă sieși și doamnei sale Maria și prea iubitului lor fiu Bogdan Voievod, care a început a se zidi în anul 7005 (1497) iulie 15 și s-a săvârșit în anul 7006 (1498) iar al domniei sale al 40 și doilea curgător, luna noiembrie, 11 zile”* (L. Șimanchi, 1969).

Interiorul este împărțit după sistemul devenit clasic: pronaos, naos și altar. Pronaosul este acoperit cu două calote sferice, dispuse în filă și separate printr-un mare arc transversal din piatră. Un perete masiv despărțea pronaosul de naos. În urma unei intervenții relativ recente, ținând de necesitatea măririi spațiului interior, s-a practicat o deschidere mare în zid, terminată cu un puternic arc transversal.

Naosul este împărțit în trei spații, separate prin două arce dublouri transversale. În naos, două abside practicate în grosimea zidului se regăsesc marcate în exterior, flancate de contraforți și acoperite cu o copertină din piatră de talie, care urcă până la înălțimea nașterii bolților.

Absida altarului are forma uzuală semicirculară, fiind boltită în sfert de sferă, cu o singură fereastră centrală, situată pe axul navei. Ne lipsesc, evident, minusculele rituale din peretele estic și nișele tradiționale ale proscomidiei și diaconiconului.

Intrarea în biserică se face printr-un portal de piatră, de factură gotică, creație cu totul remarcabilă prin îmbinarea unor elemente comune epocii cu altele de certă originalitate.

Valorificare decorativă a exterioarelor începe chiar de la soclul bisericii. Acuratețea execuției, profilatura subliniată printr-o succesiune de benzi orizontale în relief și existența planului înclinat intermediar, conferă elementului constructiv subiacent nu numai o notă de plenitudine și soliditate dar și certe calități plastice.

Partea superioară a construcției a oferit meșterilor anonimi de la Piatra largi posibilități pentru etalarea unui repertoriu plastic pe cât de variat, pe atât de caracteristic epocii. Două rânduri de ocnite separate printr-un brâu de ceramică smălțuită se suprapun simetric, câte două ocnite mici deasupra uneia mari și toate sunt bine conturate prin chenare de cărămizi aparente, viu colorate.

Lucrările de restaurare din 1937-1938 au redat bisericii, în măsura în care acest lucru mai era posibil, forma sa originală. Vechea catapeteasmă nu se mai păstrează aici, iar cea actuală a fost montată cu prilejul lucrărilor din 1868-1873, fiind sculptată de „Gherasim monahul și Tănase sculptorul” și zugrăvită de către pictorii conduși de Panaite Mavrodin, „după modelul de la Agapia” (MIBMMS, 1974).

Fiind o biserică de curte, Ștefan cel Mare a înzestrat-o cu odoare foarte prețioase din punct de vedere artistic și cultural. Deducem acesta după acel scump Tetraevenghel din anul 1502, operă a ieromonahului Spiridon din Mănăstirea Putna. Acest manuscris poartă mențiunea că a fost lucrat din porunca lui Ștefan cel Mare pentru „biserica sa cu hramul Sf. Ioan, de la curțile sale de la Bistrița”, ridicându-se la valoarea unei adevărate opere de artă prin ornamentația bogată și miniaturile ce înfrumusețează textul (L. Șimanschi, 1969). Cartea este păstrată la Muzeul de Istorie a României și e scrisă pe foi mari de pergament, în limba slavonă, fiind ilustrată cu miniaturi pe pagini întregi, reprezentând portretele evangheliștilor.

Un deosebit interes istoric prezintă și Noul Pomelnic, întocmit în 1792, care consemnează cele mai importante evenimente din existența multiseclară a acestei ctitorii voievodale. Obiectele de cult și odoarele vechi ale ctitorului s-au pierdut, biserica fiind deseori prădată și incendiată.

Turnul de intrare se află la nord-vest de biserică și s-a păstrat destul de bine, fără modificări importante care să-l îndepărteze de forma sa inițială. „Mult mai elegant, mai bine proporționat și mai bogat în detalii valoroase de arhitectură față de cel de la Mănăstirea Bistrița” (G. Ionescu, 1963), turnul din Patra-Neamț a fost construit la un an după sfințirea bisericii, fapt consemnat în pisania de pe zidul estic: „*Io Ștefan Voievod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a zidit această clopotniță împreună cu doamna sa Maria, fiica lui Radu*”

Voievod, și cu prea iubitul lor fiu Bogdan Voievod, în anul 7007 (1499), iar al domniei sale al 43-lea curgător, octombrie 28”.

Turnul a fost, evident, ceea ce este și astăzi – clopotniță, dar, fără îndoială, nu-i va fi lipsit nici rolul de „punct de observație”. Construcția este executată din piatră brută, străbătută de câteva brăe de cărămidă. Pe fețele netede ale blocurilor de pe la colțuri se mai păstrează pe alocuri discurile mici de teracotă smălțuită și colorată, care astupă găurile lăsate de cleștii cu care au fost ridicate pietrele pe schelă, îmbogățind totodată decorul fațadei. Camera clopotelor prezintă urmele arcelor de susținere și pandantivi de colț, ceea ce ne duce cu gândul la o boltă semisferică.

În anul 1920 s-a făcut supraînălțarea turnului, creându-se o încăpere pentru „păzitorii de foc”. Astăzi, deși a încetat să mai fie cea mai înaltă construcție din oraș, turnul lui Ștefan cel Mare a rămas un simbol și o mărturie de necontestată valoare sentimentală, găsindu-și locul cuvenit pe emblema a acestei străvechi urbe românești.

Nicolae Iorga descria Biserica Sf. Ioan din Piatra-Neamț astfel: *„Biserica se ascunde în taina unor arbori bătrâni. Pe zidurile ei, așa cum au ieșit din mâna vechilor meșteri, s-a așternut numai lucrul de fildeș al sutelor de ani care au trecut. Cruțată de orice ruină, ea înfățișează azi desăvârșita biserică a lui Ștefan cel Mare”.*

6. Mănăstirea Bisericani

A fost ridicată de Ștefăniță Vodă între 1517-1527 și refăcută de Dimitrie Moruzzi în 1786.

Urmând firul drumului Piatra Neamț – Bicaz, la doar 10 km de oraș se desparte un drum lateral, cu un traseu sinuos, care la o altitudine de aproximativ 650 m, sfârșește în fața complexului de clădiri al Sanatoriului Bisericani. Acolo se mai păstrează amintirea și o parte din construcțiile Mănăstirii Bisericani, una dintre cele mai importante mănăstiri din această zonă, care, de aproape trei veacuri a rivalizat ca bogăție și ca forță spirituală cu vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun de la Bistrița.

Inițial, pare să fi existat aici o sihăstrie a Mănăstirii Bistrița, într-un loc retras și îndepărtat, mărginit la apus de muntele Pietrosul, la sud de dealurile Crucii și Grecului, de Vornava la nord. O veche tradiție consemnează sosirea la Bistrița a monahului Iosif, care, după un îndelung pelerinaj prin Locurile Sfinte, se reîntoarce în fruntea unui grup de anahoreți ce-l însoțiseră în anii petrecuți acolo. Dar, nu după multă vreme, acest călugăr Iosif și micul său grup se retrag în munți, adăpostindu-se în scorburi și rugându-se într-o peșteră în stânci. Pentru acest insolit obicei li s-ar fi spus „bisericoși” sau „bisericani”, denumire ce s-a extins asupra așezării monahale pe care ei au întemeiat-o, după părăsirea Mănăstirii Bistrița. Pe la 1498, Iosif și toți ceilalți închinători de la Bisericani au început să-și ridice biserică, dar, cum nu dispuneau decât de propriile mijloace, se osteneau fără prea mare spor. Abia în timpul lui Ștefăniță Vodă (1517-1527), nepotul lui Ștefan cel Mare, călugării de la Bisericani reușesc, cu ajutorul acestuia, să-și ridice locaș trainic de piatră. Și tot Ștefăniță, terminând biserica, o înzestrează cu teren.

Se pare că primul schit de lemn s-a ridicat aici încă din vremea lui Alexandru cel Bun, acesta făcând și primele donații. Mai târziu, Ștefan cel Mare, Ștefăniță Vodă, Petru Rareș și Alexandru Lăpușeanu s-au înscrisșiei printre ctitorii donatori, Ștefăniță Vodă fiind acela care a ridicat prima biserică de zid (MIBMMS, 1974).

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, moșia schitului Bisericani se extinde vertiginos prin daniile domnești și boierești, ajungând să cuprindă o mare parte din cursul mijlociu al Bistriței, până dincolo de Bicaz și aproape toată valea Tarcăului (C. Mătasă, 1929). Constantin Movilă, Ștefan II Tomșa, Radu Mihnea și Miron Barnovschi sunt acei domni ai țării care, în afara unor întinse suprafețe de teren și păduri, înzestrează obștea monahală de aici cu un mare număr de stâne aducătoare de mari și importante venituri. În aceste

condiții, încă de la începutul secolului al XVII-lea, Schitul Bisericani este recunoscut ca mănăstire, ajungând să se numere printre cei mai mari proprietari funciari de pe valea Bistriței (M. Drăgotescu, D. Bârlădeanu, Gh. Bunghez, 1970).

Această perioadă, atât de rodnică sub aspect economic, se manifestă pozitiv și în dezvoltarea ansamblului de locuințe al mănăstirii. În 1631, în timpul domniei lui Moise Movilă, marele logofăt Dumitrașcu zidește și turnul cel mare din colțul sud-vestic. În 1627, sub Miron Barnovschi Movilă, se construiesc primele trei turnuri ce vor marca tot atâtea colțuri ale incintei. Tot atunci, sau în anii imediat următori se construiesc și zidurile de incintă dintre aceste turnuri, Mănăstirea Bisericani transformându-se într-un loc sigur, chiar și în vremurile cele mai tulburi. De asemenea, în 1637, sub Vasile Lupu, s-a zidit pronaosul și clopotnița de deasupra sa, trapeza și pivnița, clisiarnița și mai multe chilii de lemn. La începutul secolului al XVIII-lea, Mănăstirea Bisericani continuă să rămână unul dintre cele mai importante așezăminte monahale din această parte a țării. Pe harta întocmită de Dimitrie Cantemir, printre puținele obiective consemnate pe valea Bistriței figurează Mănăstirea Bisericani.

Dar biserica lui Ștefăniță Vodă, cu adaosurile ei din 1637, începe să se ruineze și, în 1786 este refăcută din temelii, după cum aflăm din pisania de la intrare: *„Această sfântă biserică ce prăznuiește Buna Vestire, fiind întâiu zidită de Ștefan Vodă, fiul lui Bogdan Vodă din leat 7020 (1512) și fiind învechită și pornită spre răsiprire s-au prefăcut din temelie de izvoară cu ajutorul și mila lui Dumnezeu, în zilele luminatului Domnului nostru Constantin Dimitrie Moruzzi Voievod, prin silința și osteneala ieromonahului Ioil, egumen de Bisericani, leat 1786, iunie 20”* (MIBMMS, 1974).

În legătură cu cele cuprinse în pisanie se impun două observații. În primul rând, data primei zidiri (1512) este eronată, deoarece Ștefăniță Vodă a urcat pe tronul Moldovei abia în 1517, și nu este excuș ca cel care a realizat această inscripție să fi copiat greșit data respectivă de pe cea originală. Pe de altă parte, s-a constatat că refacerea din 1786 nu a fost chiar totală, deoarece s-a mai păstrat pronaosul din 1637 cu camera clopotelor de deasupra sa.

Intrarea în biserică se află pe latura de sud, printr-un portal de piatră sculptată, ce reproduce cunoscutul motiv al baghetelor încrucișate. Același motiv reapare și la chenarul de piatră al celor două ferestre ale turnului. Turnul clopotniță este o construcție masivă, căreia i s-a redus din înălțime cu prilejul lucrărilor din 1786. Absida altarului, de formă pentagonală, are

două ferestre mari, care înlocuiesc obișnuita fereastră în ax, ca la Socola și „Sf. Gheorghe” din Iași.

Pe latura de miazănoapte s-a construit un zid de sprijin, care acoperă absida nordică și tot corpul bisericii. Tot pe această latură, până la colțul nord-vestic al incintei, se înșiră cinci contraforturi masive, două dintre ele sprijinind zidul dublu al bisericii. Întreaga construcție degajă o atmosferă de echilibru și austeritate. Dar șirul de ocnite aflat sub cornișă și eleganța turlei de deasupra naosului, mai nuanțează suprafețele exterioare, altfel monotone.

În interior, dacă exceptăm pronaosul adăugat în 1637, nu putem distinge decât o singură încăpere, divizată în trei cu ajutorul a două arce transversale. Învelitoarea este realizată din șiță în trei ape și marchează printr-o lucarnă oarbă tainița. Naosul are câte două ferestre pe fațadele de nord și de sud (caracteristică proprie secolului al XVIII-lea), iar în peretele vestic se află ușile scârilor ce duc în turn și la tainița de sub acoperiș.

Biserica nu are pictură decât pe calotă și pe pandantivii bolților. Parte din zugrăvelile interioare ale bisericii au fost executate de către Nicolae Moscoblis și de egumenul Kir Paisie, care ne-a lăsat o splendidă catapeteasmă, zugrăvită în stil neobizantin, datând de la 1790. Această catapeteasmă este de o rară frumusețe; ornamentația bogată, de o vivacitate cromatică ieșită din comun, contrastează cu sobrietatea icoanelor zugrăvite pe fonduri mate, de o discreție care impune.

Pe bolta altarului este reprezentată „Sfânta Treime”, iar în cupola turlei „Mântuitorul Iisus Htristos Pantocrator”. În registrele de icoane s-au cruțat benzi libere în care s-au pictat mănunchiuri miniaturale de trandafiri, după modelul desenelor populare. În același spirit s-au realizat și ușile împărătești, remarcabile prin sculptura densă de arabesc a suprafețelor dinspre naos. Lucrate din scânduri mari de stejar, ușile diaconești se mențin pe aceleași coordonate stilistice, însă decorația sculpturală este mai aerisit spațiată, întărind expresivitatea picturilor din zonele centrale (M. Drăgotescu, D. Bârlădeanu, Gh. Bunghez, 1970).

După ce așezământul monahal de la Bisericiani pierde cele mai importante surse de venituri, tezaurul se risipește, clădirile se ruinează, iar numărul călugărilor scade. Pe la 1880 pleacă ultimii călugări și întregul complex de clădiri va fi abandonat.

Abia în 1885 se amenajează sumar un penitenciar, dar, după o scurtă perioadă de funcționare, clădirile sunt iarăși părăsite, până în 1905, când au fost preluate de Societatea pentru profilaxia tuberculozei și transformate în sanatoriu. De atunci s-au făcut modificări datorită cărora este destul de greu de reconstituit vechea configurație a complexului mănăstiresc.

Ansamblul sanatoriului mai păstrează totuși, în afara bisericii, și alte elemente al căror aspect monumental poate constitui un prețios indiciu în aprecierea configurației fostei mănăstiri. Fosta capelă a mănăstirii rămâne, însă, cea mai interesantă dintre vechile părți componente păstrate până azi. Se spune că prin secolul al XVI-lea pustnicii de aici au pus într-un stejar o icoană mică a Maicii Domnului. Aceasta a fost descoperită și acum este la mare cinste, construindu-i-se o biserică mică numită „La iconiță”. Practic, astăzi activitatea se desfășoară în jurul acestei biserici, în vechea mănăstire fiind sanatoriul.

Hramul bisericii este „Buna Vestirea”. Astăzi, în mănăstire sunt 12 cășugări care duc viață de obște sub îndrumarea starețului protosinghel Serafim Mihail.

7. Biserica Sf. Nicolae din Cetatea Neamț

„... Dăm iar în șoseaua ce trece prin dumbrava de stejari – notează Alexandru Vlahuță – și, de la Coverga, ne lăsăm la dreapta pe valea Nemțșorului în satul Vânători și ne oprim pe prundul Ozanei, sub malul râpos, înalt, pe fruntea căruia stă, ca o coroană, fantastica ruină a Cetății Neamțului. Puternic înfipt în creștetul unui grind stâncos, având în spate întunecime de codri, în față prăpastie sub metereze-nalte și vedere largă pe toată valea, cuibul acesta de vulturi, cum îl numesc legendele, a înfruntat adesea cu o mână de voinici oștiri năvălitoare, și-n șase veacuri de nepătată mândrie, o singură dată și-a deschis porțile fără de luptă, și-atunci, nu unui cuceritor străin, ci falnicului domn al tuturor românilor – Mihai Viteazu” (Al. Vlahuță, 1964).

Impunătorul monument de pe Culmea Pleșu, care a încântat privirile și a stârnit imaginația atâtor generații, nu are obârșii teutonice, așa cum au considerat unii cercetători induși în eroare de numele său (R. Popa, 1963). Investigațiile arheologice întreprinse aici timp de mai mulți ani s-au soldat cu descoperirea exclusivă a unor vestigii autohtone, ceea ce exclude posibilitatea construirii cetății de către meșteri germani aduși din Transilvania (N. Constantinescu, 1963). S-a ajuns, astfel, la concluzia că fortăreața de pe malul Ozanei datează din secolul al XIV-lea, fiind ridicată într-o primă formă în timpul domniei lui Petru I Mușat, probabil între anii 1382-1387, cu ajutorul țaranilor din împrejurimi și al unor pricepuți meșteri moldoveni (Gh. Diaconescu, 1959).

În forma sa inițială, cetatea era alcătuită doar din fortul central, de formă pătrată, și turnuri de apărare în colțuri. Judecând după nivelul crenelurilor vechi ce s-au păstrat pe latura estică, zidurile aveau aproximativ 12 m înălțime și o grosime de 3 m. Pentru a evita eventualele alunecări și surpări și pentru a nu reduce din altitudinea culmii executând lucrări de nivelare a terenului, constructorii de pe Dealul Pleșu au sprijinit zidurile pe stânca vie, săpând șanțuri adânci de fundație, dispuse în trepte. Valorificând materialul șistos extras chiar de la fața locului, s-a folosit un mortar în compoziția căruia intrau, pe lângă nisip și var, cărbune, bucăți de cărămidă și pietriș, iar între paramentul mai îngrijit din exterior și cel din interior s-a turnat un emplecton din piatră de râu, fixată cu mortar și bârne groase dispuse transversal (N. Constantinescu, 1963)

Turnurile cetății mușatine nu erau turnuri exterioare cum întâlnim în marea majoritatea cazurilor. Spațiul ce putea fi cuprins între ziduri fiind limitat, a fost preferată soluția turnurilor interioare pentru a putea împinge linia zidurilor chiar până acolo unde începe panta. Poarta principală a

cetății s-a stabilit pe latura de nord, iar în afara zidului s-au construit 14 contraforturi masive, unele dintre ele de proporții impresionante. Un șanț adânc, probabil fără apă, proteja zidul împotriva atacurilor lansate de pe panta dealului. În ceea ce privește drumul de acces, acesta venea dinspre Oglinzi, străbătând pe la nord pădurile de pe Dealul Pleșu, pe traseul potecii existente astăzi.

De asemenea, o fântână cu un debit satisfăcător, situată chiar în curtea interioară, asigura o bună aprovizionare cu apă garnizoanei și tuturor celor refugiați în cetate (R. Popa, 1963).

Astfel concepută și realizată, Cetatea Neamțului era practic inexpugnabilă, intrând în istorie în anul 1395, când înregistrăm prima sa mențiune documentară. Atunci, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, intrând în conflict cu Polonia, a intrat în Moldova pentru a-și asigura supunerea acesteia și consolidarea bazei sale de operațiuni. La 2 februarie 1395 el se afla cu armata *ante castrum*, acest lucru fiind consemnat într-un document de cancelarie, care ne îndreptățește să credem că regele ungar supuse unui puternic asediu fortăreața de pe Dealul Pleșu. Nu cunoaștem din surse directe deznodământul acestei expediții, dar, având în vedere că oștile invadatoare s-au retras în grabă din Moldova și că inscripția de pe piatra de mormânt de la Rădăuți a lui Ștefan I Mușat menționează victoria obținută la Hândău (astăzi Ghindăoani, nu departe de Târgu Neamț), putem conchide că Cetatea Neamț a suportat cu succes „botezul focului”, rezistând la acest prin contact cu dușmanul.

Un document din 1403 amintește pentru prima dată un pârcălab de Neamț în persoana lui Șandru, iar în 1415 această funcție pare să fi fost îndeplinită de Stanislav Rantompan, un cunoscut boier moldovean care a făcut parte din delegația trimisă la Conciliul de la Costanta (Elveția).

Documentele din anii 1436-1449 îl menționează pe Duma, fiul lui Limbădulce, ca pârcălab de Neamț, cela care a înlesnit polonilor ocuparea cetății în timpul luptelor dintre Bogdal al II-lea și Alexandrel (*Ibidem*).

Dacă în primele sale decenii de existență Cetatea Neamț putea să reziste oricărui atac, în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea, când a crescut forța de șoc a artileriei și s-au perfecționat celelalte mijloace de asediu, ea nu mai prezenta suficientă garanție. Adăugând la aceasta și necesitatea de a opune pericolului otoman în continuă ascensiune un sistem defensiv pe măsura forței pe care avea să o înfrunte, găsim firesc efortul lui Ștefan cel Mare de a încinge țara cu un brâu de cetăți dintre cele mai trainice și de a consolida pe cele din interior.

La Cetatea Neamț, iscusitul strateg care a stăvilat expansiunea otomană la nordul Dunării, a inițiat o amplă activitate constructivă, desfășurată probabil în scurtul răgaz dintre cele două expediții turcești dezlănțuite în

ianuarie 1475 și iulie 1476. Cu această ocazie s-a ridicat un al doilea zid pe latura nordică a vechii cetăți, prevăzut cu patru bastioane de formă semicirculară, mai ușor de protejat în fața tirului de artilerie. Distanța dintre ziduri a fost amenajată prin astuparea vechiului șanț de apărare, săpându-se un altul și mai dificil de escaladat în fața unei noi pânze de ziduri. Înălțimea întregului ansamblu s-a ridicat, prin adăugiri, la aproape 20 m, iar poarta principală s-a deschis sub turnul nord-estic, vechea poartă rămânând ca o intrare secundară spre nord. În incintă, ca excepția laturii nordice, s-au ridicat de-a lungul zidurilor construcții masive cu subsol, parter și etaj, dezvoltate și modificate în repetate rânduri după Ștefan cel Mare.

Întregul ansamblu fortificat de pe Dealul Pleșu era întregit prin podul de acces la poarta principală, construit din lemn peste piloni masivi din piatră. Arcuindu-se în fața porții, podul permitea un bun control și o eficientă apărare din partea garnizoanei, cu atât mai mult cu cât ultima parte a podului din fața zidului putea fi ridicată, oprind astfel pe asediatori.

Măsurile luate de Ștefan cel Mare și-au dovedit utilitatea și eficiența mai curând decât era de așteptat, cu prilejul campaniei conduse de însuși Mahomed al II-lea în vara anului 1476. Nereușind să stăvilească tăvălugul oștilor turcești la Războieni, românii au pregătit cetățile pentru îndelungat asediu, aplicând totodată și o nimerită tactică de hărțuire.

După eșecul suferit în fața cetății Sucevei, care a rezistat atacurilor sub comanda lui Șendrea, cuceritorul Constantinopolului s-a îndreptat cu grosul oștirii, la începutul lunii august 1476, spre Cetatea Neamț, unde se adăpostise, după câte se pare, familia domească. În acele zile s-au scris cele mai glorioase pagini din istoria cetății și a Moldovei, desfășurarea evenimentelor fiind pe larg consemnată în cronicile vremii: „... *Întorcându-se tabăra pe altă cale – scrise Angiolella, cronicarul oficial al lui Mahomed al II-lea – ne-am dus la un castel puternic situat în munți, în care se găseau prizonierii prinși cu un an mai înainte, în iarnă, când a fost zdrobit pașa Suliman .... Făcând încercare de a cuprinde fortăreața amintită, s-au așezat șapte bombarde și în decurs de opt zile s-a făcut încercarea de a cuprinde, dar două din acele bombarde s-au spart, iar cei care se aflau în fortăreață nu voiau să stea de vorbă și toți se apărau cu artilerie și nu le păsa de noi*” (*Ibidem*).

După două veacuri de la desfășurarea acestor evenimente, al căror ecou s-a transmis din generație în generație, Ion Neculce consemna în cronica sa: „... *Iar împăratul turcesc au venit cu toată puterea lui la Cetatea Neamțului. Și au suit puștile deasupra unui munte despre Moldova. Și au început a bate Cetatea Neamțului foarte tare*”. Dar românii conduși de bătrânul pârcaș Arbore „... *au îndreptat puștile din cetate asupra turcilor, cât și boldul de la cortul împăratului l-au sfărâmat. Deci n-au mai putut sta*

turcii întru acel vârful de munte, de unde ave cetatea nevoie, ce numai le-au căutat a să da în lături de la acel locu” (I. Neculce, 1960).

Înfruntat cu neașteptată energie la Războieni, lipsit de șansă la Suceava și la Cetatea Neamț, hărțuit fără odihnă de către cetele țărănești ascunse prin codri și prin văi, cu oastea decimată de ciură și de foame, Mahomed al II-lea ordonă retragerea, consemnând astfel înfrângerea într-o campanie ce trebuia să ducă la supunerea Moldovei și la înlăturarea viteazului său voievod.

După moartea lui Ștefan cel Mare, timp de peste trei decenii, Moldova nu a mai fost ținta unor expediții străine de anvergură.

Într-un scurt răgaz în istoria atât de zbuciumată a țării și un moment de odihnă pentru bătrânele ziduri ale Cetății Neamț, Petru Rareș a încercat să le consolideze, aducând (în 1529) meșteri din Bistrița transilvăneană. Probabil că nu a fost vorba de lucrări structurale, ci mai degrabă de construcții interioare și amenajări menite să contribuie la sporirea capacității de rezistență a garnizoanei.

Marea campanie a sultanului Soliman Magnificul din 1538, care a pus capăt primei domnii a lui Petru Rareș, marchează începutul unei perioade de grele încercări pentru țară și Cetatea Neamțului. În acel an, prin trădare, porțile ei s-au deschis în fața dușmanului și de atunci, ca un blestem nerostit, mândra fortăreață de pe malul Ozanei va cunoaște numai neguri și furtuni. Fără a mai fi în atenția domniilor efemere care au urmat, rolul său strategic se va diminua treptat.

În 1552, Cetatea Neamț a servit drept temniță pentru nelegiuitorii turci capturați de Ștefan Rareș, iar în timpul lui Despot Vodă (1561-1563) ea a găzduit o garnizoană de mercenari străini aflați sub conducerea lui Ioachim Prudentis, pentru ca, în timpul tulburărilor din 1563, partizanii lui Ștefan Tomșa să o cuprindă prin surprindere și să treacă prin sabie toți oștenii aflați între ziduri.

A doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564-1568) consemnează un nou episod dureros din istoria cetății, deoarece, după cum menționează Grigore Ureche în „Letopisețul Țării Moldovei”: „*Alixandru Vodă, făcându pre cuvântul împăratului, umplundu toate cetățile de lemne, le-au aprinsu de au arsu și s-au risipit...*”. În cazul Cetății Neamț, acțiunea impusă de sultan s-a soldat cu scoaterea din funcțiune a fortăreței, dar se pare că distrugerile n-au fost chiar atât de mari, de vreme ce, la sfârșitul aceluiași veac, Ieremia Movilă restabilește aici o garnizoană, după executarea unor reparații destul de sumare.

În orice caz, în mai-iunie 1600, când Mihai Viteazu intră în Moldova pentru a împlini visul de unire a tuturor românilor „... *îndată ce au sosit la*

Suceava, i s-au închinat și cetatea Sucevei și a Neamțului, la cetății puidu oșteni de ai săi pedestrași” (Miron Costin, 1958).

În urma cunoscutelor evenimente, încheiate cu moartea tragică a lui Mihai Viteazu și reîntronarea de către poloni a lui Ieremia Movilă, Cetatea Neamț nu mai apare documentar timp de patru decenii. Cu toate acestea, în acest răstimp, ea nu a fost părăsită așa cum o dovedește un sgrafit din 1631-1632, descoperit într-o încăpere din curtea interioară. Abia în 1641 misionarul papal Petru Bogdan Bakșici relatează că cetatea a fost renovată prin grija lui Vasile Lupu care, pentru a înșela pe turci, dezvoltă paraclisul existent și o transformă în mănăstire. Se știe că, la 1646, lucrările erau încheiate și că în același an, un alt misionar papal, Marco Bondini, se arată impresionat de această „... mănăstire zidită pe un vârf de munte, care pare mai degrabă cetate decât mănăstire” (R. Popa, 1963).

Ea a fost refăcută ca un loc sigur de refugiu pentru familia domnească și pentru marii boieri ai țării, fiind folosită ca atare atât în 1650, când tătarii au prădat Iașii, cât și în 1661, în timpul campaniei lui Constantin Șerban.

Cercetările arheologice efectuate în Cetatea Neamț au pus în evidență și existența unei monetării, aflată într-o încăpere sub paraclis. Și cum Duca Vodă, în a doua domnie a sa (1668-1672), se știe că a fost mazilit și pentru emiterea de monede false, nu este exclus ca el să fi transferat atelierul clandestin din Suceava la Cetatea Neamț, pentru a păstra mai bine secretul acestei operațiuni.

În ultimul sfert al veacului al XVII-lea, numele Cetății Neamț continuă să fie pomenit în contextul unor evenimente din războaiele turco-austro-polone care s-au desfășurat în acea perioadă, afectând deseori și teritoriul Moldovei. Astfel, în 1674, polonii au lăsat în Cetatea Neamț o garnizoană de mercenari germani, care, după cum relatează Ion Neculce, „... jăcuie ce pute prin prejurul cetăților pentru mâncare. Și moldovenii sta cu oastea prin prejurul cetăților, ca să-i scoată și nu-i pute...și totdeauna ave cu dănșii bătaie” (I. Neculce, 1969). Tot Neculce ne povestește că, în 1675, după alungarea garnizoanei polone, din porunca lui Dumitrașcu Cantacuzino, „... au stricat Cetatea Sucevei și a Neamțului”. Ceva mai târziu, în 1686, aici își va găsi moartea Domnița Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu și soția a hatmanului cazac Timuș Hemelnițki, iar în 1691 mica garnizoană de 19 plăieși rezistă oștilor lui Ioan Sobieschi, eliberatorul Vienei. Ion Neculce amintește că, în 1710, Cetatea Neamț încă mai era folosită ca închisoare.

În 1716 se derulează ultimul episod din mutiseculara istorie a acestei fortărețe legendare. Atunci, trupele austriece s-au întărit în cetate și în mănăstirile din jur, de unde au năvălit asupra Iașilor. Salvat de tătarii chemați în ajutor, Mihai Racoviță s-a decis să pună capăt existenței acestei

străvechi fortificații, care devenise o primejdie pentru țară prin numeroasele garnizoane străine oploșite aici. Drept pentru care, în 1718, aruncă în aer o parte din ziduri și procedează la distrugerea cetății cu mult mai mult zel decât predecesorii săi, înstăpânind ruina și pustiul acolo unde s-au desfășurat atâtea și atâtea evenimente din istoria medievală a țării.

Supusă unor ample lucrări de restaurare în anii 1968-1972, cetatea și-a recăpătat semeția de altă dată. S-au refăcut pânzele de ziduri, podul de acces cu stâlpii săi monumentali se oprește din nou în fața porții principale, iar construcțiile anexe din interior au fost în bună parte conservate și reamenajate. Mai mult ca oricând, părăsind cetatea și privind în urmă, ni se pare, asemenea lui Alexandru Vlahuță că, în forma zidurilor sale vedem coroana lui Ștefan cel Mare ocrotind întreaga țară.

Potrivit unor documente, date din secolul al XVII-lea, în interiorul Cetății Neamț ar fi existat o biserică purtând hramul Sfântul Nicolae, întreaga cetatea asumându-și pentru o perioadă apreciabilă rolul de mănăstire, până la distrugerea parțială din 1675.

Primele mențiuni referitoare la existența unei mănăstiri decurg dintr-un hrisov din timpul lui Constantin Cantemir Voievod, datat 10 iulie 1691, descoperit de V.A. Urechia la Mănăstirea Neamț, în care se arăta cum că „*au venit soborul mănăstirii de la cetatea Neamț, cu egumenul Athanasie și au arătat, cum într-acele vremuri grele și jafuri făcute de oști și de tâlhari din toate părțile, intrând cazacii în cetatea Neamț au luat tot ce au găsit și au omorât pe doamna Ruxandra, fata lui Vasile Vodă, luând tot atunci și uricele care au fost ocină mănăstirii și le-au sfărâmat și le-au luat pe toate, iar acum și unii și alții împresoară moșiile*” (V.A. Urechia, 1850).

În unele manuscrise din biblioteca Mănăstirii Neamț se găsesc date în legătură cu biserica și mănăstirea din Cetatea Neamț, care se confirmă și prin alte mijloace de informare istorică. Astfel, la 28 mai 1651 aflăm despre o „*mănăstire ce-i de nou zidită în Cetatea Neamțului cu hramul Sfântului Ierarh Neculai*” (Ms. 159, N. Vornicescu, 1974). La 12 ianuarie 1653 se face referire la miluirea rugătorilor „*Sfintei mănăstiri din Cetatea Neamțului cu hramul Sfântului Neculai făcător de minuni*” (*Ibidem*)

Mai mult, Vasile Vodă Lupu a refăcut-o, așa cum nota Marco Bandini: „*În lăuntru zidului al doilea este cupola Sf. Nicolae, construită cu artă deosebită, împodobită cu chipurile de aur ale Domnului Cristos și a maicii sale, a Sfinților Apostoli și Părinților greci*” (I. Mincu. N. Grigore, Gh. Cojoc, 1943). Inscripția domnească, în limba slavonă, pusă la terminarea lucrărilor în anul 1646, consemnează: „*Cu voia tatălui și cu ajutorul fiului, și cu săvârșirea Sfântului Duh, Io Vasile Voievod, domn al Țării Moldovei am văzut lucrarea*

bună la Cetatea Neamț în anul 7154” (1646) (I. Mincu. N. Grigore, Gh. Cojoc, 1940). Această inscripție se găsește astăzi la mănăstirea Secu.

Bandini, vizitând în 1646 Cetatea Neamț, spune că lucrările de reparare continuau; deci se poate spune că ctitorul mănăstirii cu hramul Sf. Nicolae este Vasile Lupu. În această calitate, Vasile Lupu a făcut danie mănăstirii satul Vasilăuți, o parte a satului Oglinzi, cumpărat de la Voidăneasa și feciorul ei Ursul, precum și poienile Slatina și Timișul din apropiere. Documentul întărea și posesiunile mai vechi din Răucești și Mănești.

În actul datat la Iași la 17 martie 1652, însuși domnitorul Vasile Voievod numește mănăstirea din Cetatea Neamț „mănăstirea Domniei Mele”, poruncind pârcălabilor, clăcarilor și podvodarilor să scutească „satele mănăstirilor Domniei Mele din Cetatea Neamț: Mănești, Oglinzi și Slobozia de sub cetate” (M. Ispir, 1936).

Tot printr-un act din 12 februarie 1653, redactat în slavonă și semnat de domnitor cu sigiliul țării, Vasile Vodă dăruiește mănăstirii sale din Cetatea Neamț poienile numite Slatina, luate din hotarul Târgului Neamț, ca să fie călugărilor din cetate. Documentele ulterioare lui Vasile Lupu îl menționează tot ca ctitor al mănăstirii Neamț, de vreme ce la Iași, în 14 ianuarie 1659, Gheorghe Ghica întărește „*darul lui Vasile Vodă la mănăstirea aceuia din cetatea Neamț*”, iar mai apoi prin uricul din Suceava, Gheorghe Ghica întărește mănăstirii din Cetatea Neamț două sălașe de țigani.

În anul 1665, Eustachie Dabija (1661-1665) întărește mănăstirea din Cetatea Neamț ca metoh al Mănăstirii Secu, aceasta putând să-și pună egumen și să aducă călugări (Ms. 163). Mai târziu, pe la 1685, vechea danie a fost reînnoită de către domnitorul Cantemir Cantacuzino (1685-1693), pe baza ispisocului „*de la Ieremia Movilă voievod, și de la ctitorul ei Vasile Lupu voievod, de la Gheorghe Ștefan voievod, Dabija voievod și de la Ștefan Petriceicu voievod*”.

Seria documentelor care îl menționează pe Vasile Lupu ca ctitor al acestei așezări monahale continuă și în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea prin uricul de la Iași din 10 iulie 1672, Duca Vodă dând egumenului din mănăstirea de la Cetatea Neamț să-și apere poienile care sunt în dosul cetății și curățiturile care sunt în Slatina, cu tot Timișul, danii de la răposatii domni și de la ctitorul Vasile Lupu.

În 1685, la 12 ianuarie, Dumitrașcu Cantacuzino dă poruncă la „*slugile noastre, la toți salarii care umblați pentru slatina de la cămărașii de ocnă, la ținutul Neamț*” să lase în pace mănăstirea din cetatea Neamț de slatină, „*că acea slatină, acolo, Timișul în hotarul Târgului Neamț o are danie de la răposatul Vasile Voievod și alți Domni*” (Ibidem).

Există documente potrivit cărora, la Cetatea Neamț, măcar că era transformată în biserică, se adăposteau mai marii țării la zi de mare cumpănă, așa cum demonstrează zăpșul lui Fealtin din Tg. Neamț, în 23 ianuarie 1661, când din cauza năvălirii în Moldova împotriva lui Dumitrache Ștefăniță Vodă, fiul lui Vasile Lupu, a lui Constantin Vodă Șerban de la Munteni, s-au adăpostit în Cetatea Neamț mitropolitul Sava, episcopul Serafim de la Huși, egumenii de la Trei Ierarhi, Golia, Sf. Sava, Galata din Iași.

În anul 1717 Cetatea Neamțului a fost distrusă, și toată averea mănăstirii din cetatea a fost împărțită între mănăstirile Neamț și Secu, iar unele lucruri au fost date și la alte biserici, cum ar fi biserica Sf. Dumitru din satul Pluton, com Pipirig (N. Cretzulescu, 1905).

Cu privire la unele icoane, aflăm că au fost de asemenea împărțite, iar icoanele împărătești Mântuitorul și Maica Domnului se aflau ca antichități în groznița bisericii Sf. Ioan Bogaslovul din Mănăstirea Neamț (Ms. 165; Gh. Zidaru, 1974).

Vechimea catapetesmei de la biserica din Cetatea Neamț este discutabilă. Unii cred că este „*cel mai vechi monument de artă sculpturală religioasă din Moldova, cu picturi din sec al XV-lea*”; alții cred că această catapeteasmă, datează din anul 1643, fiind executată de un pictor de concepție apuseană, format în zona de influență a artei baroce central europeană, și care semnează Maler (Baranschi) (Fl. Dumitrescu ș.a., 1970).

Atât cât se știe, din catapeteasma mănăstirii din Cetate, la Mănăstirea Neamț se găsește doar un cadru ornamentat cu motive florale sculptate și împodobite cu vopsea pe un strat de ipsos, în culoare închisă pe multe locuri cu patină aurie. Sus, la mijloc, se află „Crucea Răstignirii” într-un cadru frumos ornamentat, cu chipul Domnului răstignit iar în extremitățile crucii, simbolurile evangheliștilor.

La catapeteasmă mai putem sublinia fastuoșitatea, bogăția câmpului aurit, expresivitatea figurilor, liniștea și pacea lor sufletească, cu excepția chipului aspru al Sf. Ioan Botezătorul. Icoanele catapetesmei de la Cetatea Neamț au stârnit interesul, admirația și evlavia pelerinilor care vin la Mănăstirea Neamț.

8. Mănăstirea Pângărați

A fost construită de Alexandru Lăpușneanu în 1560.

Istoricul Mănăstirii pângărați este în unele privințe asemănător cu al Mănăstirii Bisericani. Și aici, pe coasta dealului Păru, s-a construit o veche sihăstrie a unor călugări veniți de la Mănăstirea Bistrița în timpul scurtei domnii a lui Ilieș Vodă, fiul lui Alexandru cel Bun. Monahul Simion, căruia i se atribuie construirea acestei sihăstriei, s-a străduit, ca și Iosif de la Bisericani, să ridice o biserică de lemn după obiceiul deja împământenit. Și va reuși, conform tradiției, cu ajutorul lui Ștefan cel Mare, în primii ani ai domniei acestuia construind lăcașul pe locul unde se află și astăzi (Gh.B. Constantin, 1895).

Se pare că în timpul expediției lui Mahomed II, din vara anului 1476, obștea monahală de la Pîngărați a trecut prin momente de grea încercare. Probabil că un podghiaz turcesc rătăcit după pradă în această parte, a dat foc bisericii, iar călugării s-au ascuns în munți, trecând apoi în Transilvania unde au rămas până la încetarea războiului. Nu se știe dacă Ștefan cel Mare a ajutat la ridicarea unei noi biserici pe locul celei incendiate, dar schitul a continuat să ființeze, din moment ce, la 1560, Alexandru Lăpușneanu ridică la Pîngărați biserică de piatră (*Ibidem*).

Numită multă vreme „Schitul lui Simion” și mai apoi „Mănăstirea lui Amfilohie”, așezarea monahală de la Pîngărați va apare pentru prima oară sub denumirea care a consacrat-o și care a dăinuit peste veacuri, într-un document emis de cancelaria lui Petru Șchiopul la 9 iulie 1577. Pe la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, Mănăstirea Pîngărați stăpânea mai multe poieni de pe muntele Botoșanu, sate din ocolul târgului Piatra, precum și întinse suprafețe de teren pe valea Tarcăului, de la vărsare în Bistrița până la hotarele Comăneștilor.

Disponând de putere economică, mănăstirea s-a dezvoltat continuu și din punct de vedere constructiv, prin chilii și clădiri anexă, ziduri de incintă cu turnuri de apărare, cu modificări și adăugiri făcute bisericii. La începutul secolului al XVIII-lea Mănăstirea Pîngărați constituia unul dintre puținele adăposturi sigure din Moldova, din moment ce episcopul Sava al Romanului a încercat să ascundă tocmai aici odoarele eparhiei în timpul domniei lui Mihai Racoviță, când cătanele austriece invadaseră țara.

În secolul al XIX-lea, egumenul Macarie repară biserica, înlocuind vechile chilii cu încăperi solide din piatră și cărămidă, ale căror substrucții impresionează și astăzi prin masivitatea și ampla lor desfășurare.

După 1863, viața călugărească se restrânge și se stinge treptat, iar ansamblul începe să se ruineze. După câteva decenii de funcționare a unui penitenciar, se organizează aici un sanatoriu TBC pentru ca apoi clădirile să rămână din nou nefolosite. Mai târziu, prin anii '50 ai veacului trecut, s-a organizat la Pingărați Stațiunea de Cercetări Geografice, Geologice și Biologice a Universității din Iași și abia după 1990 acest remarcabil ansamblu monumental a reintrat în patrimoniul Bisericii Ortodoxe Române.

Îndelung controversată este biserica zidită aici de Alexandru Lăpușneanu, nu numai din punct de vedere arhitectural, ci mai ales pentru existența a două biserici suprapuse, caz extrem de rar, pe care nu-l mai regăsim decât la Biserica „Sf. Ioan Botezătorul” de la Suceava.

Inexistența unei inscripții votive din vremea acestui voievod a generat multe semne de întrebare, unii cercetători rezumându-se la datele din pisania care s-a păstrat până astăzi. Ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu de la Pingărați reproduce, destul de stângaci și la proporții reduse, planul primelor lăcașuri de închinăciune zidite de Ștefan cel Mare.

Biserica „Sf. Dumitru” este în formă de navă cu absidele laterale înglobate în grosimea zidăriei; iar absida altarului este pentagonală, cu o fereastră în ax, sub care s-a amplasat un picior de susținere. Ferestrele de la etaj sunt mai îngrijit executate decât cele de la parter, deschise toate către sud. Intrarea la parter, practică mai târziu pe latura de sud, are un chenar de piatră asemănător cu ancadramentul ferestrelor, fiind împodobit cu muluri care se întretaie în unghi drept. Deasupra intrării se află un lintel de piatră ornamentat cu un scut, pe suprafața căruia s-a executat stema Moldovei.

Pe latura nordică, un dublu pridvor protejează intrarea de la etaj în biserică. O inscripție aflată deasupra ușii de la parter are următorul conținut: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh. Această clisiarniță a făcut-o pan Dumitru Șoldan, mare vistiernic și soția lui, Safta în zilele lui Vasile Voievod, în anul 7151*” (1642).

Biserica mică de jos este de fapt o tainița transformată în capelă scundă, cu pronaos, naos și altar, acoperită cu bolți *en berceau* neglijent executate.

Intrarea în biserică, la etaj, se face pe latura de nord prin intermediul a două pridvoare, primul deschis, la ușa căruia găsim același chenar de piatră cu muluri îmbinate în unghi drept și lintel deasupra, iar al doilea închis, este acoperit cu o calotă sferică încinsă cu un brâu zimțat din cărămidă (de influență muntenească) ce primește lumina prin două ferestre situate spre apus și miazănoapte.

Cei mai mulți cercetători consideră biserica de la parter ca fiind mai veche și încorporată în 1560 bisericii lui Alexandru Lăpușneanu, fie că datează construirea întregului edificiu în 1642 conform precizării din pisania existentă (MIBMMS, 1974). Se consideră ca la 1560 Alexandru Lăpușneanu a zidit biserica existentă, cu o tainiță la subsol, iar la 1642, acesta a fost amenajată ca paraclis de către Dumitru Șoldan, întregită apoi de către egumenul Macarie, în 1806.

La specificul său original arhitectural se adaugă și valoarea artistică a iconostasului de la parter și a mai multor icoane din secolul al XVIII-lea care s-au păstrat în patrimoniul mănăstirii.

Astăzi este mănăstire de călugări, cu peste 30 de viețuitori, cu viața de obște, cu hramul „Sf. Dumitru” și „Sfinții Români”.

9. Mănăstirea Secu

Este ctitoria vornicului Nestor Ureche, în 1602.

La aproximativ 22 km de orașul Tg Neamț, pe valea pârâului Secu, ce se deschide în stânga șoselei care duce spre Pipirig și Poiana Largului, se păstrează alt focar de credință și spiritualitate românească.

Așezată într-o fermecătoare poiană ce se întinde la poalele muntelui Vosan, protejată din toate părțile de înălțimi împădurite, Mănăstirea Secu are aspectul unei impresionante fortărețe, fiind înconjurată de ziduri impunătoare, ce se îmbină la colțurile incintei cu puternice turnuri de apărare. Grupuri restrânse de sihaștri vor fi viețuit aici și în poienile ascunse de pe Valea Secului încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, așa cum s-a întâmplat la Mănăstirea Neamț și în alte locuri din Moldova, departe de așezările omenești, dar care puteau asigura anahoreților hrană și adăpost (N. Iorga, 1925; N.V. Dobrescu, 1910).

Prima așezare călugărească ce se cunoaște aici nu poate fi mai veche de anii 1420-1450, când un grup de sihaștri, condus de Zosim (Zosima), a curățat un loc în pădure și a ridicat o bisericuță de lemn cu hramul *Nașterii Sf. Ioan Botezătorul* (Melchisedec, 1885), eveniment consemnat și în *Pomelnicul Mare* al mănăstirii.

Pe baza datelor cuprinse într-o pisanie din 1530, păstrată până în 1910 în turnul-clopotniță de la intrare, putem considera că Petru Rareș a ridicat la Secu, pe locul actualului cimitir, biserică voievodală, înconjurată cu zid de către urmașii săi (M. Ciolan, 1987). Coroborând toate datele de care dispunem, rezultă că schitul de la Secu a purtat multă vreme numele întemeietorului său – Zosim – și că Alexandru Lăpușeanu l-a înzestrat cu moșiile din hotarul Cetății Neamț, pe care alți voievozi le-au întărit și le-au extins.

Spre sfârșitul veacului al XVI-lea, construcțiile din jurul schitului lui Zosim se pare că erau slăbite de vreme și chiar biserica zidită de Petru Rareș se afla în ruină. Această situație ne explică, în bună măsură, de ce în 1602 vechiul lăcaș a fost abandonat, ridicându-se actuala biserică a lui Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos, tatăl cunoscutului cronicar Grigore Ureche. După cum ne informează pisania originală, aflată în zidul sudic al bisericii, lucrările s-au săvârșit între 7 iunie și 5 octombrie 1602, deci în numai 4 luni.

După plecarea lui Paisie Velicicovschi la Mănăstirea Neamț (15 august 1779), așezământul monahal de la Secu își pierde autonomia canonică, apărând în documentele vremii, până în 1910, ca dependent de marea lavră a Neamțului, sub denumirea de Mănăstirea Neamț - Secu.

Documentele vremii ne informează că, pe la mijlocul lunii august 1821, cetele eteriste urmărite de turci s-au retras în bună parte și pe Valea Secu, însumând între 380 și 500 de oameni conduși de Iordache Olimpiotul și Farmache. Cei mai mulți s-au adăpostit direct la Mănăstirea Secu, alții, sub comanda lui Gheorghe Călăuză, au rămas pe valea pârauului, hărțuind oștile otomane și provocându-le grave pierderi (Al. Lapedatu, 1911). Nevoii să se retragă între zidurile mănăstirii sub presiunea unui dușman mai numeros și bine înarmat, eteriștii sunt supuși în ultimele zile ale lunii august la un adevărat asediu, unde s-a folosit artileria. Datorită incendiului mistuitor ce s-a declanșat în incinta mănăstirii, amăgiți și de promisiunile turcilor, eteriștii s-au predat, fiind apoi măcelăriți împreună cu monahii și toți cei care se adăpostiseră aici. Doar căpitanul Farmache și 14 oameni ai săi au fost cruțați pentru a fi duși la Istanbul, unde au fost decapitați. Anii care au urmat distrugerilor din 1821 au fost ani grei, ani de privațiuni și de muncă asiduă. S-au reparat zidurile incintei și s-au refăcut chiliile cu *Paraclisul Sf. Nicolae*.

În 1832 s-a reconstruit biserica *Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul* și abia în 1850 se vor încheia lucrările de restaurare la ctitoria lui Nestor Ureche, acesta fiind lungită, zugrăvită în interior și împodobită cu o nouă catapeteasmă. Totuși, la sfârșitul veacului trecut, Mănăstirea Secu va continua să se afle într-o situație precară, datorită subordonării canonice față de Mănăstirea Neamț. Acest fapt îl determină pe Mitropolitul Pimen Georgescu să acționeze pentru separarea celor două așezăminte (C. Bobulescu, 1940). Autonomia a fost câștigată abia în 1950. Mănăstirea Secu s-a afirmat ca puternic centru monastic și spiritual din această parte a țării, reușind să se ridice la înălțimea bogatelor sale tradiții istorice și de cultură.

Construită din piatră și cărămidă de către meșteri locali și din Țara Românească, biserica mare cu hramul *Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul*, prezintă un plan foarte apropiat de specificul moldovenesc, dar în arhitectura sa întâlnim și „... notabile influențe muntenești care sunt mai pregnante în sistemul de boltire și în sprijinirea turlor”.

Decorația exterioară se axează pe existența unui brâu median încadrat în două rânduri de cărămizi dispuse în „zimți” și care împarte întreaga suprafață în două mari registre: cel superior, acoperit de un șir de ocnite alungite, cu arcul de sub cornișă bine pronunțat și cel inferior, cu ocnite mari și mai puțin dense. În interior, cupolele se sprijină direct pe arcele masive ale naosului și pronaosului, iar cele două turle se înalță din mijlocul unor platforme octogonale, care fragmentează linia mediană a acoperișului (Gh. Balș, 1966).

Între pronaos și naos este bine delimitată încăperea gropniței, unde se află mormintele lui Nestor Ureche și al soției sale Mitrofana, iar într-o nișă exterioară zidului sudic al bisericii s-a păstrat mormântul vestitului mitropolit-cărturar Varlaam Moțoc.

În întreaga sa existență, biserica principală a Mănăstirii Secu a suferit numeroase restaurări, adăugiri și modificări, dar a fost adusă cât mai aproape de forma sa inițială în urma lucrărilor dintre anii 1966-1984.

Pictura a fost executată în anii 1849-1850, de către zugravul Costache Lifsicor din Filioara, cu cheltuiala ieromonahului Calistrat, ștergându-se astfel urmele devastatorului incendiu din 1821 (N. Iorga, 1906). Pe peretele vestic al pridvorului mic se află portretele votive de o mare valoare documentară ale lui Nestor și Mitrofana Ureche, precum și cele ale voievodului Ieremia Movilă și soției sale Maria.

După 1602, așezământul monastic de la Secu a continuat să se dezvolte în jurul ctitoriei lui Nestor Ureche.

La capătul sud-estic al incintei a fost construit, în 1640, *Paraclisul Adormirii Maicii Domnului* de către ieromonahul Ghedeon, unul dintre ucenicii Mitropolitului Varlaam. Înzestrat din 1853 cu o superbă catapeteasmă, operă a monahului Iulian, paraclisul a fost reparat și mărit în același an pe cheltuiala lui Sofronie Miclescu, pe când era episcop de Huși.

Biserica-paraclis „Sf. Nicolae”, din partea de nord-est, construită de egumenul Nifon Udrea Troțușanu în 1758-1763, a fost distrusă în 1821, fiind refăcută apoi în 1824 prin grija Mitropolitului Veniamin Costache; biserica servește astăzi „pravilei de iarnă”, din noiembrie până la sărbătorirea Paștelui.

În cimitirul mănăstirii se ridică *Biserica Blagoslovul*, construită în 1832 pe locul vechiului schit a lui Zăsim, distrus de turci în 1821. Este un edificiu de o eleganță frapantă, cu o turlă înaltă pe naos și cu o fațadă în stil clasic. Catapeteasma, de o deosebită frumusețe și bogăție ornamentală, ar fi

fost executată de către Nifon Udrea Tratuianu la 1740, fiind adusă aici de la biserica mare a mănăstirii.

Între anii 1775-1779, cât a stărețit Paisie Velicicovschi, la Secu s-au construit aproximativ 100 de chilii pentru a le face loc tuturor călugărilor pe care marele cărturar îi adusesse cu sine de la Dragomirna.

Aici și-au făcut ucenicia, de-a lungul anilor, cărturari de seamă, printre care s-au numărat Mitrofan, episcop al Romanului și Varlaam Moțoc, Mitropolit al Moldovei (D. Udrișteanu, ms.). Varlaam Moțoc, autorul „Cărții românești de învățătură” (1643), al celor „Șapte taine a Bisericii” (1644) și a altor lucrări din literatura noastră veche, se întoarce, din 1653 la Mănăstirea Secu, unde va și muri.

De la Secu a pornit în viața bisericească și Dosoftei Barila, vestit cărturar și Mitropolit al Moldovei, creatorul „Psaltirii în versuri” (1673) și al „Liturghierului” (1679).

În depozitele Mănăstirii Secu se păstrează, printre altele, 252 cărți românești de slujbă, începând cu anul 1643 și alte 512, tipărite cu litere latine, după anul 1861, precum și 190 vechi lucrări slavone, 9 slavo-române și 60 manuscrise realizate în secolele XV-XVIII, mai ales de către copiiștii locali. Printre cărțile rare, se află aici: „Cazania” lui Varlaam, tipărită la Iași în 1643; „Îndreptarea legii” (Pravila lui Matei Basarab), ieșită de sub teascurile de la Tîrgoviște în 1652; „Evanghelia” românească, apărută la București în 1682; „Evanghelia” slavă, editată la Moscova în 1760; „Evangheliile” slavone din 1763 și 1766; Marea „Evanghelie” moldovenească, tipărită la Mănăstirea Neamț în 1821.

Dintre manuscrise, nu pot trece neobservate „Liturghia” slavonă executată chiar de Mitropolitul Varlaam; „Evanghelia” copiată de Mitropolitul Ghedeon în 1664 pe când era monah la Secu; „Everghetinos”, o parte din lucrarea lui Paul Everghetinos din secolul al XI-lea, tradusă de ieromonahul Clement de la Neamț și scrisă la Secu de către duhovnicul Timotei (I.A. Gonța, 1962).

Cu totul remarcabile sunt cele patru icoane împărătești, îmbrăcate cu splendide ferecături de argint la mijlocul veacului trecut. Tot în biserica mare, strana principală este ocupată de o superbă icoană a Maicii Domnului, cunoscută sub numele, de „Cipriota” și a cărei istorie este tot atât de zbuciumată ca și cea a mănăstirii care o găzduiește. Ea a fost adusă din Cipru de către voievodul Vasile Lupu și donată bisericii „Sf. Nicolae” din Cetatea Neamț. În 1718, când cetatea și biserica sunt distruse din ordinul turcilor, icoana este adusă la Mănăstirea Secu împreună cu alte

odoare, fiind așezată, mai întâi, la Schitul Nifon, apoi în biserica din cimitir și abia în 1876 pe locul în care se află și astăzi (M. Ciolan, 1987).

Colecția muzeală a Mănăstirii Secu este, fără îndoială, una dintre cele mai bogate și valoroase, reunind un mare număr de obiecte liturgice, icoane vechi și broderii, adevărate capodopere ale genurilor respective. Din acest patrimoniu, atragem atenția asupra crucii îmbrăcate în argint și care datează din 1582, a două cădelnițe din argint aurit, a cătușilor cu decorațiuni în filigran, a dveri realizate în fir de aur și argint și a celorlalte obiecte donate de ctitori la începutul secolului al XVII-lea (D. Udișteanu, ms.). O piesă deosebită, cu impresionantă calitate artistică este „Epitaful” ornamentat cu perle și pietre prețioase, din inscripția căruia rezultă că a fost lucrat în anul 1608 de către monahia Filoteia din Constantinopol, sub îngrijirea lui Nestor Ureche și a soției sale Mitrofana. Se remarcă, de asemenea, „Litierul” de argint aurit cu desene în filigran, dăruit mănăstirii în 1834 de către Sofronie Miclescu, episcop al Hușilor, creație ce pune în evidență nivelul înalt la care ajunsese arta prelucrării metalelor prețioase din Moldova primei jumătăți a secolului al XIX-lea.

Astăzi, la Mănăstirea Secu se află aproape 70 de viețuitori, ducând viață de obște. Hramul bisericii mănăstirii este *Tăierea capului Sfântului Ioan*, pe 29 august. Întreaga obște călugărească este condusă de starețul Vicheentie Amariei.

10. Biserica Buhalnița

Situată la poalele masivului Ceahlău, în pitoreasca vale a Bistriței, Biserica Buhalnița, cu hramul „Intrarea Maicii Domnului în Biserică”, este zidită de domnitorul moldovean Miron Barnovschi, în anii 1626-1629, așa după cum el însuși mărturisește: „Început-am a zidi și am făcut biserica aceasta...care iaște în partea apusului depărtat, și întru deosebi pustie, în locul ce se cheamă Hagul. Și această urmare și facere am pus domnia mea a fi nerășuită în veci întru a noastră din nou zidită mănăstire de mai sus numită Hagul” (Gh. Ungureanu, 1931).

Se pare că biserica de la Buhalnița a fost zidită pe moșia vechiului schit Poienile, ctitorie a lui Gheoghe Movilă (identificată cu biserica din fostul sat Boura Fârtâgi) (C. Matasă, 1929). După 1627, Miron Barnovschi, Vasile Lupu și alți voievozi ai țării înzestreză Mănăstirea Hangu cu întinse moșii și cu heleștee. Ctitoria lui Miron Barnovschi își va spori neconținut avutul și va deveni astfel un puternic rival pentru boierii Cantacuzini, stăpâni ai moșiei Hangu, care-și revendică unele sate cedate mănăstirii printr-un schimb făcut cu Miron Barnovschi.

În anul 1715, în timp ce patriarhul Khir Samuil din Alexandria se afla în Moldova, voievodul Nicolae Mavrocordat închină Patriarhiei Mănăstirea Buhalnița, cu tot venitul ei. De la această dată începe cea mai grea perioadă de existență a obștii monahale de la Buhalnița, ca o consecință a practicării sistemului de arendare a egumeniei.

Prin Secularizarea din 1863, mănăstirea este transformată în biserică parohială, iar din 1865, în unele chilii începe să funcționeze o școală primară, unde copiii se familiarizau, chiar de la primele lecții, cu alfabetul latin. După 1900, această școală se va muta într-un nou local, căci vechile construcții din incinta mănăstirii erau într-o avansată stare de degradare. Abia în 1958, când începe strămutarea masivă a satelor din zona lacului de acumulare a hidrocentralei de la Bicaz – Stejaru, biserica fostei mănăstiri Buhalnița este demolată cu grijă și reconstruită întocmai pe locul actual.

Monumentul este azi înconjurat de un zid din piatră de râu, executat destul de îngrijit. Spre sud, intrarea în incintă este străjuită de turnul clopotniță, o construcție prismatică lipsită de trăsături caracteristice, cu acoperiș bulbat, de tablă. În schimb, biserica cu hramul „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” constituie o foarte reușită exemplificare a stilului moldovenesc aplicat în condițiile specifice primelor decenii ale secolului al XVII-lea.

Planul construcției este simplu, dreptunghiular, fără abside laterale pronunțate, dar cu absida altarului semicirculară și fațada vestică poligonală, situație rar întâlnită la edificiile din această epocă. Acoperișul în două ape este străpuns de o turlă, situată în zona mediană a edificiului, care îl relansează și-i conferă mai multă suplețe. Fațadele nu prezintă elemente arhitecturale deosebite, fiind împodobite doar cu un brâu zimțat, de cărămidă, situat la înălțimea nașterii bolților. Doar fereastra altarului și cea a pronaosului, ambele situate în axul edificiului, mai păstrează chenarele originale de piatră, pe suprafața cărora reapare cunoscutul motiv al baghetelor încrucișate.

Ușa de la intrare a păstrat chenarul original de piatră, decorat cu aceleași muluri care se întretaie la colțuri. În interior, atrage atenția forma poligonală a naosului și cele două coloane masive pe care se sprijină arcadele despărțitoare dintre naos și pronaos. Compartimentarea interiorului este subliniată și prin sistemul de boltire: în sfert de sferă în pronaos și altar, calotă sferică sprijinită pe patru arce îmbinate în consolă, deasupra naosului.

Deși adusă din Alexandria, în 1859, catapeteasma nu prezintă calități artistice deosebite. Mai interesant este decorul zoomorf al stranei arhieresti, cu motive inspirate din măștile grotești, folosite în teatrul popular de pe Valea Bistriței. S-au mai păstrat, de asemenea, și câteva din cele 25 de strane sculptate, acoperite cu ornamente extrem de variate ce conferă fiecărei piese valoare de unicat; acestea sunt opera meșterilor populari, datate printr-o inscripție din 1660.

Se mai află, de asemenea, o piatră de mormânt din 1652, aparținând soției clerului Miron Ciogolea.

11. Mănăstirea Agapia

Apartține hatmanului Gavriil, care a ridicat-o în 1642.

Mănăstirea Agapia este unul dintre cele mai cunoscute și mai apreciate monumente din această parte a țării, căutat de un mare număr de vizitatori dornici să vadă o străveche vatră de credință și cultură, dar și un neprețuit tezaur de artă, unic prin capacitatea sa de a dezvălui specificul și originalitatea spiritualității românești.

Puțini știu că începuturile acestui vestit așezământ monastic, ce izvodește din peisajul mirific pe care-l desfășoară Muntele Muncelu, Dealu Mare și Dealul Crucii, sunt strâns legate de existența unui schit, *Agapia Veche (Agapia din Deal)*, ce-a dăinuit până astăzi, la o distanță de aproximativ 2 km, într-o poiană ce te îmbie la popas pe partea de peste munte, care leagă valea Agapiei de valea pârâului Secu. Tradiția, consemnată și în unele vechi manuscrise, a păstrat numele sihistrului Agapie care, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ar fi ridicat împreună cu mucenicii săi o bisericuța de lemn pe locul astăzi numit „Livada Părinților”.

Documentele scrise menționează numele mănăstirii Agapia la 1437. Numele, care în limba greacă înseamnă *drag, dragoste* (fața de aproape), s-a transmis nu numai obștii isihaste pe care a condus-o, ci și munților din jur, pârâului și mai apoi așezării din vale (E. Ciucanu, 1986). Distrusă de o avalanșă de zăpadă chiar într-o zi de Paști, biserica lui Agapie a fost refăcută pe o altă temelie în „Poiana lui Eufrosin”, aflată în apropiere, primind hramul puțin obișnuit „Minunea Arhistrategului Mihail din Colose”, care se mai serbează și astăzi în ziua de 6 septembrie (N. Dărăngă, 1908). Abia la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor s-a construit o biserică pe actualul amplasament al sihăstriei de la Agapia din Deal, atunci când și biserica din ”Poiana lui Eufrosin” s-a ruinat și nu a mai putut fi folosită.

Prima mențiune documentară s-a făcut prin „Hotârnicia” lui Ilieș Vodă în 1437, care delimitează moșia mănăstirii Agapia de cea a Mănăstirii Neamț (N. Crețulescu, ms.). Vechiul Pomelnic al mănăstirii Agapia amintește de Petru Rareș și Elena Doamna ca primi ctitori voievodali, prin grija cărora s-a zidit prima bisericuță de piatră.

În schimb, o inscripție aflată în pronaosul bisericii mari de la Agapia din Vale menționează pe Petru Șchiopul și Ruxandra Doamna ca fiind întâii ctitori domnești, creându-se astfel o oarecare confuzie în această problemă (E. Ciucanu, 1986).

Deși a domnit foarte puțin, respectiv între anii 1579-1582, Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareș, a avut grijă ca în 1580 să dăruiască noi sate Mănăstirii Agapia, determinat probabil de faptul că aici ctitorise tatăl său. Este, deci, posibil ca Petru Rareș și Elena Doamna să fi ridicat aici prima biserică de zid, reînnoită apoi de Petru Șchiopul în a treia domnie a sa (1582-1591). Acest punct de vedere ar explica și mențiunea din Pomelnicul mănăstirii și scăparea din inscripția amintită, care s-a referit doar la refacerea realizată de Petru Șchiopul, fără a mai aminti și de Petru Rareș (MIBMMS, 1974).

Dar construcțiile de la Agapia din Deal nu prea aveau viață lungă deoarece terenul îmbibat de apele freatice care se aflau la o adâncime mică, era nestatornic și aluneca adesea, năruind chilia și biserica. De aceea, în jurul anului 1600, o parte din călugări s-au mutat în vale, ridicând aici o mică biserică, în jurul căreia se va dezvolta Mănăstirea Agapia de astăzi, pomenită uneori sub numele de Agapia Nouă, Agapia din Vale sau Agapia Mare.

Ctitoria lui Petru Șchiopul de la Agapia din Deal s-a ruinat și ea și a fost nevoie, ca în 1680, Anastasia Doamna, soția lui Gheorghe Duca Vodă, să ridice o nouă biserică, adăugând și hramul „Schimbarea la Față a Domnului”, alte chilia și o trapeză. Reparată în anii 1716 și 1793, biserica a rezistat până în 1821, când e mistuită de flăcările care au însoțit retragerea eteriștilor. Zece ani mai târziu, în 1831, totul a fost refăcut prin stăruința și pe cheltuiala schimonahiei Sevatsia Munteanu, ajutată de Mitropolitul Veniamin Costache, pentru ca în 1890 și această biserică să fie închisă, având mari crăpături în ziduri (P. Lupan, 1967).

Din 1891 slujbele s-au oficiat într-un mic paraclis cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului”, care a ars și el la 31 decembrie 1934. După un an, în 1935, s-a ridicat un alt lăcaș prin contribuția obștii mănăstirești și a profesorului I.D. Ștefănescu, pictura în frescă a acestuia fiind realizată în 1963 de Teodor Varabil Moraru și Gheorghe Buburuzan. Între anii 1991-1992 s-a „scris” ultimul capitol din istoria atât de zbuciumată a edificiilor de la Agapia din Deal: s-a ridicat o nouă biserică de lemn, dar fără virtuți arhitecturale deosebite (E. Ciucanu, 1986).

După anul 1600, un număr tot mai mare de călugări, s-au strămutat de la Agapia Veche la Agapia din Vale, rolul noii vetre isihaste crescând vertiginos. Demersurile făcute de monahii de la Agapia la curtea domnească de la Iași au găsit ascultare la Hatmanul Gavriil, fratele voievodului Vasile Lupu și soția sa Liliana, care s-au hotărât să ridice o nouă biserică pe cheltuiala lor și să o înzestreze cu cele trebuincioase. Pentru aceasta, ei au apelat la serviciile renumitului arhitect Enache Ctisi, născut și crescut la Constantinopol, cel care în 1625 a refăcut din temelii biserica „Uspenia” (Sf. Sava) din Iași și care, în cei 27 de ani petrecuți în Moldova, a ridicat cele mai importante edificii ale vremii (N. Crețulescu, ms.).

Construcția bisericii mari de la Agapia, care a păstrat hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”, a început la 16 octombrie 1642 și s-a încheiat la 3 septembrie 1644, așa cum se menționează în pisania păstrată pe fațada sudică, deasupra intrării: *„În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Iată eu robul lui Dumnezeu, Gavriil Hatman cu Cneaghina Liliana, făcut-am și am zidit această Mănăstire Agapia din nou zidită în zilele blagocestivului și de Hristos iubitorului Domnului nostru Ian Vasile Lupu Voievod. Și s-a început zidirea în anul 7150 (1642) octombrie 16 zile și s-au săvârșit la anul 7152 (1644) septembrie în trei zile și s-au sfințit în anul 7155 (1647) septembrie 12”*.

Totodată, Gavriil Hatmanul și soția sa, copiii acestora Domnița Safta și Radu Stolnicul și însuși Voievodul Vasile Lupu au înzestrat mănăstirea cu mai multe moșii, mari sume de bani, cărți de cult și numeroase odoare sfinte. Așa cum rezultă din Sfântul Antimis care se păstrează la Mănăstirea Secu, slujba de sfințire a avut loc la 12 septembrie 1647, fiind oficiată de Mitropolitul Varlaam Moțoc, în prezența voievodului Vasile Lupu, a ctitorilor și a celor mai reprezentative figuri ale cinului boieresc și ale clerului din Moldova.

Dar îndelungata istorie a Mănăstirii Agapia a cunoscut, din nefericire, și numeroase momente de grea încercare, sfântul lăcaș fiind adesea jefuit și pustiit de oștile străine, dar și de foc. În 1671-1672, Mănăstirea Agapia a avut pierderi atât de mari încât, la 15 ianuarie 1673, egumenul Teofan a fost nevoit să vândă satul Șorcani de lângă Orhei pentru a putea reface acoperișurile distruse. În iarna anului 1674-1675 tătarii s-a așezat și la Agapia pe care au jefuit-o, călugării adăpostindu-se prin munții din jur, lăsând mănăstirea pustie timp de doi ani. În 1680, Agapia a fost prădată de poloni, care au transformat biserica mare în grajduri de cai, pentru ca între 1689-1693, după cum ne relatează cronicarul Ion Neculce, aceiași oșteni

„creștini” să provoace mari distrugerii, de data aceasta sub conducerea eliberatorului Vienei, regele Sobieski. În perioada 1694-1697, pe vremea lui Antioh Cantemir, călugării de la Agapia au fost nevoiți să bejenescă din nou, trecând munții în Transilvania, situația generală a mănăstirilor din Moldova determinând pe voievod și pe mitropolitul Sava să adopte măsuri speciale pentru repararea și repopularea lor (E. Ciucanu, 1986).

După ce, în 1716, voievodul Mihai Racoviță a „stricat” Cetatea Neamț și a lăsat pe tătari „să jefuiască mănăstirile din jur după pofta lor”, a urmat marele dezastru din 1821, consemnat în inscripția de pe peretele nordic al bisericii „Sfinții Voievozi”: *„Această sfântă mănăstire au pătimit primejdii cu arderea focului, atât înlăuntru cât și afară, despre turci, la tulburarea ce s-a urmat în anul 1821, la septembrie 16 zile, atât chiliile înăuntru cât și pe afară dimprejur”*.

Edificiul are plan triconic și este construit pe temelie de piatră brută, cu ziduri de o grosime impresionantă. Absidele au formă semicirculară, cele laterale fiind îmbrăcate la exterior în rezalite dreptunghiulare. În 1858-1862 s-au adăugat proscomidiarul, diaconiconul și un nou pridvor, cel vechi fiind integrat pronaosului. Acoperișul simplu, cu o înclinație redusă, este străpuns deasupra naosului de o turlă sveltă, cu baza octogonală, ca la Galata și Trei Ierarhi din Iași.

Fațadele, de un alb strălucitor, poartă pecetea stilului neoclasic, frumoși pilaștri de factură corintică încadrând ferestrele și ușile, sau susținând arcade oarbe cu arhive bogat ornamentate, în spațiile cu o suprafață mai mare. Peretele vestic, delimitat longitudinal de aceeași pilaștri corintici, este acoperit în partea superioară de un fronton cu mici arcaturi, sub care se află o fereastră rozetă ce însuflețește întreaga suprafață.

Ferestrele, mult largite, au chenare de fantă cu decorație de aceeași factură neoclasică, iar deasupra ușii de la intrare se află icoana hramului (Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril), pictată de Nicolae Grigorescu.

În 1975 s-au descoperit în pereții laterali ai bisericii, cam în zona arcului ce desparte pronaosul de naos, nișele a două morminte, cu ancadrame de piatră sculptată, unde se presupune că ar fi fost depuse rămășițele pământești ale ctitorilor. În aceeași zonă, dar în axul bisericii, s-a descoperit un alt mormânt, probabil al Saftei, fiica Hatmanului Gavriil, ceea ce conduce la concluzia că, inițial, biserica a avut și gropniță bine delimitată.

După cum se cunoaște, valoarea deosebită și faima Mănăstirii Agapia își are obârșia în acea minunată pictură executată în anii 1858-1861 de către Nicolae Grigorescu. Deși avea numai 20 de ani când a început să

zugrăvească interiorul bisericii de la Agapia, „Meșterul Nicu” încheie aici în mod strălucit o întreagă etapă din activitatea sa artistică, lăsând posterității o adevărată capodoperă a picturii religioase din secolul al XIX-lea, în fața căreia istoricul și criticul de artă George Oprescu remarcă: *„Ce minunată impresie de plenitudine, de bogăție de forme și de culori, de inventivitate și de just echilibru în contopirea reminescențelor clasice cu viziunea proprie. În pictura noastră din secolul al XIX-lea, nimeni înainte de el nu fusese în stare să dea o atât de strălucită probă de maturitate și aceasta la o vârstă când cei mai mulți artiști se găsesc încă la primele începuturi.”* (G. Oprescu, R. Niculescu, 1956).

Pictura lui N. Grigorescu constituie, fără îndoială, o neprețuită podoabă a mănăstirii și nu este nici o exagerare în cuvintele lui M. Kogălniceanu, care aprecia că: *„... prin bogăția compoziției, adevărul și vivacitatea coloritului lor, tablourile de la Agapia formează pentru Moldova o adevărată galerie de pictură, care va atrage întotdeauna admirația românilor și stima străinului cunoscător care ar călători prin aceste îndepărtate locuri”*. Referindu-se la momentul sfințirii și la valoarea picturii de la Agapia, Alexandru Vlahuță scria și el: *„După trei ani, Agapia în sărbătoare își sfințea podoaba de care cu drept cuvânt se poate mândri. Din câte biserici avem în țară nici una nu închide o așa aleasă comoară artistică, atâta bogăție de viață cerească, exprimată așa frumos, așa de curat și cu atâta putere...Parcă nu mai este mână omenească! Așa se minunau maicile clătînând din cap. Acolo rămâne un muzeu și o școală de pictură bisericească”* (Al. Vlahuță, 1910).

Din cele 29 lucrări originale, ce poartă semnătura lui Nicolae Grigorescu, se detașează icoana de probă, pe baza căreia pictorul a obținut contractul de zugrăvire a mănăstirii, cea a Maicii Domnului, inspirată după „Madona Sixtină” a lui Rafael, portretul Mitropolitului Sofronie Miculescu și compoziția „Iisus pe Golgota” dăruită stareței Tavefta Ursache în semn de omagiu.

Tot aici se păstrează trei registre complete dintr-o catapeteasmă din secolul al XVII-lea, care a aparținut vechii biserici de la Agapia din Deal, o icoană din 1603 cu „Iisus Pantocrator”, operă a Mitropolitului Atanasie Crimca, trei icoane ce provin din prima catapeteasmă a bisericii „Sfinții Voievozi” și alte șase icoane cu rame aurite, din secolul al XVIII-lea, aduse din paraclisul Mănăstirii Bisericiani.

„Drumul crucii”, pictură murală de Nicolae Grigorescu

Dintre obiectele aflate în patrimoniul mănăstirii, rețin atenția cele patru „Evanghelii” tipărite la Mănăstirea Neamț în 1821 și îmbrăcate în superbe ferecături de argint aurit, „Evangelia” dăruită în 1813 de Patriarhul Hrisant al Ierusalimului, „Panaghiarul” de argint aurit, din 1514, pe care Alexandru Lăpușeanu l-a dăruit Mănăstirii Pângărați și crucea îmbrăcată în argint aurit, cu o bucată din Sfântul Lemn al Crucii Mântuitorului, dăruită în secolul trecut de Patriarhul Chiril al Ierusalimului (M. Drăgotescu, 1974).

O lucrare foarte veche și de mare valoare artistică este icoana Maicii Domnului din biserica mare, considerată a face parte din categoria celebrelor icoane de la mănăstirile Bistrița și Neamț. După câte se cunoaște, această icoană ar fi fost dăruită Mănăstirii Boiștea de către ctitorul acesteia, ieromonahul Macarie Ban, către sfârșitul secolului al XIV-lea. La începutul secolului al XVII-lea, când Mănăstirea Boiștea se desființează, icoana este adusă la Mănăstirea Topolița și, de aici, la Mănăstirea Gârcina. În 1803, când călugărițele de la Gârcina au venit la Agapia, printre bunurile transferate s-a numărat și icoana Maicii Domnului, dovadă a valorii ei deosebite.

Vizitată adesea de mai toți corifeii artei și culturii românești, care veneau aici ca la un adevărat sălaș al muzelor, Mănăstirea Agapia mai păstrează, în pofida zbuciumatei sale istorii, un valoros patrimoniu cultural-artistic. Broderii de o rară frumusețe și numeroase covoare executate în atelierele mănăstirii, icoane aparținând „Școlii” de la Văleni – Piatra-Neamț sau realizate de Nicoale Grigorescu în timpul șederii sale la Agapia, manuscrise, cărți vechi și obiecte de cult care, pe lângă valoarea lor intrinsecă, etalează și deosebite calități artistice, alcătuiesc un adevărat tezaur ce poate fi admirat în Muzeul Mănăstirii Agapia, muzeu construit în 1927 din inițiativa profesorului și istoricului de artă I.D. Ștefănescu.

În muzeu există o icoană de o mare valoare, „Maica Domnului, Dulcea sărutare” din secolul al XVI-lea, pictată în stil clasic bizantin cu ramă bogat aurită.

Actuala bibliotecă, așezată într-o sală spațioasă la etajul clădirii incintei, în continuarea sălilor de muzeu, a fost organizată în anul 1962. Ea cuprinde un număr de 12.000 volume. Este o bibliotecă documentară de uz intern, dar, în același timp, o bibliotecă de conservare, cuprinzând și un fond de carte veche, care face parte din Patrimoniul Cultural Național. Biblioteca mai cuprinde un fond de carte separat, studii și literatură teologică. Fondul general cuprinde beletristică, filosofie, istorie, știință și artă. Importantă este, în acest fond, o serie de ediții princeps ale unor scriitori români și ai

literaturii universale, care poartă pe ele dedicații și autografe, cum sunt cele care provin din fondul donat de profesorul I.D. Ștefănescu. Cea mai veche tipăritură din biblioteca mănăstirii este o „Liturghie a Sfântului Ioan Hristostom”, ediție bilingvă tipărită la Pris, în 1537, „Cartea românească de învățătură” sau „Cazania lui Varlaam”, tipărită la Iași în 1643, „Noul Testament” al lui Simeon Ștefan, tipărit la Bălgrad (Alba Iulia) în anul 1648, „Triodul” tipărit la Iași în 1747, „Noul Testament” tipărit la Veneția în 1750, „Noul Testament” în limba greacă, tipărit la Atena în 1751.

O importanță deosebită o au colecția de manuscrise de muzică bizantină și „Idiomelarul” marelui Macarie, scris în limbile greacă și română în anul 1844. Mănăstirea Agapia mai adăpostește și fondul de carte veche, care înregistrează un număr de 3454 de cărți vechi în limba română, greacă și slavonă, tipărite toate până în anul 1850.

Ctitorii de la Agapia au înconjurat biserica mare cu un puternic zid de incintă, care atinge și doi metri grosime, în interiorul căruia se desfășoară, pe două nivele, chilii boltite, cu masive arce de susținere. Intrarea este adăpostită de turnul-clopotniță, căruia i s-a adăugat o nouă cameră a clopotelor în 1858, iar etajul incintei se prezintă ca o prispă continuă cu arcade elegante și coloane de lemn dispuse în linie.

Pe latura sudică, în corpul de chilii al stăreției, s-a sfințit la 31 august 1847 Paraclisul cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, ctitorie a Mitropolitului Veniam Costache și a surorii acestuia, schimonahia Elisabeta Costache, fostă stareță după 1803. După incendiul din 1903 Paraclisul a fost refăcut pe cheltuiala prințesei Raluca Sturdza. După alte lucrări de reînnoire, executate în anii 1968-1969, interiorul a fost împodobit cu pictura în frescă a profesorului Neculai Stoica.

În afara incintei, dar în imediata apropiere a acesteia, se află Biserica „Adormirea Maicii Domnului” (cu al doilea hram, „Sfânta Varvara”) construită, se pare, în secolul al XVIII-lea și refăcută în 1854 de vornicul Iordache Miclescu și de surorile sale, monahiile Erpaxia și Agapia Miclescu.

În partea de nord a mănăstirii, în cimitirul acesteia, se păstrează Biserica de lemn „Sfântul Ioan Blagoslavul”, considerată, prin tradiție, ca fiind cea dintâi biserică de la Agapia din Vale, ridicată pe locul unui schit mai vechi, existent aici înainte de anul 1600. Reînnoit în 1977, edificiul a fost pictat în interior de ierodiaconul Vartolomeu Florea de la Mănăstirea Sihăstria. În biserică există două iconostase de mare valoare istorico-artistică: unul montat pe arcul altarului, datând din secolul al XVIII-lea și unul în pridvor, mult mai vechi, opera unui zugrav necunoscut.

În jurul ctitoriei lui Gavriil Hatmanul s-au construit, de-a lungul anilor, aproximativ 320 de case ce alcătuiesc satul mănăstiresc. Multe dintre acestea, construite în cel mai curat stil popular și având o vechime de 150-200 de ani, au o deosebită valoare artistică, istorică și memorialistică, aparținând unor monahi sau monahii care au jucat un rol important în viața mănăstirii sau au servit ca loc de odihnă și reculegere unor ilustre personalități ale vieții noastre cultural-artistice. Printre acestea se numără și casa care a aparținut scriitorului Alexandru Vlahuță, casă în care venea adesea Nicolae Grigorescu și care a fost organizată ca muzeu memorial în anul 1966. Se păstrează și azi la Agapia casele în care au locuit scriitorii Delavrancea, Hașdeu, frații Ionel și Alexandru Teodoreanu, Garabet Ibrăileanu, Cezar Petrescu și alții.

Din 1910, când s-au accentuat lucrările de refacere a incintei, pe latura de nord s-au croit la etajul incintei săli mari, spațioase pentru lucrul în ateliere. În aceste ateliere de tradiție s-au executat de-a lungul anilor lucrări artistice, atât broderii în fir cât și țesături, cusături, scoarțe și tricotate. Faima acestor ateliere a depășit granițele țării, deoarece covoarele artistice executate de călugărițe au fost prezentate la diferite expoziții internaționale, pentru care s-au primit medalii de aur.

Obștea numără, acum, peste 500 de călugărițe, stareță fiind stavrofora Evdochia Cireanu.

12. Mănăstirea Sihăstria

A fost construită de Episcopul Ghedeon al Hușilor, între anii 1730-1734.

Conform unei însemnări din „Pomelnicul” ctitoricesc al mănăstirii, șapte monahi de la mănăstirea Neamț ar fi întemeiat aici o mică sihăstrie, în jurul anului 1640. Ceva mai târziu, în 1655, episcopul de Huși, ucenic al Mitropolitului Varlaam Moțoc – ridică în „Poiana lui Atanasie” o mică biserică de lemn și câteva chilii pentru viețuitorii aflați deja acolo (I. Bălan, 1977). Răpusă de vreme și de incursiunile cetelor de tătari de la începutul secolului al XVIII-lea, această biserică se ruinează în jurul anului 1730, ceea ce determină ridicarea un nou lăcaș, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”. Lucrările au început prin anul 1730, terminându-se în 1734, la 28 septembrie. Voievodul Grigorie Ghica emite o „Carte Domnească” ce stabilește, la cererea ctitorului, o serie de privilegii și scutiri „... pentru Sihăstria ce iaste în munte, la poiana lui Atanasie, care sihăstrie iaste făcută de Ghedeon, Episcopul Romanului, de unde sunt câțiva călugărași...”(MIBMMS, 1974).

Trecut din 1734 sub ascultarea Mănăstirii Secu și din 1779 sub cea a Mănăstirii Neamț, schitul Sihăstria își va dezvolta obștea monahală și zestrea de clădiri până în anul 1821, când are și el de suferit de pe urma confruntării otomano-eteriste. Atunci au fost incendiate biserica și chiliile, călugării au fost uciși sau au bejenit prin pădurile din jur, iar tezaurul, „*ascuns sub un fag*”, s-a pierdut.

Prin lucrările de refacere din 1824-1825, realizate prin grija Mitropolitului Veniamin Costache și a starețului Dometian al mănăstirilor Neamț și Secu s-au ridicat actuala biserică de piatră, corpul de chilii de pe latura sudică, turnul porții și turnul-clopotniță, precum și zidul de incintă, care completează aspectul unei mănăstiri fortificate. Toate aceste eforturi constructive au fost consemnate și în pisania din pridvorul bisericii, fixată deasupra ușii de intrare: „*Această sfântă și dumnezeiască biserică s-a ridicat din temelie în cinstea Nașterii Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioara Maria, împreună cu un rând de chilii și un zid împrejur. Și ridicatu-s-a și clopotnița ce s-a zidit în vremea stăpânirii binecredinciosului și de Hristos iubitorul nostru Domn Ioan Sandu Surdza Voievod și a Preașfințitului Mitropolit a toată Moldova, Kir Veniamin Costachi, prin străduința preacuviosului Arhimandrit și stareț*

sfintelor monastiri Neamțul și Secul, Kir Dometian, cu ajutorul iubitorului de Hristos, jupân Nicolae Cernevschi, spre veșnica lor pomenire”.

Biserica are un plan triconc, cu o turlă pe naos, fiind construită în stil clasic moldovenesc, dar fără soclu și contraforturi, având absida răsăriteană mai lungă decât absidele laterale. Pridvorul deschis, susținut de șase coloane și situat în extremitatea vestică în axul edificiului, a fost probabil adăugat cu prilejul lucrărilor din 1837 și este acoperit de două calote sferice paralele. Alte două calote similare acoperă pronaosul, în timp ce bolta cilindrică a naosului este susținută de arcele piezișe, tipic moldovenești, pe care le întâlnim atât de frecvent în epoca lui Ștefan cel Mare.

Pictura interioară, executată de zugrăvi locali în tempera, în anul 1825, cuprinde unele scene vădit influențate de zugrăvelile Mănăstirii Sucevița, și a fost restaurată în 1975-1976 de pictorul Gheoghe Zidaru. În aceeași perioadă, același pictor, ajutat de Vartolomeu Florea, a realizat și zugrăveala *al fresco* din pridvorul bisericii.

Catapeteasma, sculptată și pictată în 1827 „... *cu chetuiala sfinților sale ieromonahul Calinic și a schimonahiilor Fevronia și Elisabeta Cuza ...*”, reproduce și unele portrete din pictura murală, îndreptățind presupunerea că ambele lucrări s-ar datora aceluiași autor (I. Bălan, 1977).

În 1837 s-au construit chiliile de pe laturile de est și de nord, împreună cu Paraclisul „Sfinții Părinți Ioachim și Ana”, care a căzut pradă incendiului din vara anului 1941 și a fost refăcut în forma actuală în 1946. După 1945, s-au preocupat pentru menținerea și organizarea vieții duhovnicești, precum și de problemele gospodărești, starețul arhimandrit Cleopa Ilie, cel mai mare stareț al Sihăstriei, din secolul al XX-lea (decedat în decembrie 1998).

Din 1972, starețul Victorin Oanele a executat multe lucrări de restaurare și înnoire a clădirilor. Între anii 1985-1988 a acoperit biserica mare cu tablă de cupru și a împodobit-o în interior cu pictură, a refăcut stărețiașia acoperit-o cu tablă de zinc, a consolidat turnul porții, pe care l-a împodobit în interior cu pictură și cu porți mari de stejar în stil tradițional mănăstiresc, a construit un nou corp de chilii și un mare beci de piatră.

Avându-se în vedere mulțimea credincioșilor, a fost construită din zid o noua biserică de mari proporții, cu hramul „Sfânta Cuvioasă Teodora de la Sihla”. Biserica s-a sfințit la 12 octombrie 1997 de către Sanctitatea Sa Bartolomeu I, Patriarhul Ecumenic și de Prea Fericitul Patriarh Teoctist.

Paraclisul „Sfinții Părinți Ioachim și Ana” nu prezintă calități arhitectonice deosebite, în schimb stranele și celelalte piese de mobilier din interior, precum și catapeteasma, lucrată în lemn de stejar în anul 1947, rețin atenția ca adevărate creții sculpturale cu incontestabilă valoare artistică. Ele se datorează fraților Vasile și Ioan Răzmeriță, din comuna Grumăzești. Valorificând nesecata sursă a ornamentării populare locale, autorii sculpturilor din acest paraclis au reușit să creeze lucrări de o fastuozitate discretă, care îmbină, în mod original, „motivele tradițional folclorice ce cele din repertoriul sculpturii bisericești” (Gh. Balș, 1933). La nivelul artistic al sculpturilor din paraclis se ridică, însă, și pictura interioară, executată aici de Irineu Protcencu, un mare artist, dar prea puțin cunoscut. El a pictat, în 1947, cele 54 de icoane din catapeteasmă, iar în anii 1949-1953 a executat excepționalele scene și portrete care împodobesc naosul și pronaosul.

Pictura lui Irineu Protcencu se constituie o punte de legătură între ceea ce au realizat Nicolae Grigorescu la Agapia și Nicolae Tonitza la Durău. Dar ceea ce răscolește cel mai tare sufletul este, fără îndoială, icoana „Tânguirea Maicii Domnului”. Ea formează opera cea mai reușită, în care pictorul, folosind întreaga sa forță de creație, se întrece pe sine. Cu o măiestrie rară, artistul redă tulburător, în culori calde, chipul senin și plin de bunătate al celei mai credincioase mame, care plânge cu demnitate pentru moartea nedreaptă a Fiului ei.

Dintre obiectele bisericești ce se află la Sihăstria se pot aminti: o icoană mare ce reprezintă pe „Maica Domnului cu pruncul în brațe”, pictată pe lemn, care datează din secolul al XVII-lea, odată cu întemeierea primei sihăstriei, „Încoronarea Maicii Domnului” cu ramă sculptată și pictată, din secolul al XVIII-lea, „Maica Domnului încadrată de cele 12 praznice împărătești”, „Iisus Hristos Împărat”, „Tânguirea Maicii Domnului” – toate din aceeași perioadă, o altă icoană lucrată de „Profirii i zugrav” în 1797 și îmbrăcată în argint la care se remarcă opulența ferecăturii, executată într-o manieră ce se va impune în veacul următor.

Dintre vasele liturgice amintim: un chivot de plumb, probabil din secolul al XVIII-lea, un potir de argint compus din trei piese, din 1825, un alt potir de argint cu incrustații, tot din 1825 și un mic chivot de argint, afierosit „Sihăstriei de Vornicul Iordache Miclescu în anul 1856”. Alte obiecte de argint mai pot fi amintite, două cădelnițe din 1825, două cățui cu icoana hramului încrustată pe mâner, cu inscripția „Ghenadie Duhovnicul” 1850, Evanghelia ferecată în argint cu următoarea inscripție: „Această sfântă Evangheligie iaste a Sihăstriei sfintei mănăstiri Secul 1850” (M. Drăgotescul, 1974).

Irineu Protcenco, „Tânguirea Maicii Domnului”

Mănăstirea Sihăstria posedă și o mică bibliotecă cu peste o mie de volume, dintre care unele tipărite în secolul XVII-XVIII, printre care amintim: „Biblia de la Blaj” din 1795, „Îndreptarea Legii”, apărută la Târgoviște în 1652, „Evangelhia de Râmnicu Vâlcea”, din 1746, „Penticostar”, tipărit la București în 1743, „Omiliile Sfântului Macarie”, din 1775.

Mănăstirea Sihăstria are hramul „Nașterea Maicii Domnului”, la 8 septembrie, fiind mănăstire de călugări, cu 140 de viețuitori, ducând viață de obște, stareț fiind arhim. Victorin Oanele.

Aici a trăit Prea Cuviosul Cleopa Ilie, decedat în 1998, cunoscut ca mare duhovnic al ortodoxiei românești. Printre actualii viețuitori ai mănăstirii se află și părintele Ioanichie Bălan, autorul unor importante cărți despre monahismul ortodox: „Patericul românesc”, „Convorbiri duhovnicești” și altele.

Mănăstirea are posibilități de cazare.

13. Schitul Sihla

Lăsând în vale Mănăstirea Sihăstria, scădată în soare și verdeață, poteca urcă spre Schitul Sihla, cale de 3 km. De ambele părți ale obcinei curg în vale două pâraie, mult pomenite în partea locului, din care se adapă cerbii și căprioarele, cunoscute sub numele de Pârâul Alb și Pârâul Negru.

După un urcuș de peste un ceas, poteca o ia la stânga și cu greu își face loc prin îngrămădiri de stânci bogate în peșteri. Sunt locuri ce au servit drept adăpost, în vremuri de bejenie, pentru locuitorii din împrejurimi și nu mai puțin pentru schivnici iubitori de liniște.

Câteva însemnări vorbesc și de „*Cuvioasa Teodora din satul Vânători ... fiica lui Jaldea Armașul*” de la Cetatea Neamț, care a pustnicit spre sfârșitul secolului al XVII-lea într-una din aceste peșteri. Atât numele, cât și viața ei singuratică sunt mereu pomenite de localnici, de drumeți și scriitori.

Poteca trece pe lângă fântâna „Sfânta Teodora”, „*o mică scobitură pătrată*” deasupra unei stânci înalte, în care ea își aduna apa „*din plo*”. La numai câțiva zeci de metri, printre blocuri de gresie ce portă în spate povara brazilor îndrăzneți, se vede peștera Cuvioasei Teodora. „*O despicătură verticală în peretele zidului de stâncă*” formează gura peșterii. În interiorul umed și puțin luminat „*se face o scobitură aproape rotundă în mijlocul căreia zace o stâncă lată și puțin înaltă ...Piatra din mijloc îi slujea drept vatră, pe care aprindea din când în când, câte puțin foc, pentru a-și dezmorți trupul biciuit de vânturile iernii; pereții poartă, într-adevăr, urmele negre ale unui fum înădușit...După cum se zice, ea a trăit 60 de ani în această vizunie ...*”.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, moaștele cuvioasei Teodora de la Sihla au fost luate de familia boierilor Sturdza, ctitori ai acestui schit, și duse la biserica zidită de ei în satul Miclăușeni-Iași, iar în anul 1856 au fost date Mănăstirii Pecerska din Kiev, unde se află și în prezent, în schimbul mai multor rânduri de veșminte cu fir de aur.

La 1000 m altitudine, sub o îngrămădire de stânci, se ridică două bisericuțe de lemn, executate în cel mai autentic stil moldovenesc și care conferă așezământului monastic o notă de intimitate, de tihnă și de pitoresc deosebit.

Brazi înalți, agățați de creștetul stâncilor, dau farmec de vis acestui cadru natural. Adieri de vânt cu balsam de rășină completează frumusețea peisajului. Călătorul încearcă un sentiment de singurătate. O clipă se simte rupt de tumultul vieții cotidiene.

Pe prispa îngustă a unei stânci, la adăpostul primitiv al unui bloc de piatră, se află două chilii de lemn, din secolul al XIX-lea și o bisericuță „dintr-un brad”, lungă doar de câțiva pași.

Construită de „Dumnealui aga Ioniță Pășcanul Cantacuzino, precum se găsește scris într-o sfântă Evanghelie, ... la leat 1763 cu hramul Schimbarea la Față”, în amintirea prietenului său iubit Ioan Coroi, mort la vânatoare de cerbi, biserica dintr-un brad se păstrează în stare aproape inițială.

Lucrată în formă de corabie, din bârne de lemn, biserica este căptușită cu scândură și acoperită cu șindrilă.

Interiorul, puțin luminat, și foarte simplu, mai păstrează încă, prin intimitatea sa, atmosfera unei epoci de demult. Catapeteasma, aproape în miniatură, a fost pictată în ulei în secolul al XVIII-lea.

Bisericuța „dintr-un brad” constituie un unicat în arhitectura noastră religioasă prin dimensiunile sale miniaturale. De aici, pe praguri de pietre, scobite de pași omenești, se coboară la Schitul Sihla. Peisajul ce se oferă ochiului este rar întâlnit, iar oboseala drumului, pe deplin răsplătită.

Se pare că, pe la începutul secolului al XVIII-lea, unii călugări de la mănăstirea Secu s-au retras în aceste locuri întru rugă și credință, boierii Cantacuzini ridicându-le aici o biserică de lemn prin anii 1741-1742.

Biserica actuală a schitului, cu hramul „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”, datează din anul 1813, când Arhimandritul Benedict, egumenul Mănăstirii Secu, a făcut un lăcaș din bârne de brad pe temelie de piatră.

Respectând tradiția arhitectonică locală, biserica este construită în plan triconic, cu o singură turlă pe naos, iar absida altarului, de formă poligonală, este mai mare decât absidele laterale.

Refăcută în 1973 prin grija arhimandritului Victorin Oanele, starețul Mănăstirii Sihăstria, această biserică se află în mijlocul unei mici incinte, în care se pătrunde pe sub turnul clopotniță cu două nivele. Prin strădania aceluiași stareț s-a realizat și fresca interioară a bisericii, executată în anul 1974 de către pictorul Vasile Pascu din Focșani.

Se pare că tot în 1813 a fost făcută și catapeteasma sculptată în lemn de tei și poleită cu aur, cele mai frumoase icoane fiind cele patru împărătești pictate de Iulian Monahul în anul 1852.

Pe latura de vest a incintei se ridică un rând de chilii de lemn, construite o dată cu biserica. Împreună cu celelalte două corpuri de chilii și clopotnița, creează un ansamblu destul de pitoresc, căci „*Sihla e un loc sfânt dar, este în același timp și un loc romantic*”.

În curtea largă și primitoare se afla până nu demult o stâncă rostogolită din multe, ce purta câteva însemnări de scriitori. Era locul preferat, unde Eminescu, Creangă și mai târziu Gala Galaction și alți scriitori se odihneau

de oboseala drumului și ascultau o clipă cântecul codrilor de brazi. Atunci și numai atunci își puteau da seama câtă dreptate au versurile:

*„...Neamțu, Sihla și Cetate,
Am venit întreg aicea
Și mă-ntorc pe jumătate”*

După un scurt popas la Schitul Sihla, călătorul se simte iarăși chemat la rosturile sale. Poteci ce urcă sau coboară îl duc spre alte mănăstiri și locuri pitorești.

Prima potecă ce urmărește culmea muntelui apucă spre nord și, după două ore de mers, coboară la Agapia Veche. Alta o ia în sens invers, pe versantul muntelui, străbate în lungul ei poiana Ciungi și, după trei ore de mers, coboară în valea însorită a Mănăstirii Varatec. Mai este o potecă ce cotește spre vest, traversează valea Mitocului și muntele Calea Mare și, după patru ore, coboară în șoseaua de pe valea Bistriței.

Ultima și cea mai cunoscută potecă, ce coboară drept în vale, spre răsărit, urmărește albia pârâului ce țâșnește din pieptul muntelui și, după două ore de mers, ajunge la Mănăstirea Agapia.

Egumen – ieromonahul Pahonie Catană.

14. Mănăstirea Văratec

A fost construită de Duhovnicul Iosif și Maica Olimpiada, la 1808.

Mănăstirea Văratec este unul dintre cele mai cunoscute și mai vizitate monumente ale județului Neamț. Printre ctitorii acestui așezământ nu aflăm nici nume voievodale și nici pe cale ale unor mari dregători ai țării. Tradiția pomenește numele maicii Olimpiada, călugărită în fostul Schit Topolița din apropierea Varatecului și venită apoi la schitul de maici Durău, care, între anii 1781-1785, întemeiază o mică isihie în poiana Văratec, cumpărată de la pădurarul Ion Bălănoiu (Sc. porcescu ș.a., 1986). De altfel, maica Olimpiada (Bălașa Herescu înainte de călugărie) va juca un rol important în așezarea și dezvoltarea obștii monahale de la Văratec, sacrificând întreaga avere, stărețind de trei ori și stingându-se aici la venerabila vârstă de 85 ani.

După constituirea nucleului monahal de la Văratec, în perioada 1781-1788, prima stareță rânduită aici de renumitul stareț de la Mănăstirea Neamț, Paisie Velicicovschi, este maica Nazaria de la Durău și în 1794 se ridică o a doua biserică de lemn, mai ales că, între timp, Schitul Văratec se unise cu Schitul Topolița, beneficiind și de veniturile pe care le aduceau moșiile acestuia.

În 1803, prin hotărârea Mitropolitului Veniamin Costache, Văratecul se unește cu Agapia, dar pentru scurtă vreme. Ceva mai târziu, în 1808, când numărul monahiilor crescuse spectaculos, a început construcția actualii Biserici „Adormirea Maicii Domnului”, eveniment consemnat și pe inscripția din pridvor.

Spre sfârșitul verii anului 1821, la Mănăstirea Văratec, ca și la Mănăstirea Secu, s-au petrecut scene dramatice. Crezând că aici se ascund eteriști, cete de ostași turci s-au îndreptat către această mănăstire, prădând-o și pustiind-o de tot de avea mai sfânt și mai valoros. Groaznicul incendiu a pricinuit grave stricăciuni bisericii „Adormirea Maicii Domnului”, paraclisului „Sf. Nicolae”, cea mai mare parte a chiliilor și alte construcții din mănăstire având aceeași soartă.

Liniștea Mănăstirii Văratec a fost tulburată și de alte evenimente: un incendiu un incendiu din 24 mai 1916, care a făcut scum multe care situate în afara incintei, un altul izbucnit la 20 octombrie 1935 care au lăsat urme dureroase, adânc întipărite în memoria călugărițelor.

Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din mijlocul incintei, în fața căreia se află statuia în bronz a Saftei Brâncoveanu, realizată în 1935, de sculptorul Ion Jalea, îmbină formele tradiționale românești cu elemente neoclasice. Este construită din piatră și cărămidă, cu două turle rotunde, zvelte și austere, de un alb strălucitor. Doar brâul de ocnițe oarbe de sub streșină, soclul bine profilat și cele trei contraforturi scunde care sprijină zidurile laterale și absida altarului mai înviorează și nuanțează sobra desfășurare a fațadelor.

După cum consemnează inscripția din pridvor, „La anul 1808, s-au zidit această biserică ce să prăznuiască hramul Adormirea Maicii Domnului prin osteneala Sfinției sale a prea cuviosului Părintelui Iosif Duhovnicul și a stareței Olimpiadii, iar cei dintâi ctitori au fost maicile din acest locaș. Al doilea mari ctitori au fost Doamna Elena Paladi, care au dăruit trei moșii și maica Elisabeta Balș au dăruit moșia Vulturești, maica Safta Brâncoveanu au hărăzit moșiile Osica și Vlădueni cu mai multe îndatorii în testamentul său, iar celelalte moșii, vii și acaretele ce au dăruit și alți ctitori sunt scrisă în cartea vieții spre vecinica lor pomenire. 1841, octomvrie 20”.

Intrările situate pe laturile din sud și nord sunt străjuite de două pridvorașe cu acoperiș bulbat și profile greoaie, ce contrastează cu linia elansată a edificiului. În interior, pridvorul este amenajat în partea sa superioară pentru a adăposti obiectele de valoare ale mănăstirii (tainița). Pronaosul și naosul, între care se ridică un zid susținut de două coloane ionice târzii, prezintă cunoscutul sistem de boltire moldovenesc, cu arce piezișe ce asigură o restrângere succesivă a suprafeței de sprijin (M. Drăgotescu, 1994).

În pronaos se află mormântul fără lespede al Duhovnicului Iosif, cel care a stat alături maicii Olimpiada la formarea obștii monahale de la Văratîc și care a decedat la 28 decembrie 1828, după cum ne informează o inscripție mai nouă de pe zidul sudic. Altarul este despărțit de restul bisericii printr-o superbă catapeteasmă sculptată în lemn de tisă și poleită cu aur, lucrare de o deosebită valoare artistică, executată de Constantin Zugravul în 1816, pe cheltuiala logofetesei Elena Paladi (Sc. Porcescu ș.a., 1986).

Biserica a fost pictată pentru prima oară în 1841, când sfințirea s-a făcut de către mitropolitul Veniamin Costache. Fresca actuală, executată în stil neobizantin în anul 1882, poartă semnătura pictorilor T. Ioan și D. Iliescu, fiind apoi curățată în 1968-1969 de către A. Avachian (MIBMMS, 1974). Fără a etala calități artistice cu totul deosebite, pictura de la Văratec se remarcă totuși printr-o anumită „... căldură a omenescului, un anumit pitoresc fizionomic în portretistică și o tonalitate caldă, deschisă, a culorilor...” (Sc. Porcescu ș.a., 1986).

Din secolul al XIV-lea, de la Văleni Neamț, provin cele două icoane împărățești, una reprezentând pe Mântuitorul Iisus Hristos și alta reprezentând pe Maica Domnului cu Pruncul Iisus. Se mai află aici, tot de la Văleni, icoana „Schimbarea la față”, de secol XVI și o icoană a Maicii Domnului, de secol XVII, adusă de la Tolopița. Vrednica a fi pomenită este și icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, care este ferecată în argint și care te urmărește cu ochii-i parcă vii (icoană de secol XIX).

Muzeul mănăstirii păstrează încă un valoros patrimoniu cultural-artistic și istoric, alcătuit dintr-un marte număr de hrisoave autentice, acte de danie și de întărire, obiecte de cult din metal prețios, icoane vechi, broderii, covoare și veșminte prețioase.

Printre componentele de marcă ale acestui tezaur de spiritualitate românească se numără, fără îndoială, icoanele din secolul al XV-lea de la Mănăstirea Râșca, precum și cele din secolele XVI – XVII-lea, crucea din lemn de chiparos, făcută în 1596 și crucea de procesiune din lemn de măslin, donată în 1852 de Gheorghe și Maria Hermeziu, potirul de argint aurit, dăruit în 1840 de Safta Brâncoveanu, Epitaful lucrat în fir de aur și argint, dăruit de Smaranda Neculce în 1798, Evangheliarul grec, tipărit la Veneția în 1881, Evanghelia cea Mare, tipărită la Mănăstirea Neamț în 1821, ambele evanghelii sunt ferecate în argint aurit și au icoane emailate.

Odată cu biserica „Adormirea Maicii Domnului” s-a construit și incinta din jurul ei, alcătuită din ziduri puternice de piatră, iar în interiorul acestora un corp de chilii, pe două nivele, cu prispă largă, sprijinită pe șiruri de coloane din lemn. Pe latura nordică a incintei se află stăreția și clădirile administrative, iar pe cea sudică, la parter, s-a amenajat o bogată și atractivă colecție muzeală în spațiul fostului „Atelier Regina Maria”, construit în 1934 de către Regele Carol al II-lea la îndemnul Mitropolitului Pimen.

Intrarea în incinta se arcuiește sub turnul clopotniță cu trei nivele situat spre est, unde s-a amenajat prin 1840-1850 Paraclisul „Sf. Nicolae”. După marele incendiu din 1900, între anii 1903-1909, a fost refăcut și acest paraclis, catapeteasma și interioarele sale fiind pictate de ieromonahul Eftimie Obrocea de la Mănăstirea Ciolanu (Sc. Porcescu ș.a., 1986).

În jurul incintei se întinde satul mănăstiresc, alcătuit din case tradiționale țărănești de un pitoresc deosebit. Satul s-a dezvoltat de-a lungul anilor după un plan ingenios, conceput de maeștrii populari, care au construit aici ulițe înguste, casele și anexele fiind bine orientate în funcție de terenul accidentat.

La aproximativ 150 m sud-est de Biserica Mare, pe o culme joasă, se află Biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”, zidită de Eufrosina Lazu „... cu ajutorul soborului și altor făcători de bine” în anul 1844, pe locul unei biserici de lemn din 1817.

Lângă peretele sudic al acestei biserici se află mormântul Veronicăi Micle, mărturie a vechiului cimitir existent și punct de atracție pentru miile de turiști vizitatori ai mănăstirii, dornici să se reculeagă în fața acestui simbol al dragostei neîmplinite și să așeze floarea unui gând în amintirea Luceafărului poeziei românești. În actualul cimitir al mănăstirii, situat într-o poiană, la aproximativ 400 m sud-vest de biserică mare, se ridică Biserica „Schimbarea la față a Mântuitorului”, zidită tot prin strădania stareței Eufrosina Lazu, în anii 1846-1847. Acoperișul edificiului este străpuns de trei turlă înalte, iar intrarea, situată la sud-vest, a fost protejată ulterior cu un pridvor de lemn. Catapeteasma datează de la jumătatea secolului al XIX-lea, dar pictura interioară s-a realizat abia în anul 1965, de către Eremia Profeta.

Permanent sprijinită de marii ierarhi ai Moldovei, dintre care amintim mitropoliții Veniamin Costache, Iosif Marinescu și Pimen Georgescu, Mănăstirea Văratec s-a dezvoltat rapid, constituind un model pentru alte mănăstiri de călugărițe din țară, dar și un important factor de cultură pentru locuitorii satelor din zonă. Încă din 1860 s-a înființat în satul Văratec o școală sătească mixtă, la care a funcționat ca profesor „conomul” Gherghe Cheșu și ale cărei nevoi materiale erau acoperite de mănăstire.

O deosebită atenție au acordat starețele mănăstirii pregătirii profesionale a monahiilor, creându-se mai multe ateliere-școală ale căror produse erau căutate în întreaga Moldovă pentru calitățile lor artistice cu totul deosebite. În anul 1940 funcționau la Mănăstirea Văratec următoarele ateliere: broderie bisericească, legătorie de cărți, covoare, tricotaje, pânză țesută, pictură bisericească și artă decorativă, majoritatea acestora menținându-se și în prezent. Multe călugărițe au devenit vestite pentru priceperea lor, fiind trimise ca specialiste în alte așezăminte monahale sau în instituții de învățământ din țară.

Mănăstirea Văratec a constituit o prezență unanim apreciată la cele mai importante expoziții naționale, fiind invitată să participe la Expoziția Universală din 1867 de la Paris și la Expoziția Internațională de industrie casnică de la Viena, din 1910 (*Ibidem*).

Frumusețile naturale din jurul mănăstirii și pacea adâncă de la această așezare călugărească au impresionat pe mulți din scriitorii noștri:

„... munții Văratecului sunt așa de înalți., pădurile atât de umbritoare, văile atât de tănuite și de adânci, râurile atât de limpezi, fânețele atât de dese, încât sufletul cel mai zglobiu se simte înmuiat de duce melancolie” (Calistrat Hogaș, 1969).

Mănăstirea Văratec este mănăstire de maici, cu peste 500 de viețuitoare, ducând viața de sine. Hramul acesteia este „Adormirea Maicii Domnului”, iar stareță este stavrofora Iosefina Giosanu.

15. Mănăstirea Durău

A fost ridicată de monahul Ghevasie, la 1835.

Actuala biserică de la Durău s-a ridicat în locul unui vechi schit de maici, existent aici încă de la începutul secolului al XVII-lea (Gh. Ungureanu, 1931). După tradiție și conform cu istoricul mănăstirii, prima așezare călugărească este ctitoria călugăriței Marina, fiică de voievod moldovean, nepoata lui Vasile Lupu. Împreună cu două slujnice, ea s-a călugărit aici în 1620. Mănăstirea Durău, cu hramul „Buna Vestire” a fost întemeiată în secolul al XVIII-lea pentru călugărițele din ținutul Neamțului, trimise aici de Cuviosul Paisie, starețul Mănăstirii Neamț. În acele locuri s-au nevoit însă și mulți sihaștri. Dintre cei mai mari sihaștri din Muntele Ceahlău amintim pe Cuviosul Peon, monah care a sihăstrit pe vârful muntelui cu ucenicii săi, nevoindu-se mulți ani în post și rugăciune.

În anul 1799, maica stareță Nazaria, împreună cu obștea maicilor s-a retras la Mănăstirea Văratec, iar în locul lor au venit călugări de la Schitul Hangu. Un pomelnic de la Durău menționează, la 1822, că schitul de la poalele Cehlăului se afla sub ascultarea „mănăstirii cea de piatră din vale”. De altfel, când în 1830 egumenia schitului Hangu este arendată protosinghelului Gavril pe timp de 10 ani, una din clauzele contractuale prevedea și construirea unei noi biserici la Durău (M. Drăgotescu, 1974). Decăderea schitului Hangu a dus la lichidarea raporturilor de subordonare pe care era nevoită să le întrețină așezarea monahală de la Durău. În 1830, pe cheltuiala unor negustori înstăriți din târgul Piatra, a început construcția bisericii actuale, care se încheie în 1835, după cum ne informează inscripția din pridvor: *„Biserica Buna Vestire a Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, zidită în zilele Preainălțatului Domn Mihail Grigorie Strurdza Voievod, cu blagoslovirea Preasfințitului Mitropolit Veniamin, cu ajutorul domnilor ce i-au năstrăvit Duhul Sfânt, prin osârdia cuvioșiei sale părintelui Ghevasie și a neguțătorilor dumnealor frați Gheorghe și Ioan Prasio și Vasile Iliovici, 1835”*.

Biserica „Buna Vestire” este zidită din piatră și cărămidă și constituie, din punct de vedere arhitectonic, o realizare interesantă, prin îmbinarea unor elemente tradițional-moldovenești cu altele mai noi, împrumutate chiar de la construcții monumentale laice. Planul bisericii este cel obișnuit, un formă de cruce, cu două abside laterale ușor pronunțate și o a treia la altar, în prelungirea cărora se află corpul navei, divizat în naos,

pronaos și pridvor. Acoperământul de tablă, cu margini evazate mai ales la extremitățile de est și de vest, este străpuns de trei turle înalte, zvelte, care se proiectează cu multă grație pe fondul verde-cenușiu al Ceahlăului. Fațadele sunt compartimentate în panouri cu ajutorul pilaștrilor ce susțin un antablament cu un profil zimțat sub streășină.

Ceea ce conferă bisericii de la Durău valoare artistică de o deosebită importanță turistică este, fără îndoială, pictura din interior, realizată de Nicolae Tonitza între anii 1935-1937, împreună cu mai mulți elevi ai săi de la Academia de Arte Frumoase din Iași, după cum ne informează inscripția aflată deasupra ușii, în pronaos: „ *Sub Mitropolitul Nicodim, prin strădania Dr. Paul Gotcu, s-a făcut pictura de către studenții și diplomații Academiei de Arte Frumoase din Iași, sub călăuză dascălului lor, zugravul N.Tonitza, încheiat la 14 septembrie 1937*” (E. Anton, 1968).

În jurul bisericii s-a definitivat cu timpul o largă incintă, închisă de numeroase clădiri anexe, case pentru oaspeți și locuințe călugărești. Durăul a devenit cel mai căutat loc de odihnă și popas din împrejurimile Ceahlăului. Printre oaspeții de seamă ai Durăului s-a numărat adesea Veniamin Costache, a cărui reședința se mai păstrează și astăzi, Emil Gârleanu, Alexandru Vlahuță, Barbu Delavrancea, Caragiale, Aurel Băeșu, Mihail Sadoveanu, Gheoghe Panu, cunoscut on politic ieșean, jurist și gazetar și-a petrecut aici timp de 20 de ani toate vacanțele, uzând de toată influența sa pentru înfrumusețarea și dezvoltarea mănăstirii.

Turnul-clopotniță este o construcție masivă, de plan pătrat, cu trei nivele. La primul etaj se află paraclisul, unde s-a organizat o expoziție permanentă de artă religioasă, printre exponatele căreia se află și o frumoasă catapeteasmă de biserică din secolul al XVIII-lea. Pictura paraclisului, în tonalități calde, se datorează arhimandritului Teodor Varahil Moraru, care a executat-o în 1938 și a restaurat-o după cel de-al doilea război mondial.

Turnul-clopotniță vechi, la vest de mănăstire, este din lemn, datând din secolul al XVIII-lea. Casa Veniamin Costache, din secolul al XVIII-lea și biserica sunt în prezent monumente istorice.

La nord de biserică se află două clădiri din lemn și zid, acoperite cu draniță și prevăzute cu cerdac. La nord-vest este o altă clădire mai nouă, clădirile fiind destinate pentru chilii, stăreție, trapeză, bucătărie, camere de alimente.

În incinta mănăstirii s-a început construcția, în 1992, a Centrului Cultural Spiritual „Sfântul Daniil Sisastrul”, ctitorie a Mitropolitului Moldovei și Bucovinei, Daniil. Lucrările au fost încheiate în 1996. Prin maniera de proiectare, această instituție se dorește a fi un punct de afirmare a spiritualității ortodoxe în cadrul ecumenismului mondial contemporan. Slujba de sfințire a Centrului Cultural Spiritual a avut loc la 30 octombrie 1995, în prezența mai multor întâi stătători ai bisericilor surori ortodoxe.

Mănăstirea Durău este mănăstire de maici, cu 35 viețuitoare, cu viață de obște. Hramul este „Buna Vestire” și „Schimbarea la Față” pentru paraclisul din clopotniță.

16. Mănăstirea Horaiața

A fost edificată, în forma actuală, de Arhimandritul Ermoghen Buhuș, la 1867.

Așezată pe un mic platou, în locuri de o neasemuită frumusețe, care au atras, acum un secol, luarea aminte a lui Calistrat Hogaș, dar și a altora, Mănăstirea Horaiața s-a amenajat, nu departe de poalele muntelui Horăciorul (1076 m), lângă versantul răsăritean al muntelui Stânișoarei. Mănăstirea Horaiața a fost ctitorie călugărească, în sensul autentic al cuvântului, destinată în primul rând unei obști monastice doritoare de liniște și singurătate. Ea a constituit un bun model de viață călugărească, împlinindu-și misiunea ei de-a lungul timpului (C. Matasă, 1929; V. Drăguț, C. Nicolescu, 1974).

Prima mențiune documentară s-a consemnat în actul din 11 iulie 1428, emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun, care consfințește trecerea bisericii Horaiața în jurisdicția Mănăstirii Bistrița: „*pentru sufletul sfânt al răposaiilor părinților noștri și pentru sănătatea și sufletul domniei mele și a tuturor copiilor domniei mele*”.

Peste răscrucea secolelor XIV și XV, în care activitatea mănăstirii era dominată de celebrul stareț Chiriac (DIR, 1954), biserica trăiește în anul 1466 un moment de cumpănă, când Ștefan cel Mare dă poruncă sa fie strămutați călugării, mai sus, într-un mic schit de la poalele Hărăciorului, la aproximativ 1 km distanță. În locul lor se instalează corpul domnesc de vânători, care vor sta aici până în anul 1518, an în care călugării de la schitul Hărăciora din deal coboară la veche bisericuță de lemn a Horaiaței (D. Măță, I. Vatamanu, 1971).

Călugării coborâți de la Hărăciora, conduși de arhimandritul Chiriac, construiesc altă biserică ce va dura până în 1822, când va fi demolată de Irinarh Rossetti pentru a construi o alta nouă. Starețul Iermoghn Buhuș din familia Cantacuzino-Pășcanu, ucenic la Tabor al lui Irineu Rossetti, cu ajutorul câtorva ctitori, printre care domnul Mihai Sturza, Grigore Ghica Voievod, Sofronie mitropolit, ridică actuala biserică, după modelul unei biserici de pe muntele Tabor, care se termină la 2 octombrie 1867 (I. Bălan, 1982).

Părintele spiritual al Horaiaței, Irinarh Rosetti, a obținut și binecuvântarea Mitropolitului Veniamin Costache pentru reconstruirea comunității, precum și aprobarea prin hrisov a domnitorului Ioan Sandu Strurza, în 1828, a statutului juridic al mănăstirii. Irinarh Rosetti a fondat comunitatea monastică a Horaiaței punând-o pe solide temelii spirituale, iar ucenicul său Hermoghen Buhuș a dus la desăvârșire proiectele îndrumătorului său, prin ridicarea bisericii și a celorlalte construcții din cadru.

Fiind izolată în codri, departe de principalele drumuri, mănăstirea scapă de multe din focurile turco-tătare. Ea își continuă activitatea chiar și în perioadele în care alte mănăstiri din zona Neamțului sunt cumplit devastate în timpul luptelor dintre eteriști și turci.

Catapeteasma se situează în afara regulilor iconografice cunoscute, având o structură deosebită. Este alcătuită din trei segmente frumos sculptate și din două arcade suprapuse: una cu icoane pictate, situată deasupra, iar cealaltă cu motive florale sculptate. Dar ceea ce surprinde este prezența unui amvon de formă ovală, plasat în partea superioară a iconostasului.

Biserica a avut doar câteva ornamente florale, precum icoanele Sfinților Apostoli Petru și Pavel în pridvor, realizate de un pictor modest. Actuala pictură a fost executată între anii 1987-1993 de pictorul Mihai Chiuaru din Bacău, ajutat de câțiva ucenici, printre care și monahul Ilarion Maței, viețuitor al mănăstirii.

Mănăstirea posedă mai multe obiecte de valoare: argintării din secolul al XIX-lea, o cruce încastrată în argint aurit, un chivot de argint cu Sfânta Treime (1868), având cizelate cu finețe portretele celor patru evangheliști.

Alături de câteva icoane, cărțile reprezintă cele mai importante valori ale bisericii: Evanghelia ferecată în argint, dăruită de Cehan Racoviță Voievod în anul 1763, un "Apostol" tipărit în 1707, sub Constantin Brîncoveanu, altul, în 1683, sub Șerban Vodă Cantacuzino, cărțile editate de Veniamin Costache, cu dedicație autografă (1823), un „Octoih”, dăruit la 13 aprilie 1841 de Safta Brîncoveanu.

La o distanță de 1 km urcuș pe versantul muntos dinspre nord-estul mănăstirii Horaița, mai în adâncul pădurii, se mai păstrează și bisericuța de zid, cu hramul „Buna Vestire”, a Schitului Hărăcioara, ctitorită tot de arhimandritul Hermoghen Buhuș, pe locul unei alte biserici mai vechi, ce se risipise în decursul vremii.

„Un adevărat cuib de vulturi animat în crăpătura unei stânci aeriene”, cum spunea Calistrat Hogaș, rememorând ale sale „Amintiri dintr-o călătorie”, efectuată pe aici în vara anului 1881, schitul cu hramul „Buna Vestire” și „Izvorul Tămăduirii” are un egumen și se află sub jurisdicția mănăstirii Horaița. Horăcioara s-ar fi zidit prin 1466, prin mutarea aici a călugărilor de la mănăstirea Horaița din vale (construită mai înainte de Ștefan cel Mare).

Mănăstirea Horaița are hramul „Botezul Domnului”, este o mănăstire de călugări cu viață de obște, adăpostește 30 de viețuitori și este condusă de starețul protosinghel Marin Petroniu.

DRUMETII DE SIMȚIRE ȘI TRĂIRE SPIRITUALĂ; UNDE NE ÎNDREPTĂM PAȘII

Centrul turistic al „zonei” Neamț este piatra-neamț, oraș atestat documentar în anul 1395. Este punct nodal de trecere pentru drumurile care leagă estul Transilvaniei de centrul Moldovei și regiunile bucovinene. Situat într-o zonă pe cât de pitorească pe atât de accesibilă, municipiul Piatra-Neamț oferă multiple posibilități atât vizitatorilor care preferă drumeția, cât și celor care folosesc mijloacele auto (M. Drăgotescu, 2004).

Turiștii care vin din județele vecine sau din alte zone ale țării și chiar din afara acesteia pot folosi, în afara căilor rutiere și calea ferată pe traseul București – Bacău – Piatra Neamț – Bicăz.

Drumetrii scurte, de câteva ore sau de o zi, pot fi făcute pe Cozla și Pietricica, pe Cernegura, Cârloman și pe celelalte înălțimi din jurul orașului, care dispun de trasee amenajate, accesibile în orice anotimp. Pe lângă faptul că potecile au marcajul convenit, care duc spre numeroase popasuri, toate aceste înălțimi oferă o largă cuprindere a panoramei orașului.

Făcând un salt în istorie, trebuie menționat că cea mai glorioasă perioadă din viața municipiului se suprapune domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504), epocă în care aici se înalță o Curte Domnească, Biserica și Turnul, care supraviețuiesc și azi și conferă orașului aerul măreției istoriei.

Printre principalele obiective de vizitat menționăm:

- Muzeul de Istorie, care deține cea mai mare colecție de obiecte aparținând culturii Cucuteni din sud-estul Europei, colecții numismatice, exponate privind istoria modernă și contemporană, etnografie, artă plastică;
- Muzeul de Artă - artă plastică românească, tapiserie;
- Muzeul de Etnografie - costume populare, instalații țărănești tradiționale;
- Muzeul Memorial Calistrat Hogaș - documente de familie, mobilă originală, ediții din opere, manuscrise, obiecte personale ale scriitorului;
- Expoziția Curtea Domnească - pivnițe, ziduri de incintă și temelii vechi; piese și documente din epoca medievală;
- Biserica „Sf. Ioan Botezătorul” - ctitorie a marelui voievod Ștefan cel Mare (1499), cu fațade de piatră și cărămidă aparentă, decorate cu ocnițe și discuri ceramice colorate, smălțuite;

- Turnul Clopotniță - zidit tot în timpul lui Ștefan Cel Mare (1499), punct de veghe și apărare;
- Statuia domnitorului Ștefan cel Mare - amplasată în centrul orașului;
- Teatrul Tineretului - unde anual se desfășoară un festival internațional de renume;
- Casa Elena Cuza - locul unde și-a petrecut ultimii ani ai viații Elena Doamna, soția domnitorului Alexandru Ioan Cuza;
- Biserica de lemn „Schimbarea la Față”, de la Văleni - monument istoric și de arhitectură, ctitoria lui Petru Rareș, refăcută de Alexandru Lăpușeanu;
- Schitul Cozla - biserică de lemn, ridicată de pustnicul Vasile, în stil popular, cu ornamente cu sculpturi de artă în interior și exterior;
- Parc și amenajări pentru schi pe Cozla, un parc zoologic, rezervațiile paleontologice de pe Cozla, Cernegura și Pietricica;
- Cetatea dacică de la Bâțca Doamnei.

Identificat pe baza descoperirilor arheologice și a mărturiilor documentare cu antica Petrodava, orașul Piatra-Neamț, supranumit „Perla Moldovei”, se constituie într-o adevărată placă turnantă a turismului din estul României, de aici „iradiind” numeroase trasee turistice.

1. Valea Bistriței

Dintre toate traseele turistice, Valea Bistriței se individualizează ca o entitate geografică ce polarizează cele mai diverse și mai exigente preferințe turistice. De-a lungul anilor, ea a inspirat o întreagă literatură, bogată în evocări, pe care măiestria lui Hogaș, Vlahuță sau Sadoveanu a ridicat-o la nivelul unei extaziante realități (M. Drăgotescu, A. Comănicu, 2003).

Străbătând orașul Piatra-Neamț și lăsând în stânga lacul de acumulare în care Bâțca Doamnei își oglindește culmea cu temelii dacice, șoseaua modernizată Bacău – Piatra-Neamț – Bicaz (DN 15) se întinde cu puține sinuozități prin Valea Largă, presărată cu semănături, fânețe mătăsoase și pâlcuri de copaci și, numai după 6 km, o ramificație locală ne ispitește spre nord. Este drumul care se desfășoară pe o lungime de 3 km prin satul Bistrița (comuna Alexandru cel Bun) până sub dealul Cetățuia, unde se află Mănăstirea Bistrița, unul dintre cele mai vechi așezăminte monahale din Moldova, ctitorit de Alexandru cel Bun în 1402. Aici au ctitorit, după cum menționam mai sus, Ștefan cel Mare, Petru Rareș și

Alexandru Lăpușneanu, dezvoltând de-a lungul veacurilor un puternic centru de cultură medievală românească.

Revenind la șoseaua națională și mergând spre Bicaz, ajungi în scurt timp la Bisericiani. Locul și împrejurimile sunt de o frumusețe aparte, cu un microclimat favorabil, în care se găsește Sanatoriul Bisericiani și biserica fostei mănăstiri, care datează din 512, refăcută ulterior în 1786. De aici, Valea Bistriței se lărgeste și mai mult, așezările sunt mai mari și mai departe de firul apei, favorizând trecerea pe lângă lacurile de acumulare ale hidrocentralelor de la Vaduri și Pângărați, două dintre cele mai importante obiective ale sistemului hidroenergetic de pe Valea Bistriței.

La aproximativ 20 km de Piatra-Neamț, în stânga drumului național, se deschide printre munții împăduriți minunata vale a Tarcăului, ținut de legendă, evocat cu atâta măiestrie în opera sadoveniană. Tarcăul, așezare rurală cu vechi tradiții și important centru forestier de pe valea Bistriței, apare consemnat în documentele medievale moldovenești încă din secolul al XV-lea. La începutul veacului trecut exploatarea forestieră erau intense, buștenii fiind aduși pe canale speciale până la vărsarea Tarcăului în Bistrița, unde se formau plutele pentru Piatra sau Bacău. Valea Tarcăului reprezintă o importantă zonă turistică, frumusețea și tihna locurilor, puritatea aerului îmbiindu-i pe turiști la drumeții, odată cu modernizarea drumurilor și a căii ferate Bacău-Bicaz.

Pe iubitorii de drumeții care vor să meargă paralel cu firul apei Tarcăului, spre sud, către izvoarele acestuia, îi va întâmpina o vastă zonă turistică și cinegetică, al cărei potențial a început să fie valorificat odată cu modernizarea drumului ce face legătura cu valea Trotușului și Depresiunea Ciucului. Satele Cozaci, Brateș, Ardeluța, păstrăvăria și adăposturile de vânătoare, cabana (cu 30 de locuri de cazare, sală de mese, bar), poienile însoțite și pâraiele repezi, sunt numai câteva dintre locurile mirifice de petrecere a vacanțelor. Nu departe de Ardeluța, în continuarea drumului modernizat (DJ 156 C), întâlnim rezervația forestieră Goșmanu – Tarcău, care ocupă 173 ha și reprezintă, de fapt, este o relicvă din vechii codri seculari, care acopereau cândva toată valea Tarcăului.

De la Tarcău la Bicaz sunt doar 4 km pe drumul tăiat prin pădurea ce coboară până pe malul Bistriței. Pe traseu, părăsind șoseaua principală, spre nord, ajungem la Pângărați, una din cele mai vechi localități cu atestare documentară, strâns legată de centrul monahal al Mănăstirii Pângărați, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, refăcută de Alexandru Lăpușneanu în 1560.

În orașul Bicaz, turiștii pot vizita Muzeul de Istorie, unde pot admira vestigii arheologice, documente privind evoluția așezărilor din zonă și

marile valori etnografice și folclorice de pe aceste meleaguri. Dacă în unele centre turistice atenția vizitatorului este reținută îndeosebi de vestigii ale trecutului, Bicazul se impune tocmai prin construcția impunătoare din nord-vestul orașului, unde se ridică marele baraj de la Izvorul Muntelui, cel mai întins lac antropoc intramontan din Europa. Turiștilor le este pusă la dispoziție, chiar la baza imensei construcții cabana „Bicaz-Baraj” cu cazare pe tot parcursul anului. Trecând pe lângă amintita cabană, șoseaua lasă în stânga intrarea în localitatea Izvorul Muntelui (DJ 155 F), desfășurând apoi mai multe serpentine tăiate în creasta pădurii, până la coronamentul barajului (m. Drăgotescu, 1994).

Drumul spre Izvorul Muntelui reprezintă o principală cale de acces spre Ceahlău. În urma modernizărilor și prelungirii de-a lungul versantului răsăritean al masivului, acest drum a redus considerabil distanța dintre Bicaz și stațiunea Durău, unde în ultimii ani s-au construit vile și hoteluri cu un înalt grad de confort, oferind pe tot parcursul anului excelente condiții de odihnă și relaxare.

Traseul drumului național Bicaz – Borsec (DN 15) ne oferă și el posibilitatea de a cuprinde ampla desfășurare a lacului de la Bicaz și a neasemuitelor sale frumuseți. Trecem pe lângă popasul turistic Potoci (care poate asigura masa pentru 160 de persoane) și intrăm în localitatea Buhalnița, în mijlocul căreia turiștii pot vizita biserica fostei mănăstiri, ctitorie a lui Miron Barnovschi. De la Buhalnița ne desfată privirile Ceahlăul.

Odată ajunși la viaductul de la Poiana Teiului, traversăm lacul de acumulare pe o distanță de peste 800 m, având mereu în apropiere Piatra Teiului, un interesant martor de eroziunii de natură calcaroasă, păstrat în orizontul grezos al stratelor de Bistra, care țâșnește parcă din ape, la o înălțime de peste 20 m.

La viaduct și la răspântia de la Poiana Teiului s-a amenajat un popas turistic cu restaurant, terasă și 20 de locuri de cazare în căsuțe. Poiana Teiului reprezintă punctul de întâlnire a mai multor drumuri turistice importante:

- spre nord-est, peste muntele Petru-Vodă (DN 15 B), prin Pipirig și Vânători, până la Tg Neamț sunt 46 km;
- spre sud, pe Valea Bistricioarei (DN 15) către Borsec sunt 43 km, din care se desprinde principala cale de acces spre Durău;
- Spre nord-vest drumul național (DN 17 B) duce de-a lungul a 86 km prin Fărcașa, Borca, Broșteni până la Vatra Dornei.

Continuând drumul spre Durău, ne abatem la stânga, traversând primul pod peste Bistricioara. În centrul comunei, un triunghi albastru

indică poteca ce urcă pe Ceahlău, pe la Piciorul Humăriei și Poiana Coacăzului, până la Cabana Fântânele. Intrăm sub bolta umbroasă de fag și cetină, apoi urcăm „... un tăpșan întunecat de brazii” (Al. Vlahuță) și deodată se deschide în fața noastră imaginea unică a Durăului, pe fundalul căreia Ceahlăul se desfășoară în toată măreția sa.

Stațiunea Durău este foarte căutată, atât de turiștii interni, cât și de cei externi. În Durău, un mare punct de atracție îl constituie Mănăstirea Durău, cu biserica pictată de Nicolae Tonitza. Din Durău se pot face excursii și drumeții pe Ceahlău și în împrejurimi și se pot practica diferite sporturi de sezon.

Dominând întreaga regiune dintre Piatra-Neamț și limita nord-vestică a județului, Masivul Ceahlău a constituit dintotdeauna un important punct de atracție. Nici unul dintre munții noștri nu a constituit o prezență atât de vie în existența oamenilor și nu a generat atâtea legende ca această *piatră nestemată* a Moldovei, cum a fost denumit masivul de către marele cărturar Dimitrie Cantemir (Gh. Iacomi, 1990).

Ceahlăul poate fi abordat în orice anotimp, din mai multe direcții, marea majoritate a traseelor fiind orientate spre cele două cabane, „Fântânele” (1200 m) și „Dochia” (1750 m). La apus, accesul este asigurat de drumul Pântecului, în timp ce la sud-est și nord-est avem de ales între:

- drumul de pe Valea Bistrei, de la cabana Izvorul Muntelui (cu cele două variante, prin Lutu Roșu și prin Poiana Maicilor);
- drumul Baicului, poteca Cerebucului și cea care trece pe la obârșia Izvorului Alb (toate pornind de pe malul lacului de acumulare);
- drumul de la Piciorul Humăriei și cel al Durăului (cu variantele sale ce urmează poteca Nicanului, poteca Scăișului și cea a Duruitoarei).

Pe lângă marele număr de legende, care pot alcătui o mitologie proprie, de numele Ceahlăului se leagă și una dintre cele mai impresionante manifestări folclorice din această parte a țării, „Sărbătoarea muntelui”, care se desfășoară pe data de 6 august, la Durău, reunind mii de turiști sub semnul unei tradiții ce s-a păstrat până în zilele noastre ca un ecou al spiritualității deto-dacice.

Părăsind Durăul și coborând pe Valea Schitului, ne întoarcem la drumul național Piatra-Neamț – Borsec (DN 15), care se îndreaptă spre sud-vest, intrând în Grințieș, centru minier, în care se mai păstrează vechi obiceiuri de Anul Nou și valoroase creații de teatru folcloric; continuând drumul ajungem pe teritoriul județului Harghita și mergem spre Borsec.

Dacă ne reîntoarcem la Bicaz, pe drumul național 15 C, care străbate așezări pitorești (Tașca, Bicazu Ardelean și Bicaz Chei, cu elemente de

arhitectură populară tradițională, ajungem în Cheile Bicazului și în cunoscuta stațiune Lacu Roșu (jud. Harghita). Ocupând o vastă suprafață și având o lungime care depășește 10 km, Cheile Bicazului oferă turiștilor un spectacol de neuitat – bolțile sale imense de piatră, frământarea neostenită a apelor și cromatica vie a covorului floral, alcătuit din aproape 416 specii de plante (N. Nechita, 2003).

Cheile Șugăului, Gîtu Iadului, Valea Bicăjelului, Piatra Altarului, sunt doar câteva puncte de reper pe un traseu de sălbatică frumusețe, care se încheie la poalele Suhardului, acolo unde, în 1837, în urma unor masive alunecări de teren, s-a format Lacu Roșu, loc vizitat astăzi de nenumărați turiști.

2. Piatra-Neamț – Tazlău

Este un traseu relativ scurt, care străbate partea meridională a „zonei” Neamț, pe o variantă a drumului național Piatra-Neamț – Bacău (DN 15). După Dumbrava Roșie și Săvinești intrăm în Roznov, vechi și important centru forestier. Biserica din Roznov, zidită în 1884-1892 de colonelul Gheorghe Ruset Roznovanul are o arhitectură inedită. Din Roznov se desprinde spre sud-vest drumul modernizat ce duce la Tazlău (DJ 156 A), dar, imediat după traversarea Bistriței, o nouă ramificație (DC 127) urmează direcția vest, pe Valea Calului, prin Piatra Șoimului (D. Mihăilescu, 1993). În această zonă, pe Dealul Horodiștea, a fost descoperită și cercetată o așezare dacică (Șt. Cucuș, 1992). În această zonă funcționează Băile Negulești cu instalații moderne de tratament, 100 de locuri de cazare și 130 de locuri pentru servirea mesei.

Revenind la DJ 156 A, străbatem comuna Borlești în care s-au descoperit două dintre cele mai valoroase tezaure monetare, cel de la Mesteacă, alcătuit din 350 dinari imperiali romani de argint, din secolele I-II d.Hr. și cel de la Puriceni, cu peste 1150 monede emise în timpul împăratului Nero (63-68 d.Hr.), aceste tezaure putând fi admirate la Muzeul de Istorie din Piatra Neamț.

După traversarea pârâului Nechit, se poate admira ampla desfășurare a văii Tazlăului, îmbrățișând cu privirea gospodăriile bine întocmite, livezile pline de rod și munții rânduți la orizont, acolo unde se văd vârfulurile înnegurate ale Tarcăului. Tazlăul constituie în prezent un important centru forestier, fiind în același timp una dintre așezările cu o bogată tradiție istorică. Grupurile de turiști care iubesc natura și drumețiile vor găsi la poalele Măgurii Tazlăului una din marile comori ale Moldovei și ale

ilustrului domn Ștefan cel Mare, Biserica Mănăstirii Tazlău (1496-1497), o impresionantă creație a arhitecturii medievale moldovenești, care a reușit să transmită peste veacuri mesajul unei epoci de luptă, de glorie, dar și de rodnică strădanie creatoare.

De la Tazlău drumul continuă pe teritoriul județului Bacău, prin comuna Balcani, făcând legătura cu Moinești și Onești. Mai există și posibilitatea de a ajunge în valea Tarcăului urmând traseul liniei ferate forestiere pe Tazlău în sus, până la izvoarele acestuia și ale pârâului Goșman, nu departe de cabana „Ardeluța”.

Revenind la Roznov, pe traseul drumului național Bacău – Piatra-Neamț (DN 15), pornim spre Zărnești, unde au fost descoperite vestigiile aparținând neoliticului, în așezare cucuteniană din satul Traian (Vl. Dumitrescu, 1979).

3. Piatra-Neamț – Târgu Neamț

Depresiunea din jurul orașului Târgu Neamț reprezintă o zonă turistică de mare atracție (G. Davidescu, T. Onofrei, 1998). Nici aici natura nu-și drămuiește farmecele, dar molcoma grandoare a peisajului se îmbină cu frumusețile numeroaselor monumente istorice care ascund, sub patina vremii, valori artistice de neprețuit.

Pentru călătorul venit din județele Harghita sau Suceava, calea cea mai lesnicioasă spre Târgu Neamț este cea care pornește de la Poiana Teiului spre nord-est, trecând peste Dealul Petru Vodă, prin Pipirig, Loghin, mergând paralel cu pâraiele Bălătău, Platou– Dolhești și Ozana (DN 15 B).

Din Piatra-Neamț, artera cea mai frecventă (DN 15 C) străbate cartierul Dărmănești în direcția nord, către Târgu Neamț. La ieșirea din oraș, DC 145 și DC 146 se desprind ca două ramuri vestice pe văile Cuejdiului și Almașului, asigurând legătura cu comuna Gârcina. Aici, pe malul pârâului Almaș, turiștii pot vizita schitul Almaș, întemeiat în secolul al XVIII-lea. Tot pe valea pârâului Almaș, cabana turistică cu același nume asigură un sejur plăcut în această zonă pitorească, renumită pentru varietatea faunei și a fructelor de pădure.

De la km 11 intrăm pe teritoriul comunei Dobreni, localitatea natală a pictorului, gravorului și pedagogului C.D. Stahi (1844-1920), în care se păstrează vechi forme ale dansului popular, precum și cunoscute monumente istorice și de arhitectură (biserica Sărata- Dobreni). În stânga șoselei naționale, un drum modernizat (DJ 156 A), trecând prin satele

Negrești și Poiana, printr-o regiune deluroasă cu păduri dese și pitorești, se pătrunde într-o zonă forestieră, la limitele căreia se află Mănăstirea Horaița, întemeiată în secolul al XVIII-lea. Vizitatorul care s-a decis pentru această rută turistică, în drumul spre Târgu Neamț, poate vizita în incinta mănăstirii paraclisul construit în anul 1725, iar în adâncul pădurii Schitul Hărăcioara.

După o călătorie de aproximativ 16 km pe șoseaua Piatra-Neamț – Târgu Neamț (DN 15 C), din extremitatea estică a Bodeștilor, DJ 155 B se îndreaptă spre nord și trece prin Țolici, sat al comunei Petricani, în care meșteșugul prelucrării lemnului se păstrează la loc de cinste. Din acest traseu, DC 11 se îndreaptă spre nord-vest ajungând la Târpești, localitate pomenită în legătură cu vestigiile neolitice cucuteniene descoperite aici și cu activitatea cunoscutului colecționar și creator popular Nicolae Popa, autorul unor apreciate sculpturi în lemn, măști și costume pentru teatrul folcloric, opere care i-au încântat în egală măsură atât pe turiștii străini, cât și pe cei autohtoni.

Întorcându-ne din nou la drumul național Piatra-Neamț – Târgu Neamț, din Oșlobeni ne abatem către nord-est până la Grumăzești (DC 9). Și aici găsim mari meșteri, care acoperă diferite obiecte din lemn, create de ei, cu o superbă țesătură de sculpturi și încrustări, executate cu finețe de filigran. La Grumăzești, în mijlocul parcului dendrologic, se află casa în care a trăit cunoscutul entomolog Aristide Caradja (1861-1955), realizatorul unei colecții de lepidoptere de o mare valoare științifică.

Din nou, pe traseul DN 15 C, coborând dealurile Crăcăuanilor, trecem prin livezi tinere, deslușim în zare coroana gigantică a Cetății Neamț, intrăm în microdepresiunea Bălțăteștilor, unde se adăpostește stațiunea balneoclimaterică cu același nume. Printre satele componente ale comunei Bălțătești se numără și Ghindăuani (DC 15), localitate cu profundă rezonanță istorică și cu vechi tradiții etno-folclorice. Aici a înfrânt Ștefan I Mușat oștile lui Sigismund de Luxemburg, venite în 1395 să impună tânărului stat al Moldovei suzeranitatea maghiară. În acest sat s-a născut filozoful Vasile Conta (1845-1882), promotor al evoluționismului în țara noastră.

Trecând de Bălțătești, intrăm în zona turistică dominată de „diadema” strălucitoare a marilor mănăstiri și acel „cuib de vulturi”, adevărat simbol al zbuciumatei și eroicei noastre istorii, care este Cetatea Neamț. Chiar la limita de nord-vest a comunei Bălțătești se desprinde drumul local modernizat (DJ 155 E) ce trece pe lângă rezervațiile forestiere „Pădurea de argint” și „codrii de aramă”, nume și locuri pe care versurile eminesciene le-au înscris pentru totdeauna în literatura și în spiritualitatea românească. „Pădurea de argint” reunește exemplare de mesteacăn (*Betula*

verrucosa) de o rară frumusețe și cu o vârstă ce depășește un veac. Puțin mai spre nord, „codrii de aramă” sunt alcătuiți din goruni (*Quercus petraea* și *Quercus sessiliflora*) de peste 140 ani.

Drumul modernizat trece prin localitatea Văratice, oprindu-se în fața Mănăstirii Văratice, întemeiată în 1785. Aici, la Văratice, și-au aflat adesea odihnea și liniștea Mihai Eminescu, Alexandru Vlahuță, Calistrat Hogaș, Mihail Sadoveanu, Ionel Teodoreanu și tot aici se află mormântul Veronicăi Micle.

De la Văratec se ajunge la Agapia, fie pe scurtătura tăiată prin pădure către nord, trecând prin Filioara (DC 168), fie revenind pe șoseaua națională, pentru ca după 4 km să ne îndreptăm spre vest, pe DJ 155 D. Ne întâmpină, ca și la Văratec, același peisaj cu undiri molcome și pete aurii săpate în întunecimea codrului. Căsuțele albe din sat sau chiliile măicuțelor își primesc oaspeții cu flori în tindă și freamăt de codru în lunile de vară. Așa i-au primit cândva pe Caragiale, Hașdeu, pe Delavrancea și Vlahuță și mulți alții. Faima de care se bucură Mănăstirea Agapia și interesul deosebit pentru cei ce iubesc arta se explică prin existența picturilor executate de Nicolae Grigorescu.

Porning din sat pe un drum ce urcă lin prin pădure se ajunge în circa o jumătate de oră la Agapia din Deal (secolul XIV). De aici drumul poate fi continuat până la Mănăstirea Secu. Drumul național Piatra-Neamț – Tg. Neamț (DN 15 C) străbate mai întâi cartierul Humuleștii Noi și intră apoi în Humulești, satul copilăriei lui Ion Creangă. Pe strada ce-i poartă numele, o poartă din lemn sculptat adăpostește intrarea într-unul din cele mai vizitate muzee memoriale ale țării, casa în care s-a născut și a copilărit Ion Creangă.

Trecând podul peste Ozana, „cea frumos curgătoare și limpede ca cristalul”, pătrundem în centrul orașului Târgu Neamț, unde se află cele mai importante instituții școlare și de cultură, unități de servicii și sediul primăriei. În partea apuseană a orașului se află o zonă cu multe construcții vechi, printre care și câteva monumente istorice, de arhitectură, case memoriale de certă valoare. Muzeul Veronica Micle se află în fața clădirii primului spital din Târgu Neamț și vechea Școală Domnească, sediul actual al Muzeului de Istorie și Etnografie Tg. Neamț. Drumul continuă prin vechiul cartier Condreni, unde s-a amenajat complexul sportiv și de agrement al orașului și se oprește sub Cetatea Neamț, la „Casa Arcașului”, un han cu posibilități de cazare și restaurant. Crescute parcă din trupul stâncos al Dealului Pleșu, la o înălțime de 100 m, zidurile roase de vreme dar de o neștirbită măreție ale Cetății Neamț străjuiesc Valea Ozanei de peste șase veacuri (Gh. Luca, Gh. Dumitroaia, 2000).

Pentru a desăvârși cunoașterea marilor obiective turistice din zona Târgu Neamț, trebuie să revenim la Humulești, urmând traseul drumului național Târgu Neamț – Poiana Teiului (DN 15 B); trecem prin comuna Vânători-Neamț, așezare cu o îndelungată existență întemeiată de răzeșii cărora Petru Mușat și mai apoi Ștefan cel Mare le-au încredințat paza Cetății Neamț. Drumul se afundă în pădure, oferind priveliști odihnitoare și în curând abandonăm șoseaua principală, îndreptându-ne spre rezervația de zimbri „Dragoș Vodă” și mai departe, către Mănăstirea Neamț (DJ 155 C), unul dintre cele mai vechi și mai vestite centre de cultură medievală din țară.

Părăsind aceste locuri și revenind la șoseaua națională (DN 15 B) ne îndreptăm spre vest, prin apropierea pădurii de stejar de la Vânători-Neamț. Aici se află o rezervație științifică de 55 ha, situată între Nemțișor și Ozana, cu falnice exemplare de *Quercus robur*, a căror vârstă variază între 170 și 270 de ani. Ne abatem din nou pe DC 160, care urcă pe valea pârâului Secu. După 4 km răsar în valea îngustă zidurile Mănăstirii Secu (1602). De la Secu în sus, valea se îngustează tot mai mult, iar la 3 km de fermecătoarea singurățate ajungem la Mănăstirea Sihăstria, așezământ ridicat în 1655.

La aproximativ 5 km sud de Mănăstirea Sihăstria, pe o coamă de obcină, în apropiere de peștera Sfintei Teodora, se află Schitul Sihla. De aici, urmând poteci diferite ce străbat peste culmi și prin poieni, se poate ajunge la Agapia din Deal și la Văratec, la Agapia Nouă și chiar pe valea Bistriței. Aceste trasee sunt preferate de turiști, dată fiind accesibilitatea lor și frumusețea priveliștilor care se oferă la fiecare pas.

Zona turistică Târgu Neamț, ce înglobează toată partea de nord-est a județului Neamț, cuprinde și alte obiective demne de luat în considerație. La numai 4 km de oraș, la nord de acesta, Băile Oglinzi reprezintă un punct de atracție pentru iubitorii naturii. În ultimii ani a fost modernizat drumul care asigură legătura cu orașul Târgu Neamț (DC 171) și s-a amenajat o tabără pentru copii, cu 180 de locuri. Drumul național Piatra Neamț – Tg. Neamț (DN 15 C) continuă spre nord și străbate comuna Brusturi-Dragănești și, aproape de Târzia, trece în județul Suceava.

Turiștii care trec prin Tg. Neamț au ocazia de a merge și la Timișești, unde poate fi vizitată crescătoria de cai de la Dumbrava, vestită în întreaga Moldovă. Conform tradiției, ea își are obârșiile în hergheliile de cai pe care le-a avut Ștefan cel Mare la Timișești.

4. Piatra-Neamț – Hanu Ancuței

Un alt itinerar turistic ce se încadrează în aria mai largă a „zonei” Neamț este traseul Piatra Neamț – Războieni – Tupilați (G. Davidescu, I. Onofrei, 1998). În prima sa parte, acest traseu urmează calea Romanului, identificându-se cu drumul național Piatra Neamț – Roman (DN 15 D), care despică întinderea vălurită a dealurilor de la răsărit de Piatra Neamț, până la Girov. Din Girov pornesc câteva drumuri de mare interes local, unul dintre acestea fiind DJ 208 G, care se desfășoară spre nord și apoi spre est, pe o lungime de 32 km până la Hanul Ancuței. Urmând acest traseu ajungem în comuna Ștefan cel Mare, dominată de stânca Șerbești, un interesant monument al naturii, a cărui siluetă gigantică se profilează la orizont asemenea unui uriaș culcat pe spate, ce scrutează înălțimile cu privirile-i de piatră.

În continuare, drumul trece pe lângă localitatea Cârliți, unde se mai păstrează Hanul de la Cârliți, bine conservat, cu o arhitectură caracteristică secolului al XVIII-lea. Pe măsură ce ne apropiem de Războieni, parcă în fața noastră se desfășoară secvențe din crâncena bătălie, din acele vremuri dramatice ale anului 1476. În amintirea bătăliei de la Războieni, Ștefan cel Mare, a ridicat o frumoasă biserică în cinstea celor care s-au jertfit apărând țara și credința străbună. De la această ctitorie voievodală, o ramificație vestică a drumului județean Girov – Tupilați (DJ 208 G) duce la Țibucani, comună cu bogate tradiții istorice și etno-folclorice.

Dar cel mai cunoscut și mai frecventat obiectiv turistic din această zonă este, fără îndoială, Hanul Ancuței, situat la limita estică a județului Neamț. Amenajat cu tot specificul unui interior de epocă, Hanul Ancuței se întipărește puternic în amintirea vizitatorilor săi, cărora le oferă ospitalitate. Odată ajuns aici, orice turist care trece pragul acestui han își va aduce aminte de „Ceahlăul literaturii române”, Mihail Sadoveanu, care a scris întâmplări adevărate petrecute în acest han al Ancuței în vremuri de mult apuse. Pe la Hanul Ancuței trece și drumul european E 85 (DN 2), care asigură legătura cu Romanul și Bacăul (spre sud-est) și cu județele Iași și Suceava (la est și la nord). Din locul în care se face joncțiunea cu traseul Războieni – Tupilați – Hanul Ancuței, drumul național Bacău – Roman – Suceava (DN 2) intră în județul Iași, trecând prin Miroslovești și Moțca până la Cristești, important punct de ramificație rutieră, situat la 15 km de Târgu Neamț și 57 km de Suceava.

5. Piatra-Neamț – Roman

Itinerariul spre Roman constituie traseul cu amplitudini mult mai mici de relief, îndeosebi în lunca Moldovei și a Siretului. De la Piatra-Neamț, drumul național duce spre Roman (DN 15 D), se îndreaptă spre răsărit și trimite o ramificație nordică spre Ghigoiești și Dragomirești (DC 34) și una sudică (DC 114 și 115) prin Bălănești, sat al comunei Bârgăoani, cu o biserică ridicată în secolul al XVIII-lea, cunoscut iubitorilor de pescuit care zăbovesc îndelung pe malul iazului de aici. În continuare, drumul străbate două sate ce apar pe harta arheologică a zonei: Ghelăiești, cu o stațiune din epoca eneolitică ce a oferit materiale ceramice de o rară frumusețe și unele date prețioase privind etapele finale ale culturii Cucuteni și Vlădiceni, unde s-a descoperit o așezare a dacilor liberi din secolele II-III d.Hr.

Din șoseaua principală Piatra Neamț – Roman (DN 15 D), o deviație răsăriteană (DJ 157) ne conduce la Trifești, unde se întinde unul dintre marile iazuri ale zonei și unde se poate vizita biserica „Sf. Nicolae”, ctitorie din 1799 a lui Constatin Baloș, vel logofăt în Țara de Jos și a soției sale, Ancuța.

Revenind în drumul principal (DN 15 D), ajungem în Bozienii de Sus, vechi târg medieval, cu o intensă activitate în secolele XVII-XVIII, dar a cărui viață comercială s-a stins treptat în veacul trecut. Drumul continuă prin comuna Dulcești, unde se păstrează un alt remarcabil monument de arhitectură, biserica „Pogorârea Duhului Sfânt”, ctitorie din 1605 a marelui paharnic Caraiman, în care se află lespezile funerare ale lui Constantin și Alexandru Hurmuzachi. De aici, drumul se desfășoară molcom, trece calea ferată Suceava-București și, în comuna Horia, ne înscriem pe traseul drumului european ce vine de la Bacău.

Râul Moldova își poartă unda lină, înfiorată parcă de apropiata îmbrățișare a Siretului și dincolo de el, pe un vast platou, unde se desfășoară în fața noastră panorama scânteietoare și multicoloră a orașului Roman, unul dintre cele mai vechi orașe ale țării, important centru comercial și punct fortificat în calea spre Suceava și spre nordul Moldovei, atestat documentar la 30 martie 1392, în vremea lui Roman I Mușat (V. Ursachi, 1977). În anul 1466, Ștefan cel Mare a zidit Cetatea Nouă de la Gâdiniți, pe malul stâng al Siretului. De fapt, Romanul este scăldat de cele două râuri: Siretul și Moldova.

În orașul Roman, turiștii care sunt în tranzit și fac un mic popas, pot vizita următoarele obiective turistice:

- urmele cetății întemeiate de Roman I Mușat (1391-1394);
- Biserica Episcopiei Romanului (1542), ridicată de Petru Rareș;

- Biserica „Precista” (1568), ctitorie a doamnei Ruxandra;
- Biserica „Sfinții Voievozi”, ctitorie a lui Ștefan Tomșa (1611-1615);
- Biserica armenescă (1709);
- Muzeul de Istorie;
- Muzeul de Artă;
- Muzeul de Științe ale Naturii;
- Parcul zoologic.

În unele localități din apropierea orașului se pot vizita multe biserici din secolele XVII-XVIII și unele monumente istorice. La est de Roman, DJ 207 A traversează Siretul pe la Luțca și străbate partea de nord-est a zonei din Sagna și Bâra, cu o prelungire (DJ 280), până la Stănița. De la Sagna, o ramificație nordică (DC 80), ce urmează un traseu paralel cu Valea Siretului, ne trimite spre Doljești, locul în care, la 12 martie 1457, Ștefan cel Mare, susținut de moldovenii din Țara de Jos și de o mică oaste din Țara Românească, înfrânge pe Petru Avram, deschizându-și calea spre tronul Moldovei.

Tot în partea răsăriteană a Romanului, șoseaua națională DN 15 D își schimbă direcția, orientându-se spre sud-est, prin Poienari și Bozieni și trece în județului Vaslui pe la Băcești. O altă arteră (DJ 207 C) pornește de la limita sudică a orașului, din comuna Horia, și se îndreaptă spre colțul sud-estic al județului Neamț. Pe acest traseu, la aproximativ 8 km de Roman, în pădurea de foioase ce acoperă Dealul Mărului, turiștii pot face un popas la Hanul „Poiana Mărului”, amenajat într-un loc deosebit de pitoresc, cu 160 locuri la mese și 50 locuri la cazare. Comuna Horia, care cuprinde satul Cotu Vameș, unde s-a născut în 1894 scriitoarea Otilia Cazimir, constituie punctul de plecare al unui traseu din partea sud-estică a zonei, care urmează drumul european, apoi se abate spre vest (DJ 158), unde se întâlnește cu drumul național Bacău – Piatra-Neamț (DN 15) la Buhuși, în județul Bacău.

FORME ȘI TIPURI DE TURISM LAIC ȘI MONAHAL

În zona montană și submontană a Neamțului se practică forme de turism condiționate de factorii naturali, de anotimpurile anului, de durată (în funcție de timpul liber) și de modul de organizare. După cadrul natural, deosebit:

- turism montan, practicat în zona centrală a Carpaților Orientali, orientat în lungul văilor și pe cărările de munte;
- turism subcarpat, având un specific predominant depresionar;
- turism de podiș, în care includem și culoarul Siretului.

După anotimp (sau după sezon), se are în vedere influența climatului asupra practicării turismului, cu un specific de drumeție și peisaj în timpul verii și sporturi de iarnă în sezonul rece. Se individualizează forme de turism permanent, turism de vară și turism de iarnă.

Clasificarea formelor de turism după durată evidențiază rolul timpului liber. Reducerea duratei săptămânii de lucru de la 6 la 5 zile a determinat o formă de turism de „week-end”, cu o durată de 1-2 zile. Creșterea duratei concediului anual (diferențiat pe categorii profesionale) și a duratei de școlarizare, cu lungi perioade de vacanță a dat posibilitatea individualizării turismului de sejur, de tranzit și complex.

În județul Neamț, mănăstirile și bisericile primesc la sfârșit de săptămână și în timpul importantelor manifestări religioase un mare număr de credincioși. Aceștia li se adaugă, mai ales în sezonul cald, grupuri numeroase de vizitatori interni sau din străinătate.

Pentru vizitatorii cu resurse suficiente financiare se practică turismul de lux, care beneficiază de hoteluri și restaurante în principalele orașe sau în stațiunile balneoclimaterice Durău, Băltătești, Oglinzi. Prin aceasta se asigură un confort ridicat în toate anotimpurile, permițând activități sezoniere de vară sau practicarea sporturilor de iarnă.

Mănăstirile de maici de la Văratec și Agapia sau cele de călugări de la Neamț, Secu, Sihăstria, Sihla și Bistrița atrag, la sfârșit de săptămână sau în perioadele de vacanță, un mare număr de turiști, găzduiți în localitățile rurale învecinate. Satele montane sau subcarpatice, în ponderea cea mai mare, sunt așezate pe văile râurilor, în depresiuni sau pe coastele unor culmi, la marginea pădurilor sau a pășunilor și fânețelor. Locuitorii lor sunt crescători de animale sau muncitori forestieri, oferind în gospodăriile lor o pensiune completă. Satele

de vacanță reprezintă unități economice, administrative, cu trăsături și activități specifice, cu personalitate, originalitate și individualitate.

Turismul de grup include și drumețiile pentru tineret, orientate spre taberele școlare (ex. Oglinzi), pensiuni, hanuri, camping-uri. Tipuri de turism includ:

- turismul cu caracter religios (pelerinaje la locurile sfinte, procesiuni, etc);
- turismul de agrement, cel practicat pentru îngrijirea sănătății (în stațiunile balneoclimaterice Durău, Oglinzi, Bălțătești);
- turismul cultural, științific și educativ (studii, specializări, inițiere artistică, festivaluri, congrese);
- turismul cu caracter sportiv (cinegetic, nautic, piscicol, întreceri sportive, sporturi de iarnă etc.);
- turismul de afaceri.

În Neamț se organizează numeroase manifestări culturale, unele cu participări internaționale. În fiecare an, pe 31 decembrie și 1 și 2 ianuarie se păstrează aproape nealterată „Parada obiceiurilor și tradițiilor de Anul Nou”, când zeci de formații se manifestă în atmosfera unui carnaval tradițional folcloric: jocul caprelor, urșilor, căiușilor, formații de teatru popular cum ar fi „Arnăuții”, „Banda lui Jianu” etc. O manifestare deosebită se desfășoară anual pe data de 15 ianuarie, „Eminescu – poet nepereche”, când se organizează recitaluri de poezie, expoziții de fotografii și carte eminesciană și concursuri de poezie pentru elevi. Memorialul „Veronica Micle” se desfășoară anual la Târgu Neamț, în a doua decadă a lunii aprilie, fiind o sărbătoare dedicată poetesei Veronica Micle și poetului Mihai Eminescu. Sunt incluse simpozioane, evocări, lansări de carte, concerte. În fiecare an, în prima săptămână a lunii decembrie, la Târgu Neamț și Humulești au loc manifestările din cadrul „Zilelor Ion Creangă”, care cuprind pelerinaje la Casa memorială și la biserica „Sf. Nicolae” din Humulești, concursuri de proză și desen pentru elevi, spectacole, dramatizări din opera scriitorului, sezători folclorice, lansări de carte și expoziții.

„Padurea de argint” este o serbare câmpenească, care are loc în fiecare an pe data de 15 iunie, cu deplasări la „Pădurea de argint” și Mănăstirea Văratec. Ziua „Vânătorilor de munte” este sărbătorită în fiecare an pe 3 noiembrie, fiind dedicată eroilor căzuți pe câmpul de luptă în Războiul pentru întregirea neamului.

Târgul internațional al „Meșterilor lemnari” se desfășoară la Târgu Neamț, în perioada 8-10 septembrie, iar în perioada 1-7 august, la Piatra-

Neamț și Durău evoluează formații de dansuri populare în cadrul Festivalului Internațional de Folclor „Ceahlăul”.

Aceste manifestări întregesc oferta și necesarul de motivații spirituale, la care participă atât artiștii profesioniști și amatori, creatori de frumos, cât și toți cei care doresc să-și împlinească trăirile întru cele ale sufletului.

*   *
*

Începuturile vieții monahale în județul Neamț s-au datorat sihaștrilor, care duceau viața în singurătate sau în grupuri mici și care au ridicat mici așezăminte de rugăciune. Așa s-au pus bazele tutoree mănăstirilor care au apărut încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Aceste comunități religioase s-au dezvoltat ulterior, datorită sprijinului acordat de domnitorii și boierii țării, care au construit noi biserici și au înzestrat așezămintele monahale cu moșii și alte bunuri prin care s-a creat posibilitatea măririi obștei. Tradițiile s-au păstrat, transmițând evlavia, simțirea și comportamentul primilor monahi până în zilele noastre. Pentru a nu tulbura viața liniștită, îndreptată spre meditație și rugăciune, din mănăstiri, vizitele la lăcașurile de rugăciune trebuie dimensionate și îndrumate rațional.

Din păcate, oamenii mai păstrează mentalitatea că trebuie să profite fără restricții de tot ce le oferă natura, fără a fi preocupați de urmările pe care le-ar putea produce exploatarea fără chibzuință a resurselor naturale. Drumetia, activitate din ce în ce mai necesară omului modern, dorința de evadare în mijlocul naturii, produc în dese cazuri un nou gen de poluare, poluarea turistică, având efecte nefaste asupra mediului ambiant (munte, pădure).

În zona de mare altitudine a Masivului Ceahlău, pe stâncile accesibile ale vârfului Toaca, era întâlnit cândva vulturul, fapt atestat de toponimul *Tabăra Vulturilor* sau *Scăldătoarea Vulturilor*.

Pentru a avea un mediu ambiant cât mai plăcut ar trebui să reținem următoarele:

- să nu distrugem tufărișurile de jnepeni și pădurile de brad și de foioase pe care le întâlnim în cale, ele fiind podoabe ale naturii;
- să nu rupem florile, în special cele declarate monumente ale naturii;
- dacă facem un foc, acesta trebuie făcut departe de pădure, numai cu uscături și trebuie stins ca să nu genereze un incendiu;
- înainte de a pleca de la locul unde poposim e cazul să îngropăm orice

gunoi, în felul acesta lăsând și altora bucuria de a admira frumusețea naturii;

- pulsul de energie e bine să-l întrebuițăm în mod constructiv, fie curățând izvoarele și potecile de eventualele resturi menajere, cioburi de sticlă, fie reparând o potecă ruptă de ape sau o bancă, etc.

- Pentru prima dată în România, mediul înconjurător a fost ocrotit prin legea din 1930, referitoare la protecția monumentelor naturii, iar în 1933 a fost stabilită conducerea activității de ocrotire. Aceste legi au fost urmate în 1950 de cea cu privire la ocrotirea monumentelor naturii și din 1973 de cea cu privire la criteriile pentru protecția mediului ambiant.

În prezent, legislația de protecție a mediului este aliniată la cerințele Uniunii Europene.

În zona mănăstirilor și bisericilor, cel mai mare pericol de distrugere a peisajului natural îl reprezintă activitatea turistică haotică, necontrolată, practică individual sau în grup, de persoane fără educație. De aceea turismul trebuie organizat într-un cadru legislativ adecvat, de agenții profesioniste, cu aplicarea măsurilor care să respecte drepturile și îndatoririle participanților la această activitate.

*   *
*

Zona geografică luată în considerație aparține unei regiuni relativ omogene, cu caractere montane și subcarpatice, care îi asigură un patrimoniu natural diversificat și bogat. Municipiile și orașele Piatra-Neamț, Roman, Târgu Neamț și Bicăz sunt centre -turistică, în care sunt concentrate importante obiective de patrimoniu, numeroase amenajări, o ofertă diversificată și o organizare eficientă.

Tot centre cu o orientare religioasă, de artă și cultură, pot fi considerate și complexele mănăstirești, Neamț, Secu, Sihăstria, Bistrița, Agapia, Văratec. Mănăstirile izolate (Horaița, Petru-Vodă) și alte biserici de patrimoniu sunt puncte de interes care se caracterizează printr-un specific local.

Obiectivele cultural-istorice din aceste unități teritoriale au adeseori caracter de unicat, determinând includerea lor în fluxul turistic. Peisajul natural de o mare frumusețe, cu masive montane care străjuiesc aceste teritoriu, din care se remarcă Ceahlăul și întinse suprafețe lacustre, constituie un argument puternic de atragere a unui mare număr de vizitatori. Mulți dintre aceștia se îndreaptă spre mănăstiri și biserici,

adevărate tezaure de credință, istorie, artă și cultură, de spiritualitate ortodoxă, unice în arealul creștin.

În țară și străinătate acest teritoriu este bine cunoscut, fiind considerat leagăn al mănăstirilor din nordul Moldovei. Spiritualitatea poporului român asigură continuitatea tradițiilor monahale, influențate de regulile ortodoxe practicate la Muntele Athos. Turismul religios, bine organizat, poate contribui la educarea tinerei generații, pe baza principiilor morale ale strămoșilor.

Munții Neamțului adăpostesc în pădurile și văile lor o mulțime de frumuseți naturale, care îndeamnă sufletul omului la contemplație, la rugăciune și înălțare sufletească. Frumusețea naturală a acestei zone pitorești este sfințită și amplificată de mulțimea mănăstirilor și schiturilor presărate în munți ca niște candelă de priveghere și lumini de înviere ale credinței neamului românesc.

Din munții Sihlei, care adăpostesc peștera Sfintei Cuvioase Teodora, până la vârfurile Toaca și Panaghia ale Muntelui Ceahlău, mii de monahi și monahii, iubitori de sfințenie și viață veșnică, au sfințit de-a lungul veacurilor, prin rugăciune și nevoiță, acest ținut al Neamțului, care a devenit Athos-ul românesc sau Tabor-ul luminilor văzute cu inima.

În ținutul acesta binecuvântat de Dumnezeu, muntele se împletește cu valea, pădurea cu poiana, izvorul cu stânca, cultul cu cultura, istoria cu veșnicia, pământul cu cerul coborât în inimile sfinților și ale celor care îi cinstesc cu credință și evlavie.

BIBLIOGRAFIE

- E. Anton, 1968 – *Tonitza și pictura de la Durău*, în *Carpica*, I, Bacău.
- P. Auguste, 1996. *Les stratégies alimentaires des hominidés en France septentrionale durant le Paléolithique moyen*, în *XIII Int. Congress of Prehist. and Protohist. Sciences, Abstracts*, 1, Forli.
- P. Auguste, 2001. *La chasse d'Ours au Paléolithique moyen: mythes, réalités et état de la question*, în *Congrès 2001*.
- Gh. Balș, 1926 – *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, anul XVIII, nr. 43-46, București.
- Gh. Balș, 1928 – *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea (1527-1582)*, București.
- Gh. Balș, 1933 – *Bisericile și mănăstirile moldovenești din secolele al XVII-XVIII-lea*, București.
- Gh. Balș, 1966 – *Mănăstirea Secu*, București.
- V. Băcăoanu și colab, 1978 – *Podișul Moldovei*, București.
- I. Bălan, 1980 – *Pateric românesc*, București.
- I. Bălan, 1981 – *Mănăstire Sihăstria*, Iași.
- I. Bălan, 1982 – *Vetre de sihăstrie românească în sec. IV-XX*, București.
- I. Bălan, 1986 – *Mănăstirea Bistrița*, Iași.
- I. Băncilă, 1958 – *Geologia Carpaților Orientali*, București.
- Șt. Bârsănescu, 1971 – *Pagini scrise din istoria culturii românești*, București.
- P.-L. van Berg, 1995. *Il n'a pas eu de révolution néolithique*, în J.-M. Cordy (dir.), *Le genie de l'homme. Des origines à l'écriture*, Saint-Gerard.
- Al. Besançon, 1996. *Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmului de la Platon la Kandinsky*, Humanitas, București.
- Biblia, 1968. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustinian, Petriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București.
- I.C. Bobric, 1969 – *La biserică Schitului Vovidenia din Mănăstirea Neamț, în Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLV, nr. 7-9.
- C. Bobulescu, 1940 – *Vieți și Zugrăvi*, București.
- C. Bobulescu, 1942 – *Sihăstria Secului și sihla din județul Neamț, Piatra-Neamț*.

- Philippe van den Bosch de Aguilar, 1995. *L'invention du langage articulé*, în J.-M. Cordy (dir.), *Le génie de l'Homme. Des origines à l'écriture*, Abbaye Saint-Gerard de Brogne.
- D. Boghian, C. Mihai, 1987. Le complexe de culte et le vase à décor ornitomorpe peint découverts à Buznea (dép. de Iași), în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI I (éd. M. Petrescu-Dâmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica), Iași.
- N. Cartoian, 1974 – *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I-II, București
- D. Cauche ș.a., 2001. *Les plus anciennes industries lithiques du Latium*, în *XIV Congrès Int. des Sciences Pré- et Protohistoriques, Pré-Actes*, Liège, 2001 (mai departe se va cita *Congrès 2001*).
- J. Cauvin, 1997. *Naissance des divinités-Naissance de l'agriculture. La Révolution des symboles au Néolithique*, Ed. CNRS, Paris.
- M. Cârciumar, 1980. *Mediul geografic în Pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, Ed. Acad. Române, București.
- M. Cârciumar, 2000. *Peștera Cioarei Boroșteni. Paleomediul, cronologia și activitățile umane în Paleolitic*, Târgoviște.
- M. Cârciumar ș.a., 2004 a. M. Cârciumar, M. Mărgărit, L. Niță, M. Anghelinu, M. Cosac, O. Cârștina, *Les découvertes d'art mobilier paléolithique de Poiana Cireșului-Piatra Neamț (Roumanie)*, în M. Otte (dir.), *La Spiritualité, Actes du Coll. Int. de la Com. 8 de l'UISPP*, Liège, 2003, ERAUL 106, Liège, p. 123-126.
- M. Cârciumar ș.a., 2004 b. M. Cârciumar, G. Lucas, M. Anghelinu, O. Cârștina, M. Cosac, M. Mărgărit, L. Niță, M. Pleșa, Fl. Dumitru, *Gravettianul de la Piatra Neamț-« Poiana Cireșului »*, în *Memoria Antiquitatis*, XXIII, Piatra Neamț.
- S. Cetferikov, 1943 – *Paisie starețul Mănăstirii Neamțudin Moldova*, traducere de Nicodim, Patriarhul Mănăstirii Neamț.
- J. Chevalier, A. Gheerbrant, 1993. *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I-III, Ed. Artemis, București.
- C.-V. Chirica, 1996. *Arta și religia Paleoliticului superior în Europa Centrală și Răsăriteană*, BAI, VI (ed. V. Chirica), Helios, Iași.
- V. Chirica, 1989. *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, BAI, III (ed. V. Chirica, D. Monah), Iași.
- V. Chirica, 1999. *Arheologia Cuaternarului*, în A. Saraiman, V. Chirica (coord.), *Cuaternarul pe teritoriul României*, Helios, Iași.
- V. Chirica, S. Văcaru, 2000. *Podgorii ieșene*, Helios, Iași

- V. Chirica, 2001. *Gisements paléolithiques de Mitoc. Le Paléolithique supérieur de Roumanie à la lumière des découvertes de Mitoc*, BAI, XI (ed. V. Chirica), Helios, Iași.
- V. Chirica, 2004. *Teme ale reprezentării Marii Zeițe în arta paleolitică și neolitică*, în *Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamț, XXIII.
- V. Chirica, 2003 – *Triplul paradox românesc pe drumul întregirii culturale europene*, în *Buletin Științific*, nr.12, Iași.
- V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, 1996. *Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dnistr et la Tissa*, BAI, V (éd. V. Chirica), Helios, Iași.
- V. Chirica, D. Boghian, 2003. *Arheologia preistorică a lumii*, vol. I, *Paleolitic-Mezolitic*, BAI, XII (ed. V. Chirica), Helios, Iași.
- V. Chirica, I. Borziac, 2003. *Gravettianul din spațiul carpato-nistean*, în *Arheologia Moldovei*, XXIII-XXIV (2000-2001), 2003.
- V. Chirica, I. Borziac, 2005. *Gisements du Paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tissa*, BAI, XIV (éd. V. Chirica), Helios, Iași.
- Î.P.S. Daniel Ciobotea, 2005. *Trecere și transmitere*, Cuvânt la Simpozionul internațional Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greck Colonisation to the Ottoman Conquest, Iași.
- M. Ciolan, 1987 – *Mănăstirea Secu*, Iași.
- E. Ciucanu, 1986 – *Mănăstirea Agapia*, Iași,
- G.B. Constantin, 1895 – *Dicționar geografic al județului Neamțu (la anul 1890)*, București.
- J.-M. Cordy ș.a., 1992. *La Belle Roche (Sprimont, Belgium): the Oldest Archaeological Site in the Benelux. A Report on a Fiels Trip*.
- J.-M. Cordy ș.a., 2001. *Révision de l'ancienneté de l'Homme au Bénélux à travers du gisement préhistorique de la Belle-Roche (Sprimont, Liège), (Paléolithique inférieur) et des terrasses de l'Amblève*, în *Congrès 2001*.
- N. Crețulescu, ms. – *Istoria Sintei Mănăstiri Agapia din Deal și din Vale (cu Mănăstirea Văratec)*, Mănăstirea Neamț, manuscrisul nr. 163 din anul 1907.
- Șt. Cucuș, 1992 – *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, XVIII, Piatra-Neamț.
- M. Dauvois, 1994. *Les temoins sonores paléolithiques extérieur & souterrain*, în “*Sons originels. Préhistoire de la Musique*”, ERAUL 61, Liège.

- M. David, 1931 – *Relieful regiunii subcarpatice din districtele Neamț și Bacău*, în *Buletinul Societății Române de Geografie*, București.
- G. Davidescu, T. Onofrei, 1998 – *Orașul Tg Neamț și împrejurimile. Natură, om turism*, Bacău.
- G. Davidescu, 2000 – *Depresiunea subcarpatică Ozana-Topolița. Studiu de geografie fizică*, Iași.
- N. Dărăngă, 1908 – *Istoria Sfintei Mănăstiri Agapia din județul Neamț*, Iași.
- R. Desbrosse, J. K. Kozłowski, 1994. *Les habitats préhistoriques. Des Australopithèques aux premiers agriculteurs*, Documents Préhistoriques, 6, Cracovie – Paris.
- J. Despriée ș.a., 2001. *Les industries du Paléolithique inférieur des formations alluviales quaternaires de la région Centre (France)*, în *Congrès 2001*.
- E. Diaconescu, 1970 – *Zugravi de biserici necunoscuți*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLVI, nr. 9-10.
- DIR, 1954 – *Documente privind istoria României, sec. XIV-XV, A. Moldova*, vol. I, București.
- N.V. Dobrescu, 1910 – *Din istoria Bisericii Române, secolul al XIV-lea*, București.
- I. Donisă, I. Hârjoabă, 1959 – *Observații geo-morfologice asupra văii Bistriței între Bicaz și Piatra-Neamț*, în *Analele Universității „Al.I. Cuza”*, Iași, V, 1.
- I. Donisă, 1968 – *Geomorfologia Văii Bistriței*, București.
- M. Drăgotescu, 1970 – M. Drăgotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *Monumente istorice de pe valea Bistriței*, București.
- M. Drăgotescu, 1974 – *Muzee din județul Neamț*, București.
- M. Drăgotescu, 1980 – *Piatra Neamț. Mic îndreptar turistic*, București.
- M. Drăgotescu, 1994 – *Constelația Ceahlăului, Piatra-Neamț*.
- M. Drăgotescu, 1996 – *Izvoare de lumină, Piatra-Neamț*.
- M. Drăgotescu, 2004 – *Piatra-Neamț. Ghid turistic*, Piatra-Neamț.
- M. Drăgotescu, A. Comănicu, 2003 – *Monumente istorice și de arhitectură din județul Neamț*, Piatra-Neamț.
- V. Drăguț, C. Nicolescu, 1976 – *Monumente istorice și bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași.
- V. Dumitrache, 2002 – *Mănăstirile și schiturile României, pas cu pas* (vol. 2), București.
- VI. Dumitrescu, 1979 – *Arta culturii Cucuteni*, București.
- Gh. Dumitroaia, 1992. *Materiale și cercetări arheologice din nord-estul județului Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamț, XVIII.

- Gh. Dumitroaia (ed.), 1995 – *Monografia județului Neamț*, Piatra-Neamț.
- Gh. Dumitroaia, 2000. *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, Piatra Neamț.
- Gh. Dumitroaia, C. Preuteasa, R. Munteanu, D. Nicola, 2005 – *Primul Muzeu Cucuteni din România*, Piatra-Neamț.
- M. Eliade, 1981. *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, București
- M. Eliade, 1992 a. *Sacral și profanul*, Humanitas, București.
- M. Eliade, 1992 b. *Tratat de istoria religiilor*, Humanitas, București
- J.-G. Frazer, 1923. *Le rameau d'or*, Ed. P. Geutner, Paris.
- G. Galaction, 1916 – *Clopotele de la Mănăstirea Neamț*, București.
- G. Galaction, 1956 – *Opere alese*, vol. II, București.
- M. Gimbutas, 1989. *Civilizație și cultură*, Meridiane, București.
- V. Gordon Childe, 1967. *De la preistorie la istorie*, Ed. Științifică, București.
- N. Grigoraș, 1947 – *Vechi cetăți moldovenești (originea lor)*, în *Studii și cercetări istorice*, vol. XX, Iași.
- N. Grigoraș ș.a., 1974 – N. Grigoraș, I. Caproșu, L. Șimanschi, Gh. Buzatu, *Monumente istorice bisericesti, din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași.
- I.A. Gonța, 1962 – *Un așezământ cultural de la Alexandru Lăpușneanu pe Valea Secului, înainte de ctitoria lui Nestor Ureche, Schitul lui Zosim, în Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXVIII, 9-12.
- A. Guadelli & J.-L. Guadelli, 2004. *Une expression <symbolique> sur os dans le Paléolithique inférieur. Etude préliminaire de l'os incisé de la grotte Kozarnika, Bulgarie du Nord-Ouest*, în M. Otte (dir.), *La Spiritualité. Actes du Coll. de la Commission 8 de l'UISPP*, Liège, 2003, ERAUL 106, Liège, 2004.
- P. Haesaerts, I. Borziac, V. Chirica, 2001. *Chronology and palaeoenvironment of large Upper Palaeolithic dwelling sites in the European loess belt*, în *Congres 2001*.
- C. Hogaș, 1969 – *Pe drumuri de munte*, București.
- G. Iacomî, 1990 – *Muntele Ceahlău, trasee turistice*, Piatra-Neamț.
- I. Ioan, 1962 – *Clopotnița Mănăstirii Neamț*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXVIII, 7-8.
- I. Ioan, S. Porcescu, 1981 – *Mănăstirea Neamț*, Iași.
- G. Ionescu, 1963 – *Istoria arhitecturii din România*, I, București.
- N. Iorga, 1906 – *Sate și mănăstiri din România*, București.
- N. Iorga, 1925 – *Mănăstirea Neamț, viața călugărească și munca pentru cultură*, Mănăstirea Neamț.

- N. Iorga, 1988. *Istoria Românilor*. Vol. I.1, *Strămoșii. Înainte de Romani*, text stabilit, note și comentarii de Vasile Chirica, Virgil Mihailescu-Bârliba, Ion Ioniță, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- S. Izac, 1979 – *Farmacina de-a lungul secolelor*, București.
- G. Ivașcu, 1964 – *Istoria literaturii române*, I, București.
- J. K. Kozłowski, 1979. *Le Bachokirien – la plus ancienne industrie du Paléolithique supérieur en Europe (quelques remarques à propos de la position stratigraphique et taxonomique des outillages de la couche 11 de la grotte Bacho Kiro)*, în J. K. Kozłowski (ed.), *Middle and Early Upper Palaeolithic în Balcani*, *Prace Archeologiczne*, 28, Varșovia.
- J.K. Kozłowski, 1992. *L'Art de la Préhistoire en Europe Orientale*, CNRS, Paris.
- N.A. Kun, 1964. *Legendele și miturile Greciei antice*, Ed. Științifică, București.
- Al. Lapedatu, 1911 – *Prefață la odoarele de la Neamț și Secu*, București.
- I.D. Lăudat, 1968 – *Istoria literaturii române vechi*, București.
- R. Leakey, 1995. *Originea omului*, Humanitas, București.
- A. Leroi-Gourhan, 1990. *Les religions de la Préhistoire. Paléolithique, Quadrige / PUF*, Paris.
- A. Leroi-Gourhan, 1965. *Préhistoire de l'Art Occidental*, Mazenot, Paris.
- A. Leroi-Gourhan, 1983. *Gestul și cuvântul*, vol. I-II, Meridiane, București.
- A. A. Lillin, 1986. *Mitul marelui vânător*, Facla, Timișoara.
- G. Luca, Gh. Dumitroaia, 2000 – *Cetatea Neamț*, Piatra-Neamț.
- P. Lupan, 1967 – *Mănăstirea Agapia*, București.
- J.-C. Marquet, M. Lorblanchet, 2000. *Le "masque" moustérien de la Roche-Cotard, Langeais (Indre-et-Loire)*, în *Paleo*, 12, décembre 2000.
- C. Matasă, 1929 – *Călăuza județului Neamț*, București.
- R. Maxim-Alaiba, 1987. *Le complexe de culte de la phase Cucuteni A3 de Dumești (Vaslui)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI I, (éd. M. Petrescu-Dâmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica), Iași.
- D. Măță, I. Vatamanu, 1971 – *Un monument istoric mai puțin cunoscut: Horaia*, în *memoria Antiquitatis*, III.
- Melchisedec, 1885 – *Note istorice și arheologice. Începutul mănăstirii Secu în secolul al XV-lea*, București.

- Melchisedec, 1980 – *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă*, București.
- D. Mihăilescu, 1993 – *Biserica din Roznov*, în *Reformatorul*, Piatra-Neamț.
- Fl. Mihăilescu, 1975 – *Contribuții la studiul climei și microclimei din zona lacului de acumulare Bicaz*, rezumatul tezei de doctorat.
- D. Monah, 1992. *Grands thèmes religieux reflétés dans la plastixue anthropomorphe Cucuteni-Tripolye*, în *Memoria Antiquitatis*, XVIII, Piatra Neamț.
- D. Monah, 2001. *Organizarea socială, religia și arta în epoca neoneolitică*, în M. Petrescu-Dâmbovița, Al. Vulpe, coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Ed. Enciclopedică, București.
- L. Mrăjeru, 1936 – *Mănăstirea Bistrița*, Piatra-Neamț.
- N. Nechita, 2003 – *Flora și vegetația din zona Hășmaș, lacul Roșu, Cheile Bicazului*, Piatra Neamț.
- C. Nicolescu, 1971 – *Icoane vechi românești*, București.
- C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, F. Mogoșanu, 1966. *Le Paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N.S., X.
- N. Niță, 1988 – *Mănăstirea Văratec*, Iași.
- G. Oprescu, R. Niculescu, 1956 – *Nicolae Grigorescu, anii de ucenicie*, București.
- M. Otte, 1988. *Aspects spirituels*, în O. Bar-Yosef (éd.), *L'Homme de Néandertal*, vol. 5, *La Pensée*.
- M. Otte, 1993. *Préhistoire des religions*, Masson, Paris, Milan, Barcelone, Bonn.
- M. Otte, 1995. *Préhistoire des religions*, în J.-M. Cordy (dir.), *Le génie de l'Homme. Des origines à l'écriture*, Abbaye Saint-Gerard de Brogne.
- M. Otte, 1996. *Solidarité de destin entre l'homme et l'animal: l'argument de la genèse spirituelle*, în *Le statut éthique de l'animal: conceptions anciennes et nouvelles*, *Colloques d'histoire des connaissances zoologiques*, Liège.
- M. Otte, 1999. *La Préhistoire*, De Boeck-Larcier, Paris, Bruxelles.
- M. Otte, 1999 a. *Ethnies et traditions en Europe méditerranéenne occidentale au Paléolithique supérieur*, în *Les facies leptolithiques du Nord-Ouest méditerranéen: milieux naturels et culturels*, *Actes du XXIV-ème Congrès Préhistorique de France*, Carcassonne.

- M. Otte, 2004. *Introduction*, în M. Otte (dir.), *La Spiritualité. Actes du Coll. de la Commission 8 de l'UISPP*, Liège, 2003, ERAUL 106, Liège, 2004.
- M. Păcurariu, 1959 – *Arhieriei Neofit și Filorot Scriban*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXV, nr. 1-2.
- Al. Păunescu, 1993. *Ripiceni-Izvor. Paleolitic și mezolitic. Studiu monografic*, Ed. Acad. Române, București.
- Al. Păunescu, 1998. *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic*, vol. I/1, Ed. Satya Sai, București.
- Al. Păunescu, 1999. *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut. Studiu monografic*, vol. I/2, Ed. Satya Sai, București.
- Al. Păunescu, 2001. *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan. Studiu monografic*, București.
- Al. Păunescu, Em. Cârciumar, M. Cârciumar, P. Vasilescu, *Semnificația cronostratigrafică și paleoclimatică a unor analize chimice, granulometrice și palinologice în unele așezări paleolitice din Bazinul Ceahlăului. Considerații asupra tipului și cracterului așezărilor*, în *SCIVA*, 28, 2.
- M. Petrescu-Dâmbovița, V. Spinei (ed.), 2003 – *Cercetări arheologice și istorice din zona lacului de acumulare Bicaz, Piatra-Neamț*.
- D. Poplawska, 1994. *Globular whistles from Nemrik*, în “*Sons originels*”. *Prehistoire de la Musique*, ERAUL 61, Liège.
- Sc. Porcescu, 1977 – *Participarea slujitorilor monahilor și monahiilor din arhiepiscopia Iașilor la lupta pentru Independența României*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LIII, nr. 5-6.
- Sc. Porcescu ș.a., 1986 – Sc. Porcescu, I. Ivan, B.V. Anania, Z. Dumitrescu-Buşulenga, N. Niță, *Mănăstirea Văratec*, Iași.
- J.-Ph. Rigaud, 2001. *A propos de la contemporaneité du Castelperronien et de l'Aurignacien dans le nord-est de l'Aquitanie : une revision des donnees et ses implications*, în *El Món Mediterrani després del Pleniglacial (18.000 – 12.000 BP)*, *Coll.Int., Banyoles*, 1995, Seria Monografica 17, Girona.
- A. Russot, 1995. *Connus et inconnus sur les femmes de Laussel*, în H. Delporte (éd.), *La Dame de Brassempouy*, ERAUL 74, Liège.
- Baruch Spinoza, 1993. *Despre Dumnezeu. Etica demonstrată după metoda geometrică*, Ed. Antex XX Press, București.

- N. Stoicescu, 1974 – *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București.
- L. Șimanschi, 1969 – *Curtea și biserica domnească din Piatra-Neamț*, București.
- I.D. Ștefănescu, 1946 – *Monastere de Neamțu. L'eglise de l'Ascension. Les peintures murales*, București.
- R. Theodorescu, 1966 – *Mănăstirea Bistrița*, București.
- N. Tomescu, 1942 – *Scurtă povestire istorică despre Sfânta Mănăstire Neamț*, București.
- I. Udișteanu, ms. – *Mănăstirea Secu*, manuscris aflat în biblioteca mănăstirii.
- S. Ulea, 1974 – *Gavril Uric, primul artist român cunoscut*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 2.
- Gh. Ungureanu, 1931 – *Mănăstirea Hangu sau Buhalnița*, Iași; (extras din *Arhiva*, XXVIII).
- Gh. Ungureanu, 1936 – *Din trecutul județului Neamț*, în *Anuarul Liceului Petru Rareș, Piatra-Neamț, 1935-1936*.
- V. Ursachi, 1977 – *Roman. Mic îndreptar turistic*, Meridiane.
- N. Ursulescu, F.A. Tencariu, *Aménagements de culte dans la zone des foyers et des fours de la culture Précucuteni*, în *Memoria Antiquitatis*, XXIII, Piatra Neamț.
- B. Vandermeersch, 1990. *Réflexions d'un anthropologue à propos de la transition Moustérien au Paléolithique supérieur*, în C. Farizy (dir.), *Paléolithique moyen récent et Paléolithique supérieur ancien en Europe. Ruptures et transitions: examen critique des documents archéologiques*, Actes du Coll. de Nemours, mai 1988, Nemours, 1990.
- Gh. Vârtolaș, 1997 – *Biserica „Sf. Ioan Domnesc”*, Piatra-Neamț.
- D. Vialou, 1999. *L'Art paléolithique*, în M. Otte, *La Préhistoire*, De Boeck & Larcier, Paris, Bruxelles.
- Al. Vlahuță, 1910 – *Pictorul Nicolae Grigorescu. Viața și opera sa*, București.
- N. Vornicescu, A. Sever, 1976 – *În afara legii. Ion Florea*, Iași.
- C. Zaharia, 1987 – *Arhim. C. Zaharia, Iosif I Mușat – întâiul mare ierarh român*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor.